

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN.

Etudes et documents relatifs à l'histoire de la révolution ukrainienne de 1917-1920. Vol. 1, par P. Chrystiuk.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріали. Книга перша.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том I.

1921.

Книга ся виходить за підмогою Комітету Злучених Товариств Помочи Україні в Ньюарк (Сполуч. Держави), котрому Український Соціологічний Інститут висловлює отсим свою щирю подяку

У. С. І.

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріали. Книга перша.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том I.

1921.

Друкарня: J. N. Vernay, Wien, IX., Canisiusgasse 8—10.

Автор застерігає собі всі права.

947.7
K5287z
v.1-4

Передне слово.

Ми є свідками, як поневолені народи майже всього світу напружують нині свої зусилля, щоб скинути з себе ганебне і тяжке ярмо національного гніту.

Поруч з цими зусиллями йде у всесвітньому масштабі боротьба працюючих, визискуваних клас проти сучасного капіталістично-буржуазного суспільно-економічного устрою за нове соціалістичне суспільство.

Та і друга боротьба — за національне і соціально-економічне визволення працюючих мас — являється в сути річі одною і тією ж справою, справою повного розкріпощення працюючої людини.

Однак, в дійсній, фактичній боротьбі ці два моменти не завжди зливаються в одному синтезі. Працюючі верстви поневолених націй — власне провідні політичні партії їх — часом виявляють шкідливий для інтернаціональної солідарности працюючих національний максималізм; з другого боку, працюючі класи пануючих націй недооцінюють ваги національного моменту, ігнорують визвольні змагання робітників та селян поневоленої нації, виявляють національну нетерпимість, шовіністичні та централістично-державницькі нахили. В результаті, ми часто маємо замість синтеза — розщеплення цих двох моментів, яке веде до даремної витрати робітничо-селянських сил у взаємній боротьбі.

Українська революція, з цієї точки погляду, дає багатий, крівавий матеріал. Національно-політичний і соціально-економічний моменти сплелися в ній не в могутній синтез, а в трагічний клубок, правдиве розв'язання якого ще й досі не наступило.

Вивчення української революції, усвідомлення досвіду її має через це першорядне значіння для працюючих класів не тільки України, але й інших країв і народів — так пануючих, як і поневолених, і в першу чергу для революційного пролетаріату Росії. Жертви, понесені

працюючими верствами України і Росії у взаємній боротьбі, повинні бути пересторогою не тільки для них, але й для робітників та селян зсього світу.

Між тим, література про українську революцію дуже бідна, її майже немає. Це останнє і послужило мотивом для укладення цих „зміток та матеріалів“ і подання їх до друку в світ.

Камянець—Відень, 1919.—1920. р.

А в т о р.

Сим випуском Український Соціологічний Інститут розпочинає серію матеріалів до історії української революції. Вони публікуватимуться з коштів, переданих на сю ціль Інституту „Комітетом Незалежної України“ при ліквідації його. Кошти ці були зібрані Комітетом серед української еміграції Америки, за посередництвом тамешних організацій і редакцій, і їм завдячуємо можливість видання сих матеріалів, які — сподіваємось — причиняться до в'яснення сеї важкої епохи в історії українського громадянства.

У. С. І.

Частина І.

Національно - культурницький період революції.

Розділ І.

Початок революції.

І. Росія й Україна перед революцією. Стан, в якому перебувала Росія і, як складова тоді її частина, Україна напередодні революції, уявляє з себе сумний і жахливий малюнок наслідків війни і панування над десятками і, навіть, сотнями мільонів працюючих невеликої горстки буржуазії (поміщиків, промисловців, фінансистів) та витвореної нею бюрократії.

Встрявши в світову війну, мріючи про нові простори для свого панування, російська буржуазія швидко допровадила Росію до повної економічної руїни. Вже після двох років війни царська Росія збанкрутувала. Головні галузі народного господарства були підірвані. Здобич кам'яного вугілля, так важного для всієї промисловості, підупала; залізничний транспорт розхитався; фабрики з початку зменшили свою продукцію, а згодом і зовсім стали, або були переведені на вироблення військового зняряддя. Площа засіву поля значно зменшилась. Почалась продовольча криза, недоїдання робітничих мас, а потім справжнє голодування.

Направити господарства буржуазія була не в силі. Почалось велике бідкування не тільки серед робітників, але й серед селянства та інших бідніших верств людности. А поруч розвивалась печувана спекуляція в самих різних формах. Капіталісти наживали все нові і нові мільйони на військових поставках.

Видно було, що царська Росія йде до своєї поразки на фронті і загибелі. Бездарний цар Микола II, оточений різними „чудотворцями“, ворожбитами та злодіями, подібними до сибірського „мужика“ Распутіна, допомагав цій руїні.

Ліберальна торговельно-промислова і фінансова буржуазія, схаменившись, почала була разом з дрібнобуржуазною служилою інтелігенцією, що у великому числі засіла в органах самоврядування — земствах і містах, в органах постачання армії, в так званих воєнно-промислових комітетах і в організаціях Червоного Хреста, вживати

заходів до того, щоб запобігти назріваючому розгрому Росії: вона взяла до своїх рук справу постачання армії й опікування раненими. Цим вдалось одтягти кризу на рік, але усунути її вона була не в силі. Безглузда політика царського бюрократичного уряду усовувала всяку можливість для цих кол „врятувати“ державу. Врешті дійшло навіть до конфліктів між правительством і ліберальною буржуазією. Правительство оружною силою розігнало в кінці 1916. року з'їзд представників провінціальних організацій союзів міст і земств та воєнно-промислових комітетів, що зібрався в Москві, тих самих організацій, які в патріотичній гарячці з ніг падали, та все намагались урятувати фронт. Якогось розумного пляну чи системи в управлінні годі було питати. Кабінети мінялись за кабінетами, міністри за міністрами. Так, за час війни було в Росії призначено й усунуто по-над тридцять міністрів, які все заявляли про свою готовність довести війну з Німцями до „побідного кінця“ і в той самий час своєю бездарною політикою руйнували в коріні всякі можливості дальшого провадження тієї самої війни, однихаючи від себе і вбиваючи всякі прояви громадської самодіяльності, справленої на підтримку фронту.

Ця бездарність, марнотратство, розпутство та зрадництво правлячих кругів Росії, що скупчилися коло підгнившого трону імператора Миколи II, настроїли проти останніх не тільки дрібно-буржуазні верстви російського громадянства, але, навіть, і велику торговельно-промислову буржуазію, а також розумніших з недовитків дворянсько-поміщицької бюрократії. Один з ватажків ліберальної російської буржуазії (член Державної Думи кадет Мілюков) в свій час заявив, що „історія не знала другого правительства на стільки безглузлого, безчестного, похливого і непостійного, як дореволюційне російське правительство“. Про невдоволення з правительства робітничих та селянських мас, а також сірої салдатської маси, що накладала своїм життям на полях боїв, що гнила в сирих окопах, не бачучи а ні цілі, а ні кінця жорстокої війни, — говорити не доводиться. В містах зголоднілі робітники почали впоряджати демонстрації. В армії ширилось дезертирство, з яким командування не в силі було боротись навіть масовими розстрілами. Невдоволення і гнів ширився по всіх несеходимих просторах великої імперії. На дні суспільного життя починало клекотіти. То в Москві, то в Одесі, то в Петрограді, то в Нижньому Новгороді виникали заворушення, які доводилось задавлювати озброєною силою.

А засліплений і бездарний царат немов навмисне погіршував і до того скругне становище країни і в першу чергу своєю безоглядною війною з громадянством, пресою, земствами, городами, воєнно-промисловими комітетами, знищивши всяку волю зібрань і друку. Навіть проти буржуазної Державної Думи — цього напівпарлямента — царське правительство повело завзятий похід, наміряючись розігнати її за її спроби врятувати буржуазну Росію від розгрому шляхом внесення відповідних поправок в систему управління державою і ведення війни (головним чином встановленням відповідальности кабінету міністрів перед Д. Думою). Останній царський міністр вду-

трішніх справ Протопопов, у відповідь на загальне невдоволення, немилосердно задушив пресу і сперся в своїй діяльності виключно на жандармерію та поліцію, озброївши останню, як то кажуть, до зубів. Кулеметами збирався він загасити народне невдоволення, не розуміючи того, що зубожіння робітництва, селянства і дрібної міської буржуазії та міщанства дійшло вже тієї межі, коли навіть страх смерті не може спинити їх від гнівних протестів.

Тягар цього самодержавно-распутінського режиму давав відчувати себе на Україні ще більш болюче, ніж в якійсь іншій частині бувшої Росії. Тут до загального гніву долучався ще й гніт національний. Задавшись ціллю здобути в війні останній клаптик „русской земли“ — Галичину, царське правительство заздалегідь смакувало те задоволення, яке мало йому дати майбутнє знищення всяких проявів українського національного життя на всій підбитій під Московщину території України. Примушене революцією 1905.-1906. років піти на деякі уступки Українцям (дозволити українську пресу, „Просвіти“, кшоби, то-що) російське правительство весь час після того виправляло свої „помилки“, чинючи всякі утиски українському національно-культурному рухові: закриваючи „Просвіти“, викидаючи українські книжки з шкільних і громадських бібліотек, беручи під особливий цензурний догляд недобиту українську пресу. Однак до самої війни не вдалося йому цілком „виправити“ своїх помилок. Український національно-культурний рух не припинявся. Війна цілком розв'язувала правительству руки в боротьбі з українським національним рухом. Користуючись обставинами війни, правительство взялося до цинічного знищення всяких проявів українського „сепаратизму“, розуміючи під останнім всю українську культуру, в тому числі і мову. Закривалися останні „Просвіти“, нищилась преса, робилось те, що нагадувало сумної пам'яті семидесяті роки дев'ятнадцятого століття, коли навіть лісна українська була заборонена творцями „єдиної неділимої Росії“.

Як далеко йшли репресії проти українського національного руху, видно з факту знищення всієї української преси (навіть не політичної, а хліборобських та кооперативних часописів) за одно тільки вживання української мови або вживання українського фонетичного правопису, який різниться від великоруського. В окремому правописі додавав уряд небезпеку для єдиної неподільної Росії, страшний „український сепаратизм“. Не було помилувано навіть і тої преси (як от щоденна газета „Рада“), яка при самім оповіщенні війни поспішила замавіфестувати свій патріотизм, прилучившись до голосу московської буржуазної преси, яка закликала все громадянство до оборони „милої та дорогої“ батьківщини. Поруч з знищенням української культури на Україні повело ту саму роботу російське правительство і в Галичині, в цьому ненавистному для цього Пемонті українського руху, під час окупації Галичини. Ті нечувані брутально жорстокі утиски, які чинили агенти правительства — відомі лицарі чорної реакційної сотні граф Бобринський та єпископ Євлогій — над українською культурою в Галичині, в свій час непременно вразили

навіть буржуазні уряди союзних Росії Антантських держав. Вони викликали відомий публичний гострий виступ єпископа Никона (Великороса з роду) з осудженням всієї русифікаторської політики російського правительства відносно Українського Народу. Вони викликали також в Державній Думі кілька протестів (виступи с.-д. Чхеїдзе, труд. Дзюбинського, кадета Мілюкова) проти безглуздої політики царського уряду в українській справі. Правда, ці виступи не дали реальних наслідків, але вони свідчать про факт тих утисків, як і про те, що навіть найлютіші скорпіони не могли задушити проявів українського життя.

А що такі прояви були, свідчать численні спроби українського громадянства відновити свою пресу в тій чи иньшій формі. Один за одним народжувались (і, звичайно, на першому ж або на другому числі припинялись властями) українські часописи на Україні, а потім (з метою самоохорони) і на Московщині (в Москві). Тижневики і місячники — „Згода“, „Тепла Роса“, „Газето“, „Основа“, „Степ“ і „Промінь“ — свідки і жертви тих спроб. Досить широко розвинувся, як раз в часі репресій, також і рух за українською школою. Земства Полтавщини і Чернігівщини, а також кооператори (на чолі з київським красивим союзом кредитовим) домогались заведення українських шкіл. Цей рух знайшов відгук навіть у великоруській буржуазній пресі.*)

Звичайно, на распутинський уряд це все не справляло жадного враження, хіба негативне. Бачучи, що „сепаратизм“ ще дише, правительство подвоювало свої репресії. На передодні революції як раз відбувся головний судовий процес проти шістьох катеринославських селян, організаторів і головних діячів катеринославської української „Просвіти“, одної з останніх, що ще в той час животіла. Проф. Грушевський був все ще на засланні під дуже суворим доглядом, иньші українські політичні і культурні діячі примушені були сидіти на Україні мовчки, позбавлені всякої можливості працювати на українським полі.

Таке становище було на передодні революції на Україні. Що правда, революційного значіння українського руху в цю пору перебільшувати не доводиться, але все ж не можна відкидати того, що таке значіння він мав. Безглузді репресії викликали незадоволення проти уряду навіть в напів-свідомих українських масах, не кажучи вже про національно свідоме робітництво та інтелігенцію.

2. Повалення царського ладу. Прояви гніву зубожілого, обдертого і голодного працюючого люду давали знати за себе все частіше. Зимові холоди 1916.—1917. року і голодування погнали робітників на вулицю. Після заарештування робітничої групи петербурзького воєнно-

*) Так газета „Рѣчь“ (орган кадетів) вмістила в кінці 1916. року статтю під заголовком „Земства за українську мову та школу“, в якій, між иньшим, писала, що „свідомість невідкличної державної потреби культурного піднесення народніх мас в місцевостях з українським населенням знову висунула на денний порядок питання про допущення української мови при науці в початкових народніх школах“. Справа української школи прихильно дебатовалась на московському учительському з'їзді в січні місяці 1916. р. До міністра освіти подавались українськими громадськими організаціями петиції та посилались делегації в цій справі, хоч і безуспішно.

промислового комітету, що сталося приблизно за місяць до початку революції, розрухи в містах — Петрограді, Москві, Одесі й інших — стали частішими. Д. Дума почала одверто домагатися встановлення парламентарного ладу, виставивши гасло: „або Дума, або кабінет Голіцина-Протопопова“. Промови соціалістів і трудовиків показували вже яскраво, як глибоко захопили народні верстви революційні настрої. У відповідь на опозиційні настрої Думи Правительство навіть на початку революції намагалось ще припинити її роботу, добившись від царя Миколи II указу про роспуск Думи, якого, до речі, Д. Дума вже не послухалась.

В кінці місяця лютого ст. ст. 1917. року (8. березня по нов. ст.) в столиці російській Петрограді почалися справжні революційні повстання. На вулицях почалися спочатку демонстрації з домаганням „хліба й мира“, а за ними пішли бійки між робітництвом та революційними військовими частинами*) і урядовими військами та поліцією і жандармерією. Вперті і криваві бої тяглися підряд п'ять днів і закінчились, нарешті, 12. березня перемогою революційних військ і народу. Революційним народом було захоплено будинок Держ. Думи, залізничні двірці, ненавистну для народу в'язницю „Крести“ й інші установи і, нарешті, коли до революції приєдналось все військо Петрограда, Кронштадта і околиць, над вечір 12. березня столиця цілком була в руках революційного народу. Членів Царського Правительства було заарештовано, жандармів і поліцаїв розвінано, а часом пошматовано на кавалки, „охранки“ розтрощено і підпалено.

В цей час, коли йшли вперті бої на вулицях, буржуазна Держ. Дума, не послухавшись царського указу про відстрочку її засідань, безсило вишукувала способів порятунку з скрутного становища. Родзянко (голова Думи) все ще телеграфував цареві, аби той погодився на утворення нового правительства, яке користувалось би „довір'ям країни“. Та події вже пішли по-за Думою, і це побачила й сама буржуазна Дума, коли революційні війська захопили будинок Думи і запитали, що Дума думає робити. Думі нічого не залишалось робити, як заявитись по боці революційного народу. 12. ж. березня Дума вирішила перейняти на себе верховну владу в краю і сформувати новий уряд. На засіданні думи було обрано спочатку Виконавчий Комітет Думи в складі 12 осіб, (1) **) який вже призначив нове правительство, на чолі з князем Львовим (2).

Царя, який, довідавшись про події в Петрограді, хотів втікти до головної воєнної квартири, задержано було у Пскові, і тут нове правительство зажадало від нього, щоб він зрікся престолу за себе й за сина на користь свого брата Михайла.***) Після цього, під натиском революційних елементів, примушений був зріктись престолу на користь Уста-

*) Першими виступили збройно проти царату гвардейські полки, укомплектовані з Українців. Вони були підготовлені до цього виступу петроградськими українськими організаціями.

**) Цифри в скобках (1), (2) ... означають відповідні „додатки“ в кінці цієї книги.

***) Маніфест від 16. марта, Псков.

нових Зборів своїм першим і останнім маніфестом також і новий царь Михайло. *) В своєму маніфесті царь Михайло „просив всіх російських горожан підпорядкуватися правительству, утвореному з ініціативи Думи“, доки, мовляв, Установчі Збори „не висловлять волі народу про форму правління“. Звичайно, всі ці маніфести і комедія з задержанням форм преемственности так званої законної влади робилися *post factum*; більше для людського ока, і ніякого зв'язку з революційними масами, що збройною рукою валили старий лад, чи безладдя, не мали.

До повалення царських самодержавно-распутінських порядків взяли не тільки робітники та військо, але й буржуазія. Відомі монархисти, як от В. Шульгин (член Викон. Комітету Держ. Думи), можна сказати, власними руками стягали з голови останнього „самодержця“ корону. В утвореному Державною Думою Викон. Комітеті і новім правительстві більшість належала як раз представникам великої буржуазії; соціалістично-демократичні елементи були в них тільки невеличкою домішкою (с.-д. Чхеїдзе і с.-р. Керенський). Зогнивший царський трон впав і розсипався, як та порохня, не зробивши, навіть, політичного зусилля врятуватися. Після того, як Петроград і Москва опинилися в руках повставшого війська і робітництва, руйнація старого режиму по інших великих містах і просторах бувшої Росії відбулася швидко і майже без пролиття крові.

Могутнє народнє піднесення, мов та велика весняна повінь, без великого труду знесла і залила ознаки старого ладу. Агенти старої влади або поспішно відходили собі в бік, або, що траплялося частіше, прилучались до тої повіні, маніфестуючи свою прихильність до нового ладу. Робітничі, військові і дрібнобуржуазні міські маси, а трохи згодом і селянство, після першої звістки з Петрограду про переворот, впоряджали грандіозні (особливо у великих містах) маніфестації з червоними прапорами і тим наочно відзначали кінець старого ладу і стверджували початок нового. Безкровно впав царський лад і на Україні. В Харкові, Одесі, Києві швидко були організовані громадські комітети, які виразно стали в оборону нового ладу, взявши, так би сказати, провід в цій весняній повіді. Безкровний характер перших днів революції викликав особливе піднесення в широких народніх масах і немов би загальну закоханість в весну революції. Були фантасти, що сподівались, що революція так і перемаже одною величчю свого ентузіязму і духа, без пролиття крові. Однак дальший розвиток революції ці фантастичні сподіванки розбив без жалю. Російська і українська революція, що почалась трохи пізніше, явилась може одним з самих кривавих, яких знав досі світ. „Безкровність“ же перших днів мала свої певні підстави, і то не тільки психологічні. Поперше пояснюється вона самим характером і суттю політично-соціального процесу, що відбувався в той час, а подруге — надзвичайно великим значінням політично-державних центрів-столиць в сучасних державах, захоплення яких революційними масами раптом паралізує діяльність органів старої влади на всій периферії.

*) Маніфест від 17. марта, Петроград.

3. Коротка спілка. По зруйнуванню царського трону на кон політично-державного життя одночасно виступили дві різнородні соціальні сили: торговельно-промислова та почасти аграрна ліберальна буржуазія і працюючі верстви — робітництво та селянство, переважно в салдатських шинелях. Спілка цих двох сил, як і треба було сподіватись, тяглась не довго. Другого таки дня революції стало ясно, що, крім повалення спільного ворога — самодержавно-распутінського режиму, працюючий люд і буржуазія спільних завдань не мають. Робітництво та селянство, розгромивши старі поліцейські околотки, знищивши „охранки“, розігнавши стражників, хотіло не тільки нових вивісок на старих державно-громадських установах, але й нового змісту в тих установах, нового змісту в нових формах влади і ще більше — хотіло нових не тільки політичних, але й соціально-економічних основ співжиття. Торговельно ж промислова і ліберальна частина земельної буржуазії, ставши по перевороті фактично до влади, хотіла під новітніми формами так званого „парламентарно-демократичного“ ладу заховати стару соціально-економічну суть буржуазної держави: необмежене панування капіталу над працею. Ці різкі вимоги, з якими підходили до революції працюючі маси і буржуазія, виявились яскраво в тодішній пресі. Робітнича преса зараз же підняла питання про „поглиблення“ революції, а буржуазна намагалася довести, що поваленням царського режиму зроблено вже все діло: „розчищено ґрунт для праці живим творчим силам країни“ (розумій — торговельно-промисловій буржуазії): отже, на думку буржуазії, треба було просто ставати „до роботи“, відклавши розв'язання питань про соціально-економічні реформи до більш „слухного часу“ — закінчення війни та скликання Установчих Зборів. В реальному життю швидко прийшло до непорозуміння та сутічок. Першим пробним каменем революційности обох сил явилось питання війни. Буржуазія і не думала про негайне припинення війни: навпаки, вона захотіла і саму революцію використати в цілях більш інтензивного дальшого провадження імперіалістичної війни, мріючи ще більш палко, ніж при самодержавному режимі, про прилучення Галичини, завоювання Дарданелів і інші смачні для неї річі. Зовсім иньшого, звичайно, хотіли ті, що головами своїми накладали в жорстоких боях за ті палкі мрії буржуазії. Вище згадувано вже про відношення буржуазії до проведення соціально-економічних реформ. Але і в менш важких для неї питаннях, як от в питанні про форму нового устрою держави (конституційно-монархичну чи республіканську), буржуазія не спішилась з „лівими проєктами“, недвозначно даючи знати, що вона вважає більш доцільною формою конституційну монархію.

Отже не дивно, що другого ж дня революції вже намітилась і почалась в дійсности боротьба між недавніми співниками — буржуазією і працюючими масами, спочатку в маловиразних, замаскованих і більш-менш лагідних, „революційно-літературних“ формах, коли можна так висловитись, а пізніше — в формах надзвичайно жорстоких і кривавих. Почалась ця боротьба одночасно в уряді (правда, в дуже замаскованій, компромісовій формі) — між соціалістичною його частиною і буржуазною, — і, більш виразно та активно, в радах робіт-

ничих та солдатських депутатів. Відповідно до цілей, які поставили собі в революції названі дві сили, з самого початку революції намітилось і дві різні форми революційної організації громадських сил. Робітники, салдати і бідніше селянство охоче прийняло так звану радянську форму організації, відому в Росії ще з часів першої російської революції 1905-1906. років, широко і енергійно пропаговану соціал-демократами більшовиками.

Буржуазія ж і так звана „демократія“ вжила иньшої форми для організації революційного суспільства, а саме — форми „комітетів об'єднаних громадських організацій,“ побудованих на міжкласовому принципі. Пізніше місце їх заступили органи місцевого самоврядування (міські думи і земства), обрані на підставі п'ятичленноі виборчої формули.

Конфлікт між двома силами — буржуазією і працюючими масами — почався одночасно на всіх просторах бувшої імперії, але пішов не всюди однаковим темпом і в однакових формах, ускладнюючись місцевими умовами як соціально-економічного, так і національно-політичного характеру. Під впливом цих умов инакше розвинувся він на Україні, ніж на Московщині.

4. З тюрми народів на волю. Поваливши царський самодержавний режим, всі так звані недержавні народи бувшої російської Імперії викинули гасло перебудови Росії на федералістичних основах, маючи ціллю в цей спосіб знищити в новій Росії всякі сліди національної неволі і перетворити спільну батьківщину в спілку повноправних, рівних один одному в політично-державному значінню народів. Грузини, Татари, Білоруси, Фінляндці, Латиші, Естонці й иньші народи хотіли бачити в революції не тільки зміну реакційно-самодержавної форми на республікансько-демократичну, а ще й цілковите усунення з нової практики державного управління Росією старої залізної московської централістичної системи, що була побудована не тільки на національному гніті, а також і на економічному визискові центром недержавних народів. Так дивилося на революцію і українське революційне суспільство. Про старе „верховенство“ так званого „руського“, тобто московського народу, в якій би формі те верховенство не виявлялось, недержавні народи, після довгих віків національного гніту і визиску, не хотіли й слухати. Вирвавшись з тюрми народів, як влучно було прозвано бувшу Росію, на волю, поневолені народи з надзвичайним завзяттям взялися до закріплення своїх національних здобутків, піднесли гасла національно-політичних революцій.

На жаль, це жагуче поривання віками гноблених народів до повної національної волі явилось незрозумілим для широких верств московського народу і його провідників, вихованих в дусі московського великодержавного централізму або — рівновартного йому — московського „соціалістичного інтернаціоналізму“.

Московська демократія поставилась до нього неухважно і вороже. Соціалістичні революційні кола її кваліфікували національні рухи, як буржуазні і контр-революційні.

Замість того, щоб визнати, що в національних революціях були заінтересовані (особливо в перших їх стадіях) майже в однаковій мірі не тільки буржуазні і дрібно-буржуазні, але й пролетарсько-селянські верстви поневолених націй, подібно до того, як в поваленні царського ладу були заінтересовані одночасно також соціально-ворожі одна одній класи, — а визнавши це, підперти національні домагання пролетарсько-селянських національних мас і тим самим згладити гостроту національної боротьби і одірвати ці маси від їх тимчасових буржуазних спільників в цій боротьбі, — замість цього всього, руська революційна демократія змішала все до купи і захотіла просто одмахнутись від національної проблеми, покликуючись, для заспокоєння власної совісті, на контрреволюційність національних революцій.

З цього не вийшло нічого доброго для революції.

Хибним розумінням і відношенням до національних революцій з боку московської революційної демократії, яка по праву могла претендувати на революційний провід у всеросійському масштабі, було нанесено велику шкоду справі революції: загально-російський революційний фронт одразу ж було розбито по лінії міжнаціональної боротьби, в результаті чого на великих просторах бувшої Росії революційна боротьба пішла одночасно в двох напрямках: в напрямку соціально-економічної боротьби працюючих проти визискувачів і в напрямку національно-політичної боротьби нації з нацією, робітництва та селянства з таким самим робітництвом та селянством.

Розділ II.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. Як і треба було сподіватись, першою стала до провідної роботи на Україні при нових обставинах більш організована частина українського суспільства — дрібна, демократично настроєна буржуазія; здеклясована, з народницькими симпатіями інтелігенція і, нарешті, середнє і заможніше, також демократично-настроєне, селянство, об'єднане в кооперативні товариства та союзи. Необеднане робітництво українське, неорганізоване бідніше селянство мусіли наперед розглянутись в обставинах і організуватись. Так само соціалістичні українські партії, попередю ніж взяти провід над селянством і робітництвом в свої руки, мусіли пройти спочатку, хоч і короткий, період організаційної роботи. Отже не дивно, що в цей період революції перед повели дрібно-буржуазні та інтелігентські кола і що самий рух в масі набрав національно-культурницького характеру, з маловиразною автономістично-політичною закраскою.

Характерною для того часу являється київська відозва старої політичної української організації, що існувала до революції потаємно — „Товариства Українських Поступовців“ — (від 9. березня ст. ст. 1917 р.), в якій українська дрібнобуржуазна інтелігенція виложила ті свої ідеали, до здійснення яких хотіла направити всі революційні сили на Україні.*). В цій відозві знаходимо заклик до українського громадянства стати до роботи на культурно-національному ґрунті — до закладання українських шкіл, культурно-просвітніх товариств, до ширення української преси та книжок. Ця культурно-просвітня робота мала, на думку поступовців, довести Україну до здійснення давніх домагань „українського громадянства“ — широкої автономії для України в федеративній російській республіці (4). Ніякого натяку на необхідність переведення в інтересах селянства та робітництва тих чи інших соціально-економічних реформ в закликові поступовців не знаходимо. Визначивши в такій формі свою національно-культурницьку „революційну“ платформу, поступовці закликали все українське громадянство спільно стати до здійснення її, застерігаючи, що „не час тепер на змагання, суперечки“. Характерно, що поступовці в своїх національно-культурних домаганнях не заходили так далеко, щоб вимагати від російського правительства з державної скарбниці коштів на задоволення культурно-просвітніх потреб українського народу, і натомість закликали громадянство власними жертвами утворити потрібний національний фонд.

Будучи об'єктивним, треба сказати, що цей заклик поступовців і вся їхня робота в цім напрямі в той час цілком відповідали моментові: українське суспільство — демократичне, звичайно, дійсно щиро взялося на початку революції до національно-культурницької праці, висловуючи своїм національно-політичним ідеалом „широку автономію“ для України. На цій культурницькій платформі (про це докладніше буде говоритись нижче) об'єднались в перших днях революції не тільки різні верстви свідомого національно українського суспільства, але ще й певна частина зросійщених і цілком московських демократичних і буржуазно-ліберальних кол на Україні. В такому об'єднанні, поскільки воно ставило виключно національно-культурницькі цілі, не було нічого а ні ненормального, а ні тим паче контрреволюційного. Навпаки, воно було цілком натуральним, зрозумілим і революційним, поскільки було справлене на розбиття кайданів тяжкої національної неволі, що тримала довгі часи українські селянські та робітничі маси в духовній, а разом з цим і класовій сліпоті, — поскільки допомагало українському працюючому народові скинути з своїх очей полуду національного гніту і зрячими очима глянути навкруги. А що ця робота дійсно закладала, хоч і поволі та обережно (щоб не розгнівати правительства), ґрунт для культурного відродження українського народу, сумніву ні в кого не могло і не може бути. Це розуміли і українські соціалістичні партії — соціал-демократична та соц.-революційна — і охоче підперли в свій час цей національно-культурницький рух, хоч і йшов

*) Вміщена в „Київ. Мисли“ Н. 68, з 22. (9) марта 1917. р.

він під проводом несоціалістичних партій і не торкався питань соціально-економічних.

Почуття національної волі, інстинктивна свідомість великих, захочаних в потенції революційно-творчих сил українського народу, викликали надзвичайний ентузіазм в самих широких колах українського суспільства. Без дрібних розрахунків, ігноруючи цілком особисті інтереси й амбіції, з якимсь просто святим захватом взяли тисячі свідомих, працьовитих рук до національно-культурницької роботи. Всюди, де були українські сили, почалось закладання культурно-просвітних товариств, громад, бібліотек-читалень, національних комітетів та рад: почалось видавання українських книжок, листівок, газет; почалось збирання грошей на національний фонд; почалась робота біля закладання українських шкіл. Культурне життя на Україні, особливо серед селянських і робітничих мас, почало набірати швидким темпом національних форм. В Києві зразу ж перейшов на українську мову кооперативний тижневик „Комашня“, що під час війни приневолений був виходити російською мовою, через короткий час після повалення старого режиму почала виходити демократична газета „Нова Рада“, трохи пізніше „Робітнича Газета“, а за нею „Народня Воля“ (соціалістична селянська газета) і тижневик партії соц.-рев. „Боротьба“.

Нижче ми докладніше спиняємося на характеристиці активних суспільних сил того часу і їхній роботі, аби правдиво освітити істину української революції.

6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. Загально-„руські“ революційні громадські організації, що утворились в перші дні революції на Україні — комітети об'єднаних громадських організацій та ради робітничих і солдатських депутатів — пабрали зразу ж виразно „загально-руського“, тобто московського характеру і через це революційних потреб українського суспільства задовольнити не могли. Справа українського відродження для них була чужа, неінтересна і другорядна. Знаючи все це, знаючи, що всю боротьбу за національне визволення українського народу доведеться українському суспільству винести виключно на власних плечах, без допомоги з чийого б то не було боку, активні сили українського визвольного руху в перші ж дні революції поставили на порядок денний питання про утворення українського національно-культурного і політичного центру. Ініціативу закладення такого центру взяли на себе члени товариства українських поступовців, серед яких перед великою майорією були українські соціалісти-федералісти. За їх проводом і було утворено в Києві в перших числах березня (ст. ст.) „Українську Центральну Раду“. Закладено було Ц. Раду по зразку загально-російських „комітетів об'єднаних громадських організацій“ з тою тільки різницею, що рада мала бути не мійським чи губерніяльним центром, а всеукраїнським. Через це до складу ради спочатку ввійшли делегати мійських київських українських культурно-просвітних, громадських і політичних установ, а також і тих всеукраїнських установ, які мали свої центральні осередки в Києві (представники політичних партій, кооперації, духовенства, вчителів, студентів, вояків). Якогось певного, заздалегідь

виробленого плану діяльності Центральна Рада на початку свого існування не мала. Так само не був усталений і склад. І це вийшло потім як раз на добре. Склад Ради, її завдання і методи роботи еволюціонували без великих внутрішніх перешкод разом з розвитком української революції.

Спочатку її робота обмежувалась тим кругом завдань, який намічався в постановах, повідомленнях і відозвах українських поступовців, про які ми вже згадували вище. Але чим далі, то круг завдань її все ширшав, набираючи що раз все більш національно-політичного характеру.

Роботу свою Центральна Рада повела під проводом проф. М. Грушевського (що приїхав до Києва з заслання в березні місяці і ще перед цим заочно був обраний головою Центр. Ради), якому в перші часи — в періоді формування Ради і перших її кроків — допомогали В. Коваль і Х. Крижановський (представники кооперації), Д. Антонович (у. с.-д.) і представники української студентської молоді (пані Скришник).

Порівнюючи через дуже короткий час було протягнуто нитки об'єднання між Українською Центр. Радою і різноманітними українськими культурно-просвітними, кооперативними, громадськими, військовими, професійними і політичними організаціями, що існували на Україні і поза Україною: на Кавказі, в Сибіру, в Московщині, і навіть, в Америці (5).

Національні комітети, ради, „просвіти“ і спілки, що виникли в різних місцевостях України, посиляли своїх делегатів до Центральної Ради, то для участі в її роботі, то для взаємної інформації і одержання від Ради вказівок, вважаючи Центральну Раду своїм керуючим центром. Популярність Центральної Ради зростала надзвичайно швидко, особливо в селянських і солдатських масах. Народні маси з надзвичайним довір'ям горнулися під її крило, вважаючи Раду своєю заступницею та провідницею.

7. Українська кооперація і поновлені земства. До революції майже єдиною організованою громадсько-економічною українською силою була кооперація — переважно сільська (кредитова, споживча і сільсько-господарська). Об'єднуючи українське селянство (переважно заможне й багате на економічному ґрунті, кооперація в той же час вела культурно-національну роботу, а в своїй постійній суперечці з московською кооперацією з-за справи утворення на Україні окремих, незалежних від Москви фінансово-економічних кооперативних центрів, пропагувала ідею не тільки національно-культурної, але й економічної окремішності України від московського центру. Через слабо розвинене політичне життя в самодержавній Росії на кооперативну роботу йшли в дореволюційні часи (особливо підчас реакції) свідомі національно і політично сили української демократії, які хотіли за тих часів працювати на громадському ґрунті для українських трудових мас. Здебільшого це були діячі без виразного партійного світогляду, але з безперечними народницькими симпатіями. Ці сили надали українській кооперації ідейного змісту і зробили її, завдяки цьому, помітним чинником не тільки в економічному, але й в культурно-політичному життю українського суспільства. Не дивно, отже,

що кооперація раніш, ніж інші організовані групи українського громадянства, виявила себе, як діяльний чинник в перший період революції.

В початку березня місяця (ст. ст.) вже працював в Києві Центральний Український Кооперативний Комітет (культурно-просвітний та організаційний центр української кооперації), який, поруч з питаннями організаційно-кооперативного характеру, в перші ж дні свого існування поставив на чергу питання про допомогу українському селянству та робітництву політичною інформацією, а також взявся за справу переведення „українізації“ місцевих державно-громадських органів. Це останнє переводилось шляхом введення представників місцевих кооперативних об'єднань в новоутворені „совіти об'єднаних громадських організацій“ (міські і губерніяльні), в земські зібрання і продовольчі громадські комітети. В загальних національно-політичних організаціях кооператори також взяли дуже близьку участь. Трохи згодом, коли революція на Україні набрала виразного національно-політичного характеру, багато кооперативних діячів стало цілком або в значній мірі до політичної роботи (М. Стасюк, М. Ковалевський, Х. Барановський, проф. Туган-Барановський, Д. Коліух, П. Христюк, Б. Мартос і інші).

Свою революційну роботу кооперація переводила через кооперативні спілки (використовуючи добре підготовлений і досить численний інструкторський персонал їх), кооперативні комітети (організації культурно-просвітнього та організаційного характеру), а також через з'їзди. Ці останні найкраще показують, як близько стояла кооперація до українського революційного руху в його перший національно-культурницький період. Для характеристики тодішніх „кооперативних“ настроїв типовим являється так званий „Перший Вільний Кооперативний З'їзд Київщини“, що відбувся в березні місяці (14. ст. ст.) в Києві. Цей з'їзд хоч і називався губерніяльним, але на нього завітало багато кооперативних діячів і з інших губерній України. З'їзд був багатолюдний і перетворився в перше загально-українське революційне свято.*) Привітати з'їзд прибули представники не тільки всіх українських (київських) організацій, але й представники місцевої влади. З'їзд постановив „піддержати всіма силами нове правительство, закликати всі інституції до укріплення нового ладу“, а також „визнаючи необхідним, аби влади — зверху до низу — вибирав сам народ“, з'їзд висловив переконання, що „тільки демократично-федеративна республіка в Росії з національно-територіальною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права (українського) народу“. Всі інші постанови кооперативного з'їзду носили також виразно національний і політичний характер. З них тут вкажемо на постанову про необхідність негайного введення української мови в школі, суді та всіх громадських і державних інституціях,

*) До президії З'їзду, в числі інших, ввійшли: М. Грушевський, Х. Барановський, М. Стасюк, П. Христюк. Залю Педагогічного Музею, де відбувався з'їзд, було уквітчано українськими прапорами, портретом Шевченка і т. д. Закінчився з'їзд „Заповітом“ та „Ще не вмерла Україна“.

в церкві, а також звернення з'їзду до Тимчасового Правительства з проханням, щоб всі заслани з Галичини були звільнені від заслання й інших кар. Депутати цього з'їзду були першими і чи не найкращими під ту хвилю інформаторами й агітаторами серед селянства за українське відродження. *)

Таких само з'їздів відбулося в той час багато на Україні. Всі вони, без винятку, заявили за необхідністю творення нового життя на Україні в національних українських формах, видвигаючи на перше місце українізацію школи, а також державних і громадських місцевих установ.

Напрямок всій революційно-кооперативній роботі на Україні дав в загальних рисах Перший Кооперативний З'їзд Союзів України, що відбувся на початку (9.—10. ст. ст.) квітня в Києві, на який, в числі інших, прибули і представники Кубанщини. **) З'їзд цей, по-за справами суто-кооперативними, уділив багато уваги культурно-просвітній діяльності кооперативів, виробивши докладний план організації цієї діяльності і висловившись за необхідність викладання в школах України науки про кооперацію (з зазначенням обов'язковості викладу її на українській мові). Варто тут зауважити, що, не чекаючи здійснення урядом цих останніх своїх побажань, українські кооператори взялися підчас революції закладати з власної ініціативи і на власні кошти кооперативні школи. Ми не будемо спинятися тут докладніше на численних постановах з'їзду, крім одної, про яку ще не згадували і яка має на цім місці особливий інтерес. Це — постанова про видання на кооперативні кошти народньої соціалістичної газети на українській мові для селянства і робітництва. ^

Прийнявши під увагу брак демократичної пропаганди та інформації на селах і відсутність коштів на видання народніх газет у відповідних українських політичних партій, з'їзд однодушно постановив негайно приступити до видання, на кошти союзів непартійної української соціалістичної народньої газети, під назвою „Народня Воля“. Газета, дійсно, незабаром після з'їзду почала виходити під редакцією у. с.-р. М. Ковалевського і П. Христюка. ***) Газета швидко завоювала симпатії українського селянства і весь час революції на Україні була єдиною великою щоденною соціалістичною селянською газетою.

Будучи завше рухом щиро-демократичним, кооперація виявила себе такою і в перші часи революції, між иньшим, віддавши свої голоси, підчас виборів до Установчих Зборів, за списки українських со-

*) Між иньшим, з'їзд виробив схему організації нової адміністративної влади в селах та повітах і висловився за необхідність організації в селах народньої міліції; про старих поліцаїв, стражників, приставів, урядників та исправників і иньших агентів самодержавія постановлено було — домагатись негайної одправки їх на фронт.

**) Заслугує на увагу, що на початку революції українське суспільство всієї етнографічної української території (за виключенням, звичайно, Галичини) виступало, як одне національне тіло, в національно-культурних, економічних і політичних справах.

***). При близькій участі М. Грушевського, М. Стасюка („спільчанина“) і І. Пугача (с.-р.).

ціалістичних партій — с.-д. та с.-р. З розвитком політичної і соціальної боротьби на Україні, кооперативний рух поволі, цілком природно, тратив в своєму значінні, як революційний чинник, все більше обмежуючись своєю суто-кооперативною працею, але революційне значіння його на початку революції від цього, звичайно, не зменшується, значіння не набирає тим більшої ваги, що початки класової організації українського селянства в так звану „Селянську Спілку“ в багатьох місцевостях України були покладені при близькій допомозі кооперації.

Близько до кооперації стояли по напрямку своєї роботи і участі в українському національно-культурницькому революційному рухові поновлені земські самоврядування. Перші поновлені (введення до складу земських зібрань представників від різних громадських організацій, в тому числі і від кооперативів) земські зібрання — повітові і губерніяльні, являються дуже характерними з боку відношення їх до українського відродження. В той час, як міста на Україні з самого початку революції в більшості зайняли ворожу до українського відродження позицію або, в ліпших випадках, позицію повної неґації, іґнорування, земства, навіть в частині свого старого, буржуазного складу, поставились прихильно до національно-культурного і, навіть, в певних межах, і політичного відродження України і зробили багацько для національно-політичного освідомлення українського селянства через свої земські газети та журнали, видавані на українській мові. Для характеристики настроїв тодішніх земств досить вказати на київські повітове і губерніяльне земські зібрання, що відбулись в кінці березня (ст. ст.). Виступаючи перед поновленим повітовим київським земським зібранням, голова земської управи, відомий правий земський діяч, великий землевласник і домовласник Демченко, який ніколи до революції (будучи „практичним діячем“) не виявляв себе Українцем, почав свою промову з привітання вільних громадян „з початком відродження вільного життя на Україні“, а в дальших словах своєї революційної промови навіть заманіфестував свою приналежність до української нації і своє співчуття відродженню України словами, що „ми, Українці, більше всіх терпіли від старого режиму; наша Україна, наш народ витерпів найтяжчі переслідування; нам забороняли навіть молитися на рідній мові, конфіскували навіть єванґеліє“. Настрої лівших земців — представників селянства та кооперації — були ще більш прихильними до відродження України. Доказом цього являється надзвичайно інтересна умова, яку поставило повітове зібрання при виборах нової Управи кандидатам в члени Управи, а саме: збори постановили, що в склад Управи може бути обраний тільки такий кандидат, який визнає необхідність автономного устрою для України і перебудови Росії на федеративних основах. Такий само виразно національно-український характер мало і губерніяльне київське земське зібрання, яке послало, за підписом голови зібрання — князя Куракіна, привітальну телеґраму М. Грушевському, як „борцеві за волю і щастя українського народу“. На цих зборах було поповнено склад губерніяльної земської управи українськими громадськими діячами (Пожарський, Сербиненко, Прокопович). Варто тут уваги також те, що старий київський

земський діяч, голова губерніяльної Управи, Губерніяльний Комісар Київщини при Временнім Правительстві, пан Суковкін (з роду не Українець), заявився активним прихильником українського відродження і пізніше брав близьку участь в переговорах між Українською Центральною Радою і Временним Правительством в інтересах Ради.

Більш-менш такий само характер мали перші революційні земські зібрання на всій території України. Навіть в земствах з населенням найбільш зрусифікованим, як от, приміром, в Харківському повітовому земстві, перші збори мали в тій чи иньшій мірі український національний характер. Так на зборах поновленого харківського повітового земства, що відбулись в початку квітня (ст. ст.), було однодушно визнано за необхідне перевести українізацію народньої школи в повіті. Спір викликало тільки технічне питання, коли саме і в якій формі та послідовности почати українізацію. За негайну українізацію висловились все ж більшість зборів, після чого земством було визначено певні суми для купівлі підручників для українських шкіл та організації літніх вчительських курсів, а також постановлено прохати міністерство освіти асигнувати з державних коштів певну суму на допомогу земству в справі заведення в школах навчання на українській мові. Безпосередній зв'язок земств з народнім життям, з селянством, — навіть старих земців, представників буржуазії (великого землеволодіння на Україні) „українізував“, переконував їх в необхідности визнати факт існування на території України живого і живучого тіла українського народу, а тим самим і необхідности перебудови національно-культурних і політичних відносин на Україні відповідно до фактів життя, до реальних обставин. Під вплив української селянської стихії підпали всі земства на Україні ще до революції, революція ж штовхнула до акції і ті їх елементи, які прихильність до українського відродження мали перед цим тільки в потенції. І було б помилковим думати, що всі ці Демченки, Куракини, Суковкіни просто маскувались, перефарбовувались в захистний колір. Ні. Поскілки український національно-культурницький і політичний рух не зачіпав їх класових економічних інтересів, постільки вони не мали а ні найменших підстав ставитись до нього вороже. Підстави ж для прихильного відношення в них були. Вони жили і працювали на Україні, мали до діла з українською селянською стихією, добре знали на місцевих умовах і національних відносинах і через це легко могли пізнати, що їм краще числитись з фактом, йти за стихією чи з стихією народньою, а ніж з якихось, більш-менш абстрактних для них, великодержавних московських тенденцій, пертись проти тої стихії.

Крім культурно-просвітньої роботи і національно-політичного освідчення українського селянства, земства прислужились українській революції на її початку ще й в иньший спосіб, а саме — своїми грошевиими асигновками Українській Центральній Раді в перші часи існування її, коли Рада мала в грошах велику потребу,*) а також своєю постійною, виразною й активною позицією за Центральну Раду в часі боротьби Ради з Временним Правительством.

*) Особливо великими асигновками відзначилось Полтавське Земство.

8. Народне вчителство і студентство. Українська шкільна молодь, що мала свої організації по вищих школах ще до революції.^{*)} і народне вчителство, між яким було багато свідомих національно культурних робітників, з великим захопленням і завзяттям стали підчас революції до національно-культурницької і політичної роботи. В Києві вже в перших числах березня (ст. ст.) вела велику агітаційну роботу „Головна Українська Студенська Рада“; в кінці березня вже виходив студенський журнал „Стерно“. По окремих містах України (і по-за Україною), де були вищі школи, українські студенські громади влаштовували для шкільної молоді, робітництва і солдатів лекції, курси українознавства, а також висилали багато інформаторів на села. Загальний напрямок студенській революційній роботі давали Всеукраїнські Студенські Конференції, яких відбулось в перші місяці революції цілих три. Студентство дало багато робітників для молодих українських соціалістичних партій і через останні впливало на розвиток політичної боротьби на Україні. Почавши з обстоювання національно-територіальної автономії України, студентство еволюціонувало разом з розвитком національно-політичної революції до обстоювання домагання державної незалежності України. Нема потреби підкреслювати тут, що українське студентство висунуло активне домагання українізації освітньої справи на Україні.

Поруч з студентством стояло народне вчителство, яке взяло під свою опіку справу народної освіти на Україні. Утворивши „Товариство розповсюдження шкільної освіти на Україні“ з осідком в Києві, а пізніше „Головну Українську Шкільну Раду“ (на I Всеукраїнському вчительському з'їзді в квітні місяці), українське вчителство повело широку агітаційно-організаційну роботу під гаслом „вільна українська школа у вільній, автономній Україні“, скликаючи раз-у-раз повітові та губерніяльні вчительські з'їзди, а для вироблення загального плану роботи для всієї України — Всеукраїнські Вчительські З'їзди. Цими останніми було вироблено докладні плани переведення українізації народної освіти на Україні — від нижчих народніх шкіл до вищих, які вчителство і почало здійснювати зараз же, влаштувавши літом 1917. р. багато курсів українознавства для підготовки вчителів для нижчих народніх шкіл. Те, що встигло зробити вчителство в цей час (до війни України з Сов. Росією), являється великою вкладкою до національно-культурної скарбниці українського трудового народу, вкладкою, яку могли дати в такий короткий час тільки революційний захват і повна самопожертви праця українського вчителства.

Українська і навіть російська преса того часу містила щодня по кілька звісток про відкриття по селах „Просвіт“ і організацію українських шкіл, курсів та лекцій по всій Україні.^{**)} За рідну школу довелось українському вчителству витримати велику боротьбу з пред-

^{*)} Партійні політичні організації і так звані українські громади; з останніх помітну працю вели Петроградська, Київська і Московська студ. громади.

^{**) 19. марта (ст. ст.) 1917. р. відбулося в Києві урочисте відкриття Першої Української Гімназії.}

ставниками пануючої російської демократії. Ця демократія холодно зустріла український шкільний рух і підняла навіть гвалт з приводу вигаданої нею ж самою так званої „насилъственной украинизації українського населення України“. Немає потреби доводити тут, що про „ніяку насилъствену українзацію“ українське вчителство і не думало. Про це як найкраще свідчать постанови учительських з'їздів. Ходило тільки о те, щоб відкрити в містах України українські народні школи в кількості, відповідно до кількості українського населення в них. Особливо гострого характеру ця боротьба за українську школу набрала в Києві, в цьому бувшому гнізді найчорнішої реакції і найгіршого україножерства. Звідси, під проводом чорносотенного „Кієвлянина“ і Комітета так звапих „югоросів“ (організація українських реакціонерів-ренегатів), розходились по всій Україні брудні хвилі воєнничого великоруського націоналізму: звідси посилались телеграма за телеграмою до Міністра Освіти Російського Тимчасового Правительства з проханням „спасати русских дѣтей от насилъственной украинизації“. Ця боротьба за право українського народу вчитись на своїй рідній мові, боротьба, який, здавалось би, не повинно було бути місця у „вільній“ революційній Росії, була першою пересторогою для української демократії в її надто рожевій оцінці космополітичності московської демократії і недоцінці великодержавних, централістично-московських русифікаторських її настроїв і тенденцій.

9. Початки організації українського вояцтва, селянства і робітництва. Ми вже говорили про те, що в перший період української революції провід мали дрібнобуржуазні та інтелігентські групи: трудові ж верстви — бідніше селянство, робітництво та вояцтво взяли цей час на свою класову організацію. Раніш за всіх заговорили вояки. Війна Росії з Центральними Державами примусила царський уряд взяти до війська майже все здатне носити зброю чоловіче населення. Через це революція застала в рядах армії велику частину самого активного населення. В історії української (так само, як і російської) революції ця обставина заграла дуже велику роль. Українські салдати, зараз же після скинення царського режиму, проявили тверду волю до самоорганізації на національному ґрунті. В тилу і на фронтах, на Україні і в далекій Московщині, в Сибіру і на Кавказі — всюди, де були тільки скомплектовані, в більшій чи меншій мірі, з Українців військові частини, почалося закладання українських військових комітетів, громад, клубів, товариств, а за цим пішла й організація окремих українських частин. Щоб зрозуміти цілком цей надзвичайно сильний процес національного пробудження в широких сірих салдатських масах, треба мати на увазі те, що в складі нижчого старшинського персоналу російської армії було багато бивших учителів, переважно сільських народних шкіл. Українське народне вчителство було тим свідомим національно і демократичним елементом в армії, який допоміг прокинутись і розвинути національному почуттю в українських салдатських масах. Центром українського військового руху став Київ, де швидко утворилися українські військові організації і через деякий час почалось формування перших українських військових частин.

Військовий рух, як і все українське відродження, був процесом в великій мірі стихійним. Починаючи гуртуватись в окремі національні частини, українські вояки не ставили собі спочатку далекосяглих цілей. Салдатська маса хотіла миру, їй набридла війна; але поскільки війна тяглась, поскільки український селянин і робітник примушені були ходити в сірій шинелі і нести всі тягарі, зв'язані з цим, вони хотіли робити це, як українські салдати і як Українці. Почувши про волю, повні віри в чудотворну силу нового ладу, вони намагались навіть інстинктивно уловити зв'язок між тим новим, що творилось, і необхідністю піддержати в цей момент фронт. Одночасно вважаючи революцію на Україні за свою, близьку і дорогу справу, салдати на фронті легко прийняли гасло „боротися за вільну Україну“. В це розуміння „свої вільної України“ селянин і робітник в салдатській шинелі вкладав, звичайно, свій зміст, може не зовсім той, який його інтелігентні провідники викладали в численних резолюціях та постановах українських вояків. Дихнувши свіжим, теплим, чистим і бадьорим повітрям революційної весни, душа гнобленого подвійно (національно-політично і соціально-економічно) народу розцвіла. „Коли ще треба бути вояком, коли ще треба ллати кров, так я хочу бути українським вояком і ллати свою кров за свої рідні оселі, за свою — так думав український салдат — вільну Україну“. Через це і всі домагання українських вояків, розкиданих по всіх безмежних просторах бувшої російської імперії, в один і той же час вилялись в одні й ті самі прості, але реальні, життєві форми. Вояки в один голос поставили жадання: комплектування всіх полків, що стояли на Україні, виключно з Українців (себ-то територіальної системи комплектування війська) і обслуження їх українським старшинським складом: виділення українських вояків, що перебували по-за межами України, в окремі українські військові частини, з переведенням останніх на Україну і, нарешті, виділення українських вояків, що перебували на фронті, в окремі військові частини з переведенням їх всіх на український фронт.*). Нічого реакційного, шовіністичного і навіть шкідливого для фронту в тих вимогах не було. З перешкодами технічного і стратегічно-військового характеру, які могли стати при переведенню цих бажань в життя, українське вояцтво заздалегідь мирилось, добре розуміючи їх. На перших порах ходило може не стільки о негайне і дійсне переведення тих вимог, скільки о принципове визнання їх російським тимчасовим правительством і московською демократією слушними. Український салдат, настроєний цілком лагідно, радісно і по-братерськи, тільки заявляв: „я відчуваю, нарешті, себе вільною людиною. Я хочу бути вільною людиною.“ І треба було тільки шире визнати за ним це право бути людиною, а вже в технічних питаннях можна було порозумітись без великого труду.

Але сталося не так. Ні тимчасове правительство, ні московська демократія всього цього не зрозуміла і не захотіла зрозуміти. Велику

*) Такого приблизно змісту були ухвали, внесені зборами юнкерів-Українців всіх військових шкіл Києва, що відбулися в Києві ще в березні місяці 1917. року. Надруковані вони майже у всіх київських газетах того часу.

проблему національного відродження українського народу вона хотіла затушкувати, замазати злісною балаканиною як раз про ці технічні перешкоди, про неможливість і шкідливість для фронту „українізації“ війська, про небезпеку шовіністичних настроїв для революції. І саме це нерозуміння природи українського військового руху, небажання зрозуміти його і згорі, наперед взята ворожість до нього московської демократії як найкраще виявились в незначних дрібницях, яких вже ніяким чином не можна було зв'язати з тими високими матеріями, як інтереси революції то-що, якими завше виправдувала свої гріхи проти українського визвольного руху російська демократія. А дрібниці ці були самого різного характеру, починаючи від ворожого відношення московського воцтва до самого факту закладання українських військових рад, клубів та товариств і кінчаючи небажанням всяких полкових, армейських і інших революційних комітетів виписувати для українських салдатів українські газети та книжки.

Неприхильність і гостра ворожість, з якими було зустрінуто військовий український рух, болюче вразили сірі салдатецькі маси, цілком неповинні в тих гріхах, які їм накидала московська демократія. Салдат почав гостріше реагувати на всяку образу його національного почуття, його гідності. Салдат почав голосніше заявляти про свої національні бажання. Нарешті, салдат почав готуватись до збройного захисту своїх прав, своїх справедливих, як він в те твердо вірив, національно-політичних домагань. Ці постійні конфлікти, непорозуміння й образи, які відчував український козак, примусили його бути більш активним і рухливим, і цьому в великій мірі завдячує свій буйний розвиток український національний рух у війську.

Так само, як і серед війська, буйно розвинувся національно-визвольний рух і серед українського селянства, набираючи форм, питомих цій верстві. Відгукуючись жваво на заклики культурницького характеру, охоче організуючи „Просвіти“, підтримуючи національно-культурницьку діяльність кооперативних об'єднань, горнучись до української газети, книжки, школи, селянство в той же час своїм класовим розумом добре тямало, що національно-культурницька робота — це є тільки частина того, що повинно воно зробити підчас революції. Отже, трохи розглянувшись навкруги, трудове селянство, не гаючи часу, приступило до організації своїх сил на ґрунті своїх професійно-класових інтересів. Формою для такої організації взято було стару, випробовану вже за часів першої російської революції 1905.—1906. року форму селянських спілок *). Старі „спільчане“, як от М. Стасюк, М. Осадчий, Арк. Степаненко, Сторубель, Стенька, Одинець, повели з перших же днів широку організаційну роботу між селянством, збільшивши значно свої сили новими активними працівниками, переважно членами української партії соціалістів-революціонерів. Заходами цих „спільчан“ було скликано в Києві вже 6.—7. квітня (ст. ст.) 1917. року так званий з'їзд „діячів українського села“. З'їзд пройшов з надзвичайним піднесенням. Представ-

*) Перший український селянський з'їзд ухвалив докладну конституцію цієї форми організації селянства, над якою ми спинимось пізніше.

ники місцевих селянських спілок (що вже відновили до того часу свою діяльність на місцях і прислали своїх делегатів на з'їзд*), подали відомості про велику популярність селянських спілок серед селянства і виразну волю українського трудового селянства до самоорганізації. З'їзд визнав необхідним організувати українське селянство у всеукраїнську центральну спілку; з цією метою ухвалено було скликати в ближчій часі всеукраїнський селянський з'їзд, а також обрано для переведення цієї ухвали в життя організаційний комітет. В основу організації селянської спілки з'їзд поклав дві коротенькі, але значні своїм змістом постанови: 1. домогатись здійснення національно-територіальної автономії України і 2. домогатись вирішення земельного питання на Україні українським соймом. Цими двома постановами немов би намічався, хоч і в самих загальних рисах, майбутній розвиток революції на Україні — два майже рівновартні моменти її: моменти національно-політичної революції і соціально-економічної, зв'язані в розумінню трудових селянських мас в одно велике питання визволення працюючої людини з-під всякого гніту, з-під всякої неволі. Вважаючи земельну справу одною з самих важких, яку мало розв'язати трудове селянство в революції, з'їзд, щоб полегшити майбутнє розв'язання земельної справи, постановив негайно запропонувати російському временному правительству видати закон про заборону з часу початку революції продажу, закладу та довгострочної оренди земель та лісів. Ця подробиця коротенької постанови з'їзду про землю краще всяких слів характеризує тодішні настрої українського селянства, його найпекучіші потреби.

Після цього з'їзду пішла дуже жваво організаційна робота між українським трудовим селянством, під проводом так званих „спільчан“ (діячів, що в більшості належали до української партії соц.-рев.). По всій Україні, в селах, волостях, повітах і губерніях закладались селянські спілки; скликались селянські з'їзди і обірались на них ради селянських депутатів та їх виконавчі комітети. Партія російських соціалістів-революціонерів, що спочатку пробувала була повести самостійно роботу між українським селянством, швидко відмовилась від цих спроб, наткнувшись на цілковиту байдужість, а то й ворожість до неї українського працюючого селянства. На правобережній Україні це повело майже до цілковитого знищення цієї партії (тут працювали тільки деякі мійські комітети цієї партії, спираючись на дрібно-міщанські та інтелігентські і тільки почасти робітничі верстви), на лівобережній же Україні, в більш-менш зрусифікованих губерніях, московські соц.-революціонери примушені були відмовитись від провідної ролі між українським селянством і працювати за проводом і в контакті з українською партією соціалістів-революціонерів. Таким чином, українські трудові селянські маси з самого початку революції свідомо ігнорували стару „общеруську“ (а на ділі — московську) партію соціалістів-революціонерів і пішли так само свідомо за українською партією соціалістів-революціонерів. Цей факт ще раз свідчить про те, що українське трудове селянство

*) На з'їзді були представники 18 місцев. організацій.

нерозривно звязувало своє національне визволення з соціально-економічним.

В той час, як партія укр. соц.-революціонерів головну свою увагу звернула на селянство, українська соц.-дем. партія, даючи свої сили і на роботу між селянством, робить значні успіхи в організації українського промислового пролетаріату.

10. Маніфестація українських сил і переполох в колах пануючої демократії. Велика культурно-національна організаційна робота, що почалась на різних ділянках українського суспільного життя в перші дні революції, проходила тихо і майже непомітно для стороннього ока, особливо для такого, яке їй не хотіло тієї роботи помічати. В неукраїнських газетах того часу друкувались коротенькі хронікальні замітки про утворення нових культурно-просвітних українських організацій, підносились часом голоси за потребу допущення української мови в народні школи на Україні, але ніхто справи українського відродження і тої роботи, яка вже провадилась українським суспільством на цім полі, серйозно не брав аж доти, доки українське суспільство не заманіфестувало своїх сил в „наглядний“ спосіб — шляхом багатолюдних маніфестацій. І хоч яким примітивним сам по собі був цей спосіб, однак він досяг цілком несподіваних результатів, немов би одкривши пануючій (московській і так званій „общеруській“) демократії очі на всі ті несподіванки, які міг принести їй український визвольний рух.

Перша велика українська маніфестація відбулась в далекому Петрограді, в серці російської революції, 12. березня (ст. ст.). Українці в Петрограді святкували в цей день два великі свята: свято перемоги революції і роковини смерті Т. Шевченка.

Багацько маніфестацій і свят бачив вже революційний Петроград, але такого величнього і багатолюдного свята ще не бачив. Біля 25 тисяч Українців — салдатів,*) робітників, студентів, інтелігенції — виступили на вулиці Петрограду, як одно тіло, з одною волею, з одним одушевленням палким покликком: „нехай живе вільна Україна у вільній Росії! Нехай живе революція!“ Привітати Українців з святом національного визволення явились представники інших поневолених в царській Росії народів: Фінляндців, Естонців, Литовців, Поляків. Це останнє надало маніфестації особливо величнього і серйозного значіння і дало привід одній петроградській московській газеті написати, що українське свято „перетворилося в урочистий виступ народів, що скинули тяжкі кайдани централізму“. Московська петроградська преса кілька днів писала про цю маніфестацію і з приводу неї. Вже по першим, хронікального характеру заміткам в пресі видно було, що маніфестація справила надзвичайно велике вражіння на московське громадянство. Після хронікальних заміток з'явилися в газетах цілі статті, які мали ціллю кинути світло взагалі на справу українського відродження. Однак в тих

*) Деякі військові частини (укомплектовані з Українців), явились в повнім складі. Напереді військових частин їхав на конях бувний конвой бывшего царя (складений з кубанських козаків-чорноморців) з українським січовим прапором і запорозькими бунчуками.

статтях знаходимо більше загальних слів гуманітарно-революційного характеру, ніж одвертого і ясного погляду на справу. Видно було, що і ті, що писали в газетах, ще не виробили собі нового, ясного революційного відношення до української проблеми. З одного боку, маніфестація свідчила про початок великого національного українського визвольного руху, з другого боку — вся московська демократія всім своїм попереднім вихованням органічно зжила з тою думкою, з тим життєвим (а не теоретичним) переконанням, що, власне, ніякого українського народу, як окремого національного організму, хоч би в потенції здатного до національно-державного відродження, немає. Московська демократія мусіла допіру тепер серйозно подумати над українською проблемою. А через те, що українська національна проблема була одною з самих тяжких національних проблем, московська демократія, під впливом загально-пануваних тоді весняних революційних настроїв, наговорила чимало гарних революційних слів, „похвалила“ українські пісні, мову, полаяла старі царські порядки, що душили Українців, і на тому закінчила, не висловивши свого власного погляду на ті конкретні домагання, які ставились українським визвольним рухом. Орган ліберальної буржуазії — „Русская Воля“, зазначивши в своїй замітці про маніфестацію, що „тисячі робітників та салдатів, які прийшли заявити свої національні жадання, є відповіддю ганебним ідеологам зруйнованого самодержавія, що уважали Росію міцною лише при умові цілковитого знищення всіх національних ріжниць і мало не знищили їх цілком“, — в слідуєчому числі (з 14. марта ст. ст.) вмістила цілу статтю в українській справі, в якій намагалась довести своїм читачам, що національні домагання Українців (національно-культурної автономії) суть „законні і не шкідливі для буття і добра російської держави“. „Не можна не сказати, — писала між иньшим газета, — що ми зачінаємо тут питання, дуже болюче для Українців і дуже „сумнівне“ для російського громадянства. Українці завше з болем скаржилися на те, що навіть поступове російське громадянство не хоче признати національних змагань Українців. А російське громадянство, в особі багатьох і дуже багатьох, у відповідь на ці скарги говорило: та які ж національні змагання? Їх чей же „вигадує“ купка інтелігенції, „баламутить“ в сім питанні на шкоду Росії, на шкоду її політичного і культурного розвитку... От як стояло „українське“ питання в російській громадській свідомості дотепер і як може стоїть і тепер ще“.

Приблизно те саме написала і наців-урядова газета „Рѣчь“*) (орган к.-д. партії), в передовій статті з приводу маніфестації. Почавши статтю словами, що „лише в останнім часі починає в свідомості російського громадянства виявлятися в своїм значінню українське питання“, — газета писала далі:

„Немає жадного національного руху в Росії, у відношенні до якого старий лад поступав з таким цинізмом і байдужістю, як до українського руху. Від 1876. до 1905. року було заборонено, часами без жадних виїмків, друкувати щось на українській мові. Від початку цієї війни українську пресу заборонено. До неї було приложено заборону раніше, ніж до німецької мови. Аж до революції

*) „Рѣчь“ Н. 64, 14. марта 1917. року.

української школи не дозволяли, і навчання на українській (малоруській) мові уважалось злочинством. Бюрократичні неукі не соромилися в своїх неофіційних актах висміювати українську мову, що має свою історію, свою літературу, яка являється одним з найбільших духових творів найближчого нам по крові й походженню славянського племені, невідривно сполученого з нами історичними зв'язками. Божевільні гадали, що, коли вони не будуть визнавати існування цієї мови, вона дійсно зникне з лиця землі, але вони лише плодили великий гнів у вільних серцях і сіяли насіння розбрату в найглибших нетрах російської держави... Перед вільною російською демократією стоїть велике завдання направити лихо, зроблене Росії сими помилками та злочинами... У вільній демократичній Росії можна сотворити форми життя, які дадуть можливість повного, широкого і вільного розвитку українського народу при збереженні державної єдності Росії."

Поступова газета „День“ в своїй статті також зазначила, що „національне питання, до котрого байдуже відносились досі російська преса, уважаючи його академічною справою, стає тепер, як питання біжучої політики, як невідкладна справа. Величня маніфестація, улажена українськими партіями тут у Петрограді, зробила своє діло."

Отже в один голос суворо засуджувалась московською пресою цинічно-жорстока політика царського режиму відносно України, в один голос зазначалось, що цю свою гидку, божевільну і жорстоку політику провадив царський уряд при повній „байдужості“ до української справи і тих утисків московської демократії і, нарешті, так само в один голос висловлювалось загальне побажання, аби в „новій вільній Росії“ „сумнівне для російського громадянства“ українське питання, нарешті було розв'язано. А як саме, в якій формі, про це московське громадянство мовчало, зазначивши наперед тільки одну умову того розв'язання, а саме, щоб при тім „не було порушено державної єдності Росії“ і не зробилось якої-будь шкоди „для буття і добра російської держави.“*) Коротко кажучи, пан заявляв, що він, ради свят, може дати якусь полегкість своєму наймитові, аби тільки це не псувало йому його святочного настрою і, боже борони, не одбилося шкодливо на його господарстві. Та українська демократія в ті дні і цьому була рада. Добре вже й те, що хоч визнають (і наче б то щиро) свої минулі помилки; визнавши їх, визнають згодою і наше право на вільне випорядкування свого життя, думав український демократ, шануючи не менше московського демократа єдність загальноросійського революційного фронту.

Однак ця „іділія“ братерських відносин між московською й українською демократією швидко зникла і швидче саме на Україні, а ніж на далекій Півночі. Тут, на Україні, де саме пан хазяйнував загарбаним добром свого сусіда, де він віч-на-віч бачив, яку загрозу може принести для його панування і хазяйнування українське відродження; де український визвольний рух не обмежувався самими заявами, деклараціями та маніфестаціями, а втілювався в реальні життя, матеріальні форми, стихійно пручи до так званої україні-

*) Міністр-президент кн. Львов в одній з своїх промов заявив, що національні домагання народів Росії йдуть не далі домагань права культурного самозначення.

зації всіх сфер культурного, політично-державного і господарчого життя на Україні, — тут пануюча демократія (а про буржуазію вже й говорити не доводиться) дуже швидко розвіяла чари революційної романтики і поставила питання рубя, на шлунковий ґрунт, мало дбаючи про яке-будь „ідейне“ обґрунтування своїх централістично-московських націоналістичних позицій. Як і в Петрограді, так і в Києві побудкою до ширшого і більш серйозного трактування української справи пануючою демократією послужила українська маніфестація, що відбулась на тиждень пізніше від петроградської, а саме 19. березня ст. ст. Організувала цю маніфестацію Центральна Рада з метою зробити підсумок українських сил в столиці України і прилюдно заманіфестувати революційні національні домагання українського громадянства. Маніфестація дійсно випала дуже многолудною і величньою. Кількість учасників доходила, по газетних звідомленнях, до ста тисяч. Салдати, робітники різних фабрик та заводів, залізничники та поштово-телеграфні робітники, полонені Українці-галичане, вчителі, артисти, шкільна молодь, кооператори і, нарешті, представники різних політичних українських партій — словом, все свідоме національно українське громадянство, без різниці політичних переконань і класової приналежності, вийшло в той день на вулиці Києва, обєднавшись на урочистім святі національного визволення. Старий, з великою срібною бородою, — живий символ незломної волі українського народу до національного відродження, недавно вернувшись до Києва з заслання проф. М. Грушевський виступав в перших рядах маніфестантів. На Софіївській Площі було влаштовано велике народне віче, на якому виступали з промовами визначніші українські громадські діячі — представники різних українських культурно-просвітних, професійних, військових, кооперативних і інших організацій, а також політичних партій. В імені Центральної Ради промовляв М. Грушевський. Всі промовці і всі учасники свята пройняті були одним почуттям радості з перемоги російської революції і одним бажанням — укріплення і зміцнення нового ладу, при яким не було б і спомину про ту тяжку неволю, якої зазнав український народ протягом двох століть під московським пануванням.

Віче однодушно прийняло постанову, яку, з огляду на її велике значіння для правдивого освітлення настроїв і національних бажань українського суспільства в той мент революції, наводимо тут цілком. Ухвала віча була така :

„Ми, Українці, зібрані у Києві 19. березня на першій українській святі свободи, вітаємо відновлення народовластя, знищеного царським деспотизмом, і одностайно постановляємо :

1. Піддержувати Центральне Правительство, помагаючи всіма силами забезпечити новий свободний лад від всяких ворожих заходів, в твердй переконанню, що воно далі прикладатиме всі сили для укріплення свободи і демократизму ;

2. Потвердити йому (Центральному Правительству) наші сподівання негайного скликання Установчих Зборів, на основі загального, рівного, прямого і тайного вибору, котрі (У. Збори) мають ствердити автономний лад, який на Україні заводимо ;

3. Закадати від Тимчасового Правительства, щоб воно міцно звязало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людиність її до всяких жертв, для чого негайно видало б декларацію, котрою з свого боку визнало б потребу широкої автономії української землі, і поробило б одразу всі заходи, щоб надати український національний характер публичним установам (на Україні) з захованням прав національних меншостей;

4. В справі переведення сих постанов (в життя) віче доручає Українській Центральній Раді порозумітися з Тимчасовим Правительством.

Отже в ухвалі віча, як і у всьому тодішньому українському революційному рухові, не було нічого такого, що свідчило б про якісь анти-революційні або спеціально проти-московські настрої і домагання Українців. Навпаки, вся національно-культурна робота і ті національно-політичні жадання, які виставлялись українським суспільством, цілком вкладались в рамці єдиного загальноросійського революційного фронту і єдиної оновленої, на федеративних основах збудованої російської державности (7). Ухвала київського віча про це дуже виразно світить. Заявляючи про фактичне творення автономного ладу на Україні, що виявлялось тоді поперед всього в формі широкого культурницько-національного руху (засновання шкіл, просвіт і т. д.), а також в формі введення української мови в деякі громадсько-державні інституції (земства, комітети об'єднаних громадських організацій то-що), а також в формі заміщення по можливості всіх адміністративно-державних посад на Україні Українцями або особами, що знали українську мову та місцеві умови життя і не ставились вороже до українського національного відродження, — домагаючись від Временного Правительства признання особною декларацією потреби заведення автономного ладу на Україні, отже санкції тої роботи, яка в початкових формах провадилась вже самим життям, — українське суспільство в той же час виразно зазначало (1 і 2 точки ухвали віча), що гарантію успіху свого національного визвольного руху воно бачить в успішному розвитку і перемозі загально-російської революції. Однак пануюча демократія подивилась на розвиток українського визвольного руху і на цю ухвалу зокрема инакше. Нотуючи швидкий зріст кількості різних національно-культурницьких і громадських українських організацій, висловлюючи, хоч і дуже здержано, начеб-то навіть радість з приводу цього, вона в той самий час почала серйозно непокоїтись. Після згаданої величньої маніфестації в Києві занепокоєння те перейшло в справжній переполох. На ті точки постанови віча, в яких говорилося про підтримку Временного Правительства, про необхідність укріплення свобод і демократизму і можливо найшвидче скликання по чотирьохчленній формулі загальноросійських Установчих зборів, пануючою демократією не було звернуто жадної уваги, натомість з надзвичайним завзяттям і увагою почала вона розшифровувати, здавалось би, просту, ширю і зовсім „не страшну“ заяву віча про фактичне творення автономного ладу на Україні і домагання принципового визнання В. Правительством „потреби широкої автономії української землі“. Відомість про те, що Українська Центральна Рада збирається скликати на початку квітня (ст. ст.) Національний Український Конгрес, давала, як здавалось гарячим

головам, ключ до „загадки“. „Пан“ перелякався і вирішив, що в образі Нац. Конгресу йде ні що інше, як страшне для нього „отділення“ України від Росії.

В Київському Комітеті об'єднаних громадських організацій, в раді робітничих і солдатських депутатів, на різних зборах і нарадах неукраїнської демократії почали ширитись чутки, що Українська Центральна Рада хоче негайно фактично перевести автономію України без згоди на те Временного Правительства і майбутніх Установчих Зборів. Більш гарячі голови *) запевнювали прямо, що „Українці хочуть отділитися“. В зв'язку з цими чутками почалося хвилювання у московських військових частинах, що стояли у Києві. Де-хто пробував брязкотіти зброєю. Громадська атмосфера зробилась дуже тяжкою і зовсім не пасувала до тодішніх загально-святочних, весняно-революційних настроїв. Це останнє примусило, нарешті, пануючу демократію пошукати способів до очищення повітря. Немов би для того, щоб вияснити дійсну позицію Центральної Ради в справі заведення автономного устрою на Україні (в дійсності вияснити було нічого, бо позиція Центральної Ради була загальновідома, а чутки про негайне „отділення“ України від Московщини були, очевидно, провокацією чи твором фантазії переляканого „руського“ демократа на Україні), Київський Комітет об'єднаних громадських організацій скликав (4 квітня ст. ст.) об'єднане засідання президій: Центральної Ради, Комітета Об. Гр. організацій, Ради Робітничих Депутатів, Ради Військових Депутатів і коаліційної студенської ради. На цьому засіданні було вчинено представникам Центральної Ради **) справжній громадсько-політичний допит. „Старший брат“ — московська і зросійщена єврейська демократія, з видимим гнівом і навіть погрозами робила суворий допит „молодшому братові“ — визволеній з тюрми народів молодій українській демократії, що так щиро, без всякої „неправди“ взялася боратись в своїй зруйнованій тяжкою неволею селянсько-робітничій хатині. М. Грушевський, спростовуючи чутки про негайне оголошення Конгресом відділення України від Московщини і протестуючи з обуренням проти тих погроз, які йшли з боку пануючої демократії на адресу українського суспільства взагалі і майбутнього конгресу зокрема, зробив пануючій демократії на цім засіданні історичне запитання: „З ким ми тут зустрілись? З друзями чи ворогами?“ Це запитання міг повторити в той час за Грушевським весь український народ і вся українська демократія — солдат на фронті, вчитель в школі, робітник на фабриці, селянин в селі. Бо всюди, де тільки розгинав свою спину після тяжкого національного гніту український нарід, всюди він зустрічався з якимсь опором, з чиеюсь рукою, що немов би притримувала ту зігнуту спину, не даючи їй одразу і цілком випростатись. Придивляючись до тої руки, український робітник пізнавав в ній, на своє велике здивування, руку такого ж, здавалось, як

*) До таких голів належали такі київські голови, як Голова Ради Робітничих Депутатів — Незлобин, Голова Ради Солдатських Депутатів — Таск (обидва соціалісти), які погрожували розігнати штиками майбутній конгрес.

**) М. Грушевському, В. Винниченкові і Д. Антоновичеві.

і він, робітника — московської і зросійщеної єврейської демократії. Не вірячи своїм очам, український народ запитував: „Чия це рука давить мене знову до землі? Невже рука такого ж працівника, як і я?“

Обміном думок на цій нараді було трохи розрізано атмосферу взаємного недовіря, а саме головне — було викрито одверто і прилюдно те глибоке розходження в поглядах на український визвольний рух, яке існувало між поглядами української і неукраїнської пануючої демократії на Україні. Українська демократія мала ще одну не аби-яку нагоду переконатись, що здійснення її національно-політичних ідеалів буде вимагати впертої боротьби, на цей раз вже не з реакційною московською буржуазією, а з засліпленою московською демократією. Пануюча ж демократія так само починала бачити, що їй приходится мати до діла з серйозним національним рухом, якого не можна спинити погрозами розігнати „штиками“ те чи инше національне українське народне зібрання. Запитання М. Грушевського — „з ким ми тут зустрілись: з друзями чи з ворогами“ — давало їй великий матеріал до думання і деякої „переоцінки цінностей“.

II. Перші кроки українських політичних партій. Важкий національний гніт, що панував в царській Росії, не давав можливості вільного розвитку українській національно-політичній і соціалістичній думці. Хоч українська політична думка вже в сорокових роках XIX століття виразно сформулювала домагання демократичного устрою на автономній Україні, зв'язаній з иншими народами чи областями лише федеративними зв'язками, а пізніше, за часів Драгоманова, досягала моментами шаблів, що дорівнювали розиткові загально-європейської політичної думки, все ж, будучи відірвана цензурними заборонами від свого джерела — широких народніх українських мас, що перебували під важким подвійним гнітом національної і соціальної неволі в темноті і злиднях, не могла вона більш-менш вичерпуюче розвинути навіть самих основних своїх напрямів — глибокого демократизму, зв'язаного ідеєю широкого народоправства, і ідеї всесвітньої федерації народів. Через ці особливо тяжкі умови, в яких перебував український народ протягом останніх двох століть, до початку XX століття на Україні не було майже ніяких українських політичних партій в європейському розумінню, себ-то партій масових. Тільки перша російська революція 1905.—1906. рр., знеси на де-який час пута царського режиму, прочистила була ґрунт для організації українських політичних партій. Партії почали організовуватись, політична думка викристалізовуватись, але цей процес було знову придушено жорстокою післяреволюційною реакцією, яка нищила не то що політичні українські організації, а навіть культурно-просвітні та економічні. Українські політичні групи, не вспівши як слід організуватись і зміцнитись, були знищені або загнані в глибоке „підпілля“. Отже перші дні революції мусіли українські політичні групи і течії цілком природно використати для самоорганізації і вироблення своїх сталих партійних програмів, що і було ними зроблено. Це останнє в певній мірі являлось причиною того, що перший період революції на Україні носив такий виразний національно-культурницький

характер і був немов би підготовчим до другого, вже справді революційного періоду — національно-політичної боротьби. В перші дні революції отже відбулось в Києві кілька організаційно-установчих з'їздів та конгресів українських політичних партій та груп. На головніших ми тут спинимось докладніше.

Першим відбувся з'їзд так званих „поступовців“, про яких ми вже згадували — давнійшої української національно-політичної організації, що існувала до революції потаємно і провадила де-яку національно-організаційну, а часами і політичну роботу. На цей з'їзд, що відбувся 25.—26. березня (ст. ст.) в Києві, явилось багато українських політично-громадських діячів (8), які, хоч і не мали спільної соціально-економічної платформи, але були об'єднані національно-політичною програмою.*) Центральним питанням з'їзду була справа автономії України. З'їзд ухвалив негайно приступити до творення автономного ладу на Україні. Російські установчі збори мали, на думку з'їзду, тільки затвердити новий автономний устрій на Україні і федеральний в Росії. З'їзд підкреслив необхідність організації українського суспільства на економічній, культурно-просвітній і політичній ґрунті і підготовлення української організації всіх громадських установ на Україні, як гарантії успішності переведення в життя автономного устрою України. Визнавши потрібним і надалі задержати „Товариство“, як політичну організацію, з'їзд постановив, між иньшим, перемінити назву цієї організації з „Товариства Українських Поступовців“ на „Союз українських автономістів-федералістів“ і надав окремим групам союзу права „самоопреділятися в партійному сенсі“. Закінчив свою працю з'їзд заклик до українського організованого суспільства взяти активну участь в майбутньому Всеукраїнському Національному Конгресі. Політичного значіння нова організація — союз українських автономістів-федералістів — в дальшій розвитку революції не мала майже ніякого, однак згаданий з'їзд мав чимале значіння для підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу, що відіграв визначну роль в історії української революції. При діяльній участі політичних груп, об'єднаних в союзі федералістів, було скликано і переведено Конгрес.

За цим з'їздом відбулися в Києві в перших числах квітня ст. ст. (вже на передодні Національного Конгресу) ще два з'їзди — конференція української соціал-демократичної робітничої партії і Установчий З'їзд української партії соціалістів-революціонерів.

Конференція української соціал-демократичної партії**) відбулась (4.—5. квітня ст. ст.) під проводом визначного партійного робітника, відомого українського письменника В. Винниченка і була присячена головним чином ревізії національно-політичної частини партійного програму, ухваленого в 1905. році. Домагаючись автономії для України здавна, а саме — з днів свого засновання, українська соц.-дем. роб. партія

*) Головою цього з'їзду був М. С. Грушевський, що потім, з розвитком революції, вступив до укр. партії соц.-рев., ставши її діяльним членом.

**) На конференцію прибули представники партійних с.-д. організацій: Катеринославської, Полтавської, Київської, Харківської, Одеської, Черкаської, Новоград-Волинської, Бердянської, Московської, Петроградської й иньших.

проте до великої української революції не цілком продумала національну проблему, одночасно обстоюючи гасло автономного устрою для України і не виступаючи проти політично-економічної централізації Росії. На цім позначилась велика ідейна залежність української соціал-дем. роб. партії від загально-російської соціал-демократії. Поклоняючись, слідом за своїми московськими вчителями, богові економічній централізації, українські соціал-демократи думали спочатку вбгати задоволення національних потреб українського народу в рямці приблизно національно-культурної автономії і через це були навіть принциповими противниками федеративного ладу в пристосованню його до Росії. Одначе реальне життя явилось ліпшим вчителем, ніж московська соціал-демократія, та ще її гіршого — меньшевистського толку. Ще і до революції в рядах укр. соц.-дем. було не мало членів, яких не задовольняло програмове, маловиразне і компромісове рішення української національної проблеми.*) Тепер же, коли буйні хвилі великої весняної повіді національного відродження залляли всі ділянки українського суспільного життя; коли весь український народ — робітние на фабриці, селянин в своїй убогій хатині і саддат на фронті, не кажучи вже про інтелігенцію, — виявив цілком стихійну сильну і виразну волю до самозатвердження себе, як окремого національного організму, українська соц.-дем. робітнича партія стала перед конечною необхідністю ґрунтовно проревізувати свої національно-політичні постулати. Конференція партії і зробила це, хоч, правда, все ще оглядаючись на свого московського вчителя. Ухвала Конференції про автономію України звучить так:

„Виходячи з того, що потреба можливо повного розвитку творчих сил України вимагає її найширшого економічно-політичного самоозначення; приймаючи під увагу, що федеративний устрій російської держави, як союзу автономних національно-територіальних або просто територіальних одиниць, не тільки не може шкодити розвитку пролетаріата всієї Росії, — а тим більше українського, — але і користний для нього; приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць — це найкраща гарантія демократичних і національно-політичних прав кожної нації або країни, — конференція української соц.-дем. робітничої партії з цілою непохитною рішучістю видвигає давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідложну, пекучу задачу сучасної хвилі українського пролетаріату та всієї України. Рівночасно, виходячи з рямок партійної програми, виголошеної на з'їзді 1906. р., конференція, рахуючись з виключністю подій і домаганнями життя, думає можливим взяти на себе право дозволити товаришам по партії піддержувати принцип федеративної будови російської демократичної республіки і піддержувати автономичні змагання демократій иньших націй.“

В цілях досягнення найкращого автономного устрою України, конференція визнала необхідним негайно розпочати енергійну та всебічну працю, справлену до скликання всеукраїнського територіального зібрання, на котрому могла б виявитись воля української демократії і демократії иньших націй, що живуть на території України.

Одночасно конференція виразно зазначила, що творення автономного ладу на Україні повинно відбутись в самім революційнім про-

*) Деякі укр. соц.-дем., як от М. Порш, своїми науковими працями давали солідне обґрунтування домагання не тільки національно-територіальної автономії для України, але навіть і для самостійності її.

цесі, шляхом ініціативи місцевих революційних народніх сил, і що Временне Правительство повинно бачити в такому способі заведення автономного ладу на Україні ґрунт для своєї діяльності, справленої на демократизацію Росії, на основі здійснення національних домагань численних бувших недержавних народів Росії. Це розуміння українською соц.-демократією творення автономного ладу мало для української революції велике значіння: відповідаючи українській дійсности, воно було в той же час дійсно революційним. І як таке, йдучи в розріз з загальною тенденцією московської демократії — одкинути національне питання на другорядне місце, одклавши вирішення його цілком до Установчих Зборів, воно було причиною того, що українська соціал-демократія з самого початку революції на Україні пішла своїм окремим шляхом, часами гостро виступаючи проти своїх старших товаришів — російської соц.-дем. робітн. партії на Україні.

Отже вже перша конференція української соціал-демократичної партії — партії, що зовсім не мала нахилу особливо загострювати національне питання, що в своїй оцінці моменту і наміченні революційної партійної тактики виходила з інтересів пролетарської класи Росії без ріжниси національностей, — показувала, що революція на Україні піде своїм окремим шляхом, не розпускаючись в загально-російській революції, що вона буде переводитись в своєрідних формах, своїми місцевими революційними силами (9).

Для більш повної характеристики української соціал-демократичної партії на початку революції додамо тут ще, що конференція партії постановила рішуче домагатись припинення війни зусиллями організованого пролетаріату всього світу. На думку конференції, Временне Правительство, дбаючи про розвиток і закріплення здобутків російської революції, мусіло б негайно розпочати мирові переговори через представників міжнародного пролетаріату, в тім числі й українського.

Ще більш революційним в національній справі виявив себе з'їзд української партії соціалістів-революціонерів, що мав установчий характер (4.—5. квітня ст. ст. 1917. р.). До великої української революції українська партія соціалістів-революціонерів не мала свого програму, хоч окремі партійні гуртки та організації існували ще з часів першої російської революції 1905.—6. рр. Групи ці існували і провадили свою роботу то як самостійні (Київська, Бариншільська, Ново-Басанська й інші), то як так чи інакше зв'язані з російською партією соціалістів-революціонерів. В часі від 1913. р. до половини 1915. року виходив в Києві нелегально орган київської групи української партії соціалістів-революціонерів „Боротьба“, в якому було зміщено, між иншим, нарис програму партії (10).

Дореволюційні організації партії вели свою роботу головним чином між студенською молоддю та селянством і тільки почасти між робітництвом. Революція дала простір для діяльності партії. При першій же звістці про повалення царського режиму, на місцях почалась жива організаційна робота: по всій Україні відновлялись старі, зруйновані реакцією організації і закладались нові. Швидкий і численний

зріст організації партії на місцях і дав, власне, змогу скликати вже в квітні установчий з'їзд партії.*)

З'їзд обмірковував цілу низку питань програмового характеру, з яких найбільш пекучими являлись два: національне і земельне. Національне питання викликало дуже палкі дебати. В числі делегатів намічалась група з виразними самостійницькими тенденціями. В результаті було ухвалено, хоч і не самостійницьку, але досить радикальну постанову слідуєчого змісту:

„В час, коли відбувається велика творча робота серед вільних народів Росії, установчий з'їзд української партії соц-рев. визнає найбільшою потребою українського народу негайне переведення в життя широкої національно-територіальної автономії України, з забезпеченням прав національних меншостей, і негайне скликання територіальної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм автономії і для підготовки виборів до загально-російських Установчих Зборів від народу українського й інших народів Росії. Разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республіка, установлення якої укр. партія соц.-рев. буде домагатись на загально-російських Установчих Зборах“.

Отже партія рішуче рвала з історичними предпосилками та традиціями і виразно виходила в своєму рішенні національної проблеми з визнання принципу національної суверенності українського народу.

Принцип цей мав втілитись в життя через Українську Установчу Раду, скликану раніше Російських Установчих Зборів. Щоб остаточно поставити крапку над І, з'їзд партії підкреслив окремою резолюцією, що „на всякі перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду, на всяку спробу зробити натиск за допомогою сили — українська партія соціалістів-революціонерів буде дивитись, як на продовження тієї самої імперіялістичної політики захвату і гніту, яку вели що до України московські царі і російські імператори. Партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, щоб він декларативним актом заявив про своє відношення до автономії України“. Тут же з'їзд постановив, що партія буде домагатись зосередження українських солдатів в окремих полках. Таким чином, українська партія соціалістів-революціонерів зайняла з-поміж всіх українських партій найбільш радикальну позицію в національній справі, тим самим ставши в авангарді революційної боротьби українських трудових мас за національне визволення.

Ми не будемо спинятись тут на ухилах з'їзду по інших питаннях (робітничому, в справі війни і т. д.), якими намічався програм партії і давалась провідна тактична лінія для партії в її черговій щоденній роботі: в тих ухилах партія мало чим різнилась від інших

*) На установчий з'їзд прибули представники партійних організацій: Київської, Полтавської, Харківської, Чернігівської і Катеринославської губерній. В числі делегатів були партійні робітники, які що й не повернулись з заслання та повиходили з царських тюрем. До президії З'їзду було обрано М. Ковалевського, Л. Коваліва, П. Христюка і Володимира Залізняка.

соціалістичних партій того часу, і в першу чергу від укр. соц.-дем. партії, чим, між иньшим, треба пояснити в значній мірі той факт, що на з'їзді обмірковувалось також питання про злиття в одну соціалістичну партію всіх соціалістичних партій України. Зазначимо тільки, що в аграрній справі з'їзд після заслухання і обміркування загального, схематичного доповіді М. Ковалевського, в якому нічого не говорилось про плани конкретного переведення земельної реформи, став, в своїй більшості, на ту точку погляду, що в умовах української економічної дійсності трудно перевести бажану земельну реформу, а саме соціалізацію землі, і що партія, числячись з цим, буде настоювати на передачі всіх державних, кабінетських та приватних ґрунтів на Україні в Український Земельний Фонд, з якого земля має розподілятися (для користування) через громадські організації між селянством. Питання відшкодування власникам при переведенні земельної реформи було затушковано туманною фразою, що „видатки на переведення земельної реформи треба віднести на рахунок держави.“

Після Установчого З'їзду, на якому було обрано Центр. Комітет партії, якому було доручено відновити (тепер вже легально) видання партійного тижневика „Боротьба“, українська партія соціалістів-революціонерів почала рости надзвичайно швидко, поширюючи свою працю між селянством, робітництвом і на фронтах серед салдатів. На роботу між селянством було кинуте головниці сили партії, що дало партії можливість взяти цілком в свої руки професійно-класову організацію українського селянства — „селянську спілку“.

В перших же числах квітня (ст. ст.) відбулись в Києві також і наради української радикально-демократичної партії (майбутніх соціалістів-федералістів*), що об'єднувала переважно інтелігентські та ліберально настроєні буржуазні українські кола, які були головним активним елементом Товариства Українських Поступовців. Наради прийшли до ухвали — залишити, до часу з'їзду, давню програму і давню назву партії. Після цих нарад партія, фактично тільки тепер відновивши свою діяльність, поєднала, під проводом обраного на нарадах Тимчасового Центрального Комітету Партії (в складі — В. Біднова, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ф. Матушевського, А. Ніковського, В. Прокоповича, О. Шульгина, С. Ерасова й иньших) досить успішно партійну роботу в українських інтелігентських здекласованих колах, а також розвинула і доволі широку непартійну культурно-просвітну і національно-освідомлюючу діяльність.

Так виглядав в головних рисах той політичний багаж, з яким виступила українська демократія на боротьбу за своє національне визволення: дві соціалістичні революційні і одна демократична інтелігентська партія, ісповідниця принципу еволюційного розвитку суспільно-економічних відносин. Всі иньші партії, які пізніше відігравали в українській революції — а ще з більшим успіхом в українській контр-

*) Наради відбувались підчас Національного Конгресу; ініціатори нарад, власне, скористувались присутністю чималого числа членів партії на Конгресі і організували наради.

революції — досить помітну ролю, в той час були в ледве помітних, а то і зовсім непомітних зародках. З'юкола цей багаж міг здатись за дуже не вистарчаючий, але на ділі він був досить серйозним. Названі три партії охоплювали досить повно всі три суспільні верстви, з яких головним чином і складалась українська нація: селянство, робітництво і інтелігенцію. Виступаючи в національно-визвольній боротьбі довгий час спільно, названі три партії зуміли повести за собою весь український народ і фактично вели його доти, доки не були зреалізовані національні домагання українського народу і не наступив період загостреної класової, соціально-економічної боротьби. Та коли наступив останній, народились і нові українські політичні партії, як лівого, комуністичного напрямку, так і правого — гетьмансько-реакційного.

12. Всеукраїнський Національний Конгрес — початок національно-політичної боротьби. За один місяць революції український визвольний рух розвинувся на стільки широко і глибоко, що Українська Центральна Рада в своєму первісному складі не могла вже успішно керувати цим рухом. Всім суспільством і Радою також відчувалась потреба в перетворенню Центральної Ради на більш авторитетний і правомочний орган, ніж той, яким була Рада в своєму первісному складі, зложена з представників переважно київських громадянських організацій. Одночасно відчувалась потреба в підрахункові та маніфестації українських сил у всеукраїнському масштабі та в наміченні авторитетним національним органом середньої, основної лінії національно-визвольної боротьби, неминучість якої була вже більш-менш очевидною. З цих причин Центральна Рада постановила скликати на 4.—8. квітня (ст. ст.) Всеукраїнський Національний Конгрес у Києві.

Вістка про скликання Конгресу в кілька день облетіла всі найглухіші закутки України і з великим вдовolenням була зустрінута всім українським суспільством, починаючи від селянина та робітника і кінчаючи інтелігенцією та солдатами на фронтах. Ще за кілька днів до відкриття Конгресу до Києва почали з'їздитись делегати на Конгрес з різних кінців України, з Кубанщини, Чорноморщини, з фронтів, з Петрограду, з Балтійської і Чорноморської флотії. Конгрес випав дуже багатолюдний: на нього прибуло до 900 делегатів з мандатами від різних українських військових, селянських, робітничих, культурно-просвітних і економічних організацій та політичних партій. Велику більшість конгресу складали представники селянських та військових організацій. Загальне число учасників Конгресу виносило біля 1500 чоловіка.*)

Одкриваючи конгрес, Голова Центральної Ради М. Грушевський назвав його історичним конгресом.

*) На Конгресі були представлені всі частини України. Навіть Галичина була представлена тими галицькими громадянами, які були вивезені з Галичини російським царським правительством, як „заложники“. В склад президії було обрано представників від кожної окремої верстви українського суспільства (від селянства, робітників, інтелігенції, духовенства і так далі). В числі інших в президії були — В. Винниченко (у. с.-д.), Авдієнко (у. с.-д.) і Гайдар; останні два від українських петроградських гвардійських полків, що перші виступили на боротьбу з царським режимом. Почесним головою конгресу було обрано М. Грушевського, який і проводив збори.

І це було дійсно так. Перед конгресом стояло історичної ваги завдання: виявити дійсну волю організованого українського народу; засвідчити перед всім світом, а в першу чергу перед московською демократією, що той, кого вже давно вороги поховали, про кого вже заявляли навіть, що такого не тільки що немає, але й не було, отже й бути не може, що цей живцем похований народ (а не купка його інтелігенції), — живий і хоче жити.

І треба визнати, що Конгрес справився з своїм завданням як найкраще. Величезна зала селянських і салдатських та матроських постатів, незвичайно урочисте піднесення, яке весь час панувало на Конгресі, говорили без слів сами за себе. Навіть неукраїнська преса, що здержливо ставилась до українського визвольного руху, з видимим захопленням чудувалася цим майже стихійним проявом національної волі українського народу до відродження (11).

„Треба було бачити сю загальну радість при стрічах вільних горожан свободної країни, — писала „Кіев. Мисль“, — радість, яка, можливо, наводить свій переважний вислів в українській вдачі, довготерпеливій до останнього ступня і до такого самого ступня вульканічний при проявах одушевлення. Сяють від тремтячого весняного усміху обличчя, горючі жаром радості очі та всюди дзвінка, свіжа, кольоритна чисто-українська мова. Дружні обійми, палкі поцілунки... Словом — родина, члени одної семі з'їхалися на своє спільне свято. Так воно і є в дійсності. Треба дуже довго і сильно терпіти, треба віками зносити гніт національної і політичної неволі, щоб так бурливо прийняти свято визволення.“

Робота конгресу пройшла жваво і продуктивно. Ґрунт для неї був значно підготовлений тими українськими з'їздами, які відбулись перед конгресом. Головною справою, над якою радив конгрес, була, звичайно, справа автономії України і перебудови Росії на федеративних основах. Конгрес вислухав і обміркував цілу низку докладів на цю тему (12) і виніс одностайно слідує постанови:

„1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу, З'їзд визнає, що тільки національно-територіальна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на Українській Землі.

2. Автономний устрій України, а також і інших автономних областей Росії, знайде цілковиту гарантію для себе в федеративному устроєві Росії, через що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії з'їзд визнає федеративну демократичну республіку, а одним з головніших принципів української автономії — повну гарантію прав національних меншостей, що живуть на Україні.

3. Український національний з'їзд, визнаючи за російським установчим зібранням право санкції нового державного ладу Росії, а також автономії України і федеративного устрою російської республіки, вважає проте, що до скликання російських установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть zostаватись пасивними і мають, по згоді з меншими народностями, творити неодкладно основи її автономного життя.

Йдучи на зустріч бажанню тимчасового правительства в справі організації і об'єднання громадських сил, з'їзд визнає необхідною потребою організації Краєвої Ради з представників українських областей і міст, народів і громадських верств, в чому ініціативу повинна взяти на себе Центральна Рада.

4. Український національний з'їзд поручає Центральній Раді виявити, як можна швидче, ініціативу в справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі, як і Українці, домагаються національно-територіальної автономії в демократичній російській республіці.

5. Український національний з'їзд, визнаючи право всіх націй на самоопреділення, вважає: а) що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею прикордонного населення і б) що для забезпечення цього необхідно, аби були допущені на мирову конференцію, крім представників воюючих держав, і представники тих народів, на території яких відбувається війна, в тому числі й України.“*)

Отже після цих постанов не могло бути двох думок про напрям і обсяг українського національного визвольного руху. Національно-територіальна автономія України з забезпеченням прав національних меншостей, в федеративній демократичній російській республіці — от коротка формула, вислів національно-політичних домагань українського народу — під ту хвилю. Не розійшлося українське суспільство і в методах досягнення автономного устрою України. Таким методом однодушно була визнана народня революційна творчість, будова знизу — волею, власними силами і по власному розумінню українського народу. Зазначивши виразно напрям і метод боротьби за національно-політичне визволення, Конгрес вирішив потім і низку технічних питань, зв'язаних з переведенням наміченого плану в життя. З цих останніх ухвал Конгресу найбільшу вагу має ухвала схеми організації Української Центральної Ради, по якій в склад Ради мало входити всього біля 150 депутатів, в тому числі представників від губерній і міст — дві третини всього складу, і від київських українських організацій — центральних кооперативних об'єднань, центральних комітетів політичних партій і інших центральних установ — одна третина. Згідно цій схемі, в склад Ради могли посилати своїх представників і національні меншости України. Тут же на Конгресі було обрано частину депутатів до Центральної Ради, а також і голову Ради та його товаришів.

Момент виборів голови викликав маніфестацію єдності національно-політичних настроїв членів Конгресу. Коли М. С. Грушевський (Голова Центральної Ради) підніс питання про необхідність переобрання Голови Центральної Ради, слова його були перервані і заглушені бурею оплесків та вигуками тисячного зібрання: „Грушевський — нам Голова! Слава Грушевському!“ На рішуче жадання М. Грушевського вибору Голови таємним голосуванням, Конгрес Головою Української Центральної Ради вибрав таємним голосуванням одноголосно М. С. Грушевського.

*) Постанова ця мала на меті приєднання Галичини до Наддніпрянської України. Йдучи до цієї мети, з'їзд виніс ще одну ухвалу-протест проти тих претензій на українські землі, які помітні були в декларації тимчасової польської державної ради.

Товаришами Голови вже одкритим голосованием також майже одностайно було обрано В. Винниченка і С. Єфремова.

На національно-політичних питаннях і закінчив свою роботу Конгрес. Питання соціально-економічні зовсім не стояли в порядку справ, що підлягали його розглядові, і тільки після внесення селянської фракції конгресу конгрес виніс постанову в земельній справі, якою доручалось Центральній Раді домагатись від временного правительства заборони продажу, закладу і довгострочної оренди земель, лісів, природних багатств в лоні землі, а також фабрик і заводів. В цій позачерговій, прийнятій без дебатів ухвалі Конгресу найшли свій відблиск соціально-економічні революційні сподіванки українського селянства і робітництва.

Національним Конгресом закінчився перший період української революції — національно-культурницький і підготовчий і почався другий період — національно-політичної боротьби. На цей новий момент в українському визвольному рухові вказував і Київський Губерніяльний Комісар Временного Правительства, п. Суковкін, в своїй телеграмі до останнього з приводу Конгресу. В тій телеграмі Суковкін, між иньшим, писав, що Національний Український Конгрес висловив задоволення з приводу зложеної ним (Суковкіним) заяви, „що в справі створення нового ладу на Українській Землі тимчасове правительство буде вважати першим голосом голос зорганізованого українського громадянства,“ і що зорганізоване українське громадянство, в особі Конгресу, вже і подало такий голос, „висловившись за необхідність утворення в Києві красної ради та красового виконавчого комітету.“

Та московська демократія, хоч і бачила, що справа починає набирати серйозного характеру, все ж не хотіла щиро та одверто подивитись дійсности в очі і все вдавала, що немов би воля українського народу для неї ще не ясна, і намагалась дурити себе й иньших надією, що може-таки їй вдасться цей небажаний український визвольний рух якось загальмувати, затушувати, роспустити його у „великому руському морі,“ тепер революційному і „демократичному.“ А оскільки Україні не здавались і „роспускатись“ зовсім не хотіли, взаємодієносини між українською і пануючою демократією почали переходити в стан чим далі — тим більш впертої і завзятої національно-політичної боротьби. В цій боротьбі росла і гартувалась воля української демократії до нового національного визволення. Нова Центральна Рада, обрана на Національному Конгресі, повна ентузіазму й енергії, свідомої великої моральної народньої сили, яка підпирала кожне її слово й діло, — сміливо стала в аван'гарді національно-політичної боротьби. Під її проводом український народ повів рішучу боротьбу за національно-територіальну автономію України в федеративній російській республіці, держучи вже в цей час в своїх руках стяг української незалежної державности — символ національного визволення в умовах капіталістично-буржуазного суспільства.

Частина II.

Період національно-політичної боротьби.

(Здобуття автономії України.)

Розділ III.

Боротьба за національно-територіальну автономію України в російській федеративній республіці. — „Самочинне“ здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. Після Національного Конгресу український визвольний рух швидко набрав виразного національно-політичного характеру і великого політичного значіння. Члени Конгресу — селяне і салдати, роз'їхавшись по Україні і по фронтах, своїми інформаціями про постанови Конгресу і оповіданнями про ті високо-піднесені настрої, які весь час панували на Конгресі, додали багачко бадьорости революційній роботі на місцях і, що було головнішим, направили ту роботу по одному певному шляху, наміченому Конгресом. Направлення ж волі всіх верств українського народу до досягнення одної цілі — автономії України в федеративній російській республіці, — дало в той мент значну економію національно-революційних сил і одразу збільшило ефект боротьби. Українське трудове селянство почало все ясніше й ясніше усвідомлювати собі цілі тої національно-політичної боротьби, яку воно стихійно розпочало з перших днів революції. Тимчасовий Комітет Української Селянської Спільки, обраний на з'їзді в початку квітня *) і доповнений потім представниками від губерніяльних селянських організацій, розвинув під проводом М. Стасюка, широку організаційну роботу. Через недовгий час селянство на Україні було організоване в селянські спільки — Ради Селянських Депутатів (губерніяльні, повітові та волосні) з їх Виконавчими Комітетами.

Само собою розуміється, що організація селянства провадилась не на національно-політичному, а на соціально-економічному, класово-професійному ґрунті. Однак національно-політичний момент також відігравав при цьому не малу роль. Організація селянських спілок пішла успішніше там, де свідоміше і культурніше було селян-

*) В часі засідань Конгресу.

ство. На першому місці виступала Полтавщина, за нею йшла Київщина. Найгірше стояла справа на Волині, де селянство було темне і забите. Трудно було організувати селянство також і в тих губерніях, де глибоко пішла русифікація і де, як от на Харківщині та на Катеринославщині, намагалися вести роботу московські соціалісти-революціонери на „общерусских основах“. Але і в цих губерніях, так само як і на Волині і по всій Україні, труднощі були переборені, і все селянство прилучилося, нарешті, до української селянської спілки. Характерними для процесу об'єднання селянства України в одну українську селянську організацію являються постанови селянства Чернігівщини. Під впливом московських соціалістів, перший губернський селянський з'їзд Чернігівщини, що відбувся на самім початку революції, постановив вважати Чернігівську Раду Селянських Депутатів відділом Всеросійського Селянського Союзу. Та через недовгий час селянство Чернігівщини, роздивившись, до чого воно йде, на другому своєму з'їзді*) винесло вже постанову про приєднання Чернігівської Селянської Спілки до Всеукраїнської Селянської Спілки.

Об'єднання українського селянства в самостійну селянську організацію мало велике політичне і національне значіння. Російські політичні партії на Україні (головним чином московські соціалісти-революціонери), а також і всеросійські центральні революційні демократичні організації прикладали не малих старань до того, щоб організувати революційну демократію на Україні (а в тому числі і в першу чергу українське селянство) в „загально-руські“ областні організації, ігноруючи національний момент.

Однак ці заходи не вінчалися успіхом, а одна з великих спроб в цім роді, а саме — скликання в Києві в двадцятих числах (ст. ст.) квітня так званого областного з'їзду робітничих, салдатських і селянських депутатів, закінчилась досить голосним скандалом і „конфузом“ для московської і пануючої на Україні неукраїнської демократії.

Ідею скликання названого з'їзду подав Виконавчий Комітет Петроградської Ради робітничих і салдатських депутатів, запропонувавши телеграфічно Київській Раді робітничих та салдатських депутатів „перебрати на себе ініціативу скликання окружного з'їзду селянських, робітничих і салдатських депутатів і утворення окружної організації для області, яка складається з полтавської, курської, воронізької, чернігівської, купянського повіту харківської та київської губернії“. Чим керувалася Петроградська Рада робітничих і салдатських депутатів, викраючи такий химерний немов навмисне етнографічно разнородний округ, було не відомо, але, що при цьому Петроград цілком вільно водив пожом по живому тілові України, було очевидно. Київська Рада робітничих і салдатських депутатів, на очах якої відбувалась велика організаційна праця української демократії, на очах якої відбув перед тим свою працю Національний Конгрес, мусіла б добре бачити й розуміти, що всяке творення окружних і областних центрів на Україні по наказу

*) З'їзд цей відбувся в червні місяці ст. ст.

з Петрограда йде всупереч тому великому організаційно-революційному процесові, який відбувався на Україні у всеукраїнському масштабі, і, однак, не зважаючи на це, охоче підхопила пропозицію з Петрограда і приступила до скликання зазначеного областного з'їзду без всякого порозуміння з українськими політичними партіями і організаціями, по-тайки від Центрального Комітету Української Селянської Спілки і, само собою розуміється, від Центральної Ради, з очевидною тенденцією — утворити на з'їзді неукраїнську більшість. Довідавшись про цей з'їзд вже з газетних повідомлень і побачивши з роспису представництва на з'їзд, що на нього тенденційно зменшено до надзвичайно малих розмірів представництво від селянства, Центральний Комітет Української Селянської Спілки розіслав від свого імені до селянських спілок повідомлення про цей з'їзд з закликом прислати на нього своїх представників. Селянство широким відгуком відгукнулось на цей заклик і прислало на з'їзд силу своїх депутатів. Це було цілковитою несподіванкою для організаторів з'їзду. Бачучи, що з'їзд набере українського характеру, вони підняли питання про невідповідність мандатів селянських депутатів, щоб таким чином не допустити на з'їзд більшості прибулих селянських депутатів.

В „торгах“ між ініціаторами з'їзду і прибулими селянами за кількість місць для селянських депутатів пройшло чи не цілих два дні. Нарешті, з'їзд було відчинено в присутності всіх прибулих селянських депутатів. Почались привітання. І от-тут українське селянство, — „неорганізоване“, як потім писали російські газети, — при кожному проголошенню тим чи иншим промовцем імені російської демократичної республіки, одностайно добавляло слово „і федеративної“, пригадуючи тут же і про автономію України. Це остаточно вивело з рівноваги пануючу демократію, і вона кінчила тим, що рішила на наступний день не пустити на засідання з'їзду селянських депутатів, за виключенням дуже незначної кількості їх. Розгніване і обурене такою поведінкою селянство цілком відмовилось брати далі участь в областному з'їзді і відкрило свій окремий селянський з'їзд, на якому винесло низку постанов в земельній справі, в справі закінчення війни, а також і в справі національно-політичній, зазначивши, що з'їзд вважає найкращою формою політичного устрою Росії — федеративну демократичну республіку з автономією народів, які заселяють Росію, зокрема — з національно-територіальною автономією України з забезпеченням прав національних меншостей (тих самих, що не пустили селянських депутатів на областний з'їзд). Як видно з постанов цього селянського з'їзду, чи швидше наради, селянство було настроєно цілком не шовіністично, як про те писала російська преса (13), і не реакційно та буржуазно, а навпаки, більш революційно і демократично, ніж як виявила себе пануюча демократія, хоч би на тій же такій купії (без селянства) областній нараді. Отже й боятись селянства нічого було: своєю присутністю на з'їзді воно не понизило б його революційності і демократичності і коли б щось і додало до постанов з'їзду, то тільки згадку про необхідність перебудови Росії на федеративних основах і, може бути, про необхідність утворення в Києві не районного, а все-

українського революційного центру.^{*)} Та як раз цих додатків і боялась пануюча демократія і, щоб уникнути їх, пішла навіть на видимий скандал і власну компромітацію. Немає потреби говорити тут про те, що цей „предметний урок“ на тему — „і хведеративна“, який получили селяне на областному з'їзді, краще всякої агітації переконував їх в тому, що „од чужих людей не жди добра“ і що таки треба держатись своїх, — тоб-то української демократії та інтелігенції, яка не буде проганяти зі з'їздів. В меньшому масштабі, але по суті з таким самим неприязним відношенням до себе пануючої демократії українське селянство зустрічалось всюди, де тільки підносило воно голос за автономію України і федерацію Росії, і саме об це відношення розбивались всі спроби пануючої демократії повести українське селянство за собою в організації загально-російського, тоб-то московського характеру.

Негативно ставлячись до всяких спроб пануючої демократії на Україні зняти трудове селянство в загальноросійській революційній місцевій організації, українське трудове селянство витримало також не малу боротьбу і за свою емансипацію від Всеросійського Крестьянського Союзу, який, перебуваючи під проводом московської інтелігенції (с.-р. і н.-соц.), розвинув, через спеціально насланих „організаторів“, був на початку революції широку акцію на Україні, направлену до „уловлення“ українського селянства у вершу московського селянського союзу. Та українське селянство, яке ніколи не мало потягу до Москвищини і симпатій до московської інтелігенції, дало достойну одсіч цим „організаторам“, не приймаючи їх на з'їзді і не слухаючи їх закликів, часом, навіть, наперед попереджаючи таких „общеросів“, що коли вони будуть закликати до крестьянського союзу, а не до української селянської спілки, то їм нічого робити на селянському з'їзді і вони можуть їхати собі геть далі. Своє відношення до Всеросійського Селянського Союзу українське селянство определило коротко і ясно: на Україні селянство повинно організуватись в Українську Селянську Спілку, яка через свої органи — Раду Селянських Депутатів і Виконавчий Комітет — має провадити свою працю в контакті з Московським чи Всеросійським, як його називали Селянським Союзом.^{**)} Коротко кажучи, україн-

^{*)} „Кіев. Мисль“ (від 24. квітня ст. ст.) так описує інцидент підчас промови (на першому спільному засіданні з'їзда) „землячка“ (р. с.-д.) Кирієнка: „при словах промовця „демократична республіка“ на залі счиняється великий гамір, селяне раптом підіймаються на своїх лавках і в один голос кричать: „федеративна республіка! федеративна!“ Коли на залі успокоїлося, посол Кирієнко продовжує свою промову та знову говорить про „демократичну республіку“, а селяне знову поправляють бесідника“.

^{**)} Справа взаємних відносин між московським і українським організованим селянством пізніше була остаточно і формально вирішена на I сесії Всеукр. Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.). Тоді було зазначено, що керуючим органом укр. селянства являється Всеукр. Рада Селянських депутатів, яка має керувати всім селянським рухом на Україні (в тому числі і виборами до Установчих Зборів) і входити, коли буде потрібно, в зносини (інформаційного характеру) з „Всерос. Советом Крест. Депутатов“. Представництво укр. селянства у Виконавчому Комітеті Всер. Совета Крест. Депутатів було одкликано назад, на Україну; для зв'язку в Комітеті було залишено всього 5 чоловік. Інтересно, що українська фракція у Всер. Сов. Кр. Депут. мала постійні конфлікти з великоруською більшістю Совета.

ське селянство і на цій ділянці своєї діяльності твердо і виразно стояло на принципі федеративної перебудови Росії і автономного устрою на Україні. Як зразок національно-політичних настроїв селянства під ту пору, наведемо тут уривок з наказу депутатам Київської Губерніяльної Спілки на Всеросійський З'їзд Селянських депутатів, виробленого на Київському Губерніяльному Селянському з'їзді, що відбувся в кінці квітня місяця (ст. ст.).*) В наказі тому селянство доручало своїм делегатам обстоювати на Всеросійському Селянському З'їзді такі домагання:

„I. В справі земельній: а) самочинних захватів земель не робити і ждати вирішення земельної справи через український народний сойм; б) приватна власність на землю на Україні повинна бути скасована, і земля повинна перейти без викупу в український земельний фонд, яким має поряdkувати український народний сойм. З цього фонду земля повинна даватись в користування тим, хто її обробляє своїми силами; в) вимагати від правительства негайного видання закону про заборону продажу, довгострочної оренди і закладу земель, а також масової порубки лісів; г) до видання земельного закону, для забезпечення селян строевим лісом, паливом, випасами, рибною ловлею і встановлення справедливих орендних цін і підготовки матеріалів для земельного закону — повинні бути засновані повітові, губерніяльні і Краєвий Український Земельний Комітети.

II. В справі державного устрою Росії та в справі національно-політичній: а) Найкращою формою правління в Росії буде демократична федеративна республіка з автономією народів, що заселяють Росію; б) для повного розвитку українського народу являється необхідним заведення національно-територіяльної автономії України з забезпеченням прав національних меншостей; в) домагатись, щоб Тимчасове Правительство негайно привселюдно признало право українського народу на національно-територіяльну автономію; г) необхідно, щоб вся просвіта для українського народу — від нижчої до вищої школи — велась українською мовою, щоб наука була безплатною і обовязковою для дітей обох полів, щоб шкільні програми були так складені, щоб діти могли переходити з нижчої до середньої, з середньої до вищої школи і щоб школа була не церковна і не земська, а єдина вільна народня; що́б слово Боже в церквах на Україні читалось на українській мові, і д) необхідно, щоб негайно розпочалось формування з запасних тилових частей окремих українських частин з тим, щоб ці часті стояли на Україні, а також — вилучення Українців військових на фронті в українські військові частини, поскільки це не буде шкодити боєспособности армії.

III. В справі організації Українського Селянства: Необхідно організувати в Києві Красну Раду Селянських депутатів для спільної роботи з радами робітничих та селдаських депутатів.“

Подібні до цього накази дали своїм делегатам на Всеросійський Селянський З'їзд і иньші губерніяльні З'їзди та Ради Селянських депутатів України, в наслідок чого фракція українських селянських депутатів виступила у Всеросійській Раді Селянських депутатів, як одне організоване тіло, якого вже не можна було розбити і прилучити по частках до иньших групувань, як те хотіли зробити московські селянські провідники. Пізніше ми ще спинимось на дальшому розвитку взаємовідносин між Українською і Московською Радами Селянських депутатів. Тепер же скажемо кілька слів про соціально-економічні домагання українського селянства в той час і про його відношення до важкої і кривавої війни, що все ще тяглась далі.

*) На з'їзді було біля 250 депутатів. Головував с.-р. П. Христюк. Головним докладчиком виступав М. Стасюк.

Немає потреби перечисляти тут тих численних селянських з'їздів — губерніяльних, повітових і волоських, які відбулись в квітні-травні місяці, щоб довести, що не було а ні одного з'їзду, на яким селянство не домогалось би передачі землі без викупу до рук працюючих і негайного припинення війни. *) Гасло — земля трудовому селянству і домагання миру зробилися загальними і цілком безспорними. І коли одкинути національно-політичну частину ухвал українських селянських з'їздів, то в частині соціально-економічній і загально-політичній їх самий найбільший „демократ і революціонер“ того часу не знайшов би нічого а ні реакційного, а ні буржуазного. Вони являлись по своєму змісту точнісінько такими, якими вони були і у загальноросійської демократії, яка кидала на український визвольний рух пляму руху дрібнобуржуазного і реакційного по своїй соціально-економічній природі, виключно через те, що українські трудові маси домогалися одночасно з соціально-економічним і національно-політичного визволення. В домаганнях же національно-політичних так само не було нічого а ні шовіністичного, а ні буржуазного, а ні реакційного. Виставляючи гасло автономії України, українське селянство у всіх своїх постановах зазначало необхідність забезпечення прав національних меншостей на Україні. І це не було тільки слово. Український працюючий нарід дійсно був настроєний цілком по-братньому. В той час, як на Україну почали вже доходити з Московщини відомості про вороже відношення московського селянства до українських селян-преселенців, в широких народніх українських масах ніяких проявів шовіністичних настроїв не було аж до часу, коли почалась війна між Московською Совітською і Українською Народньою Республіками. Між иньшим єврейські погроми почались на Україні тільки на третій рік революції — в 1919. році, підчас другого наступу червоної російської армії на Україну.

Звичайно, з точки погляду прихильників комуністичної революції, українська революція була в той час по своїй соціально-економічній природі дійсно дрібно-буржуазною і ні в якому разі не соціалістичною і тим більше не комуністичною. Та не про це тут ходить. Закиди в дрібнобуржуазности і контр-революційности йшли на адресу українського революційного руху не з боку комуністів, а з боку тих російських і зрусифікованих єврейських партій (соціал-демократів, соц.-революціонерів і навіть правіщих груп), які сами вважали революцію буржуазною і ставили її метою збудування російської демократичної, тоб-то справжньої буржуазної республіки, з порожніми, обманливими політичними і громадськими свободами. В порівнянні з ними, соціально-економічні позиції, які боронила в революції

*) В квітні-травні місяцях відбулися губерніяльні та повітові селянські з'їзди на Київщині, Херсонщині, Харківщині, Полтавщині, Чернігівщині, Катеринославщині, Поділью. Відомості про ці з'їзди зустрічаємо в українській і російській пресі (багацько в Петроградській). Всі ці з'їзди домогалися переведення земельної реформи через Український Сойм, на основах примусового вициснення земель без викупу і розподілення земельного фонду між працюючими в користування (за приватну власність на землю не висловлювався в той час — та й пізніше — а ні один з'їзд). Так само всі З'їзди домогалися припинення війни і заведення автономного устрою на Україні.

українська демократія, були (хоч може не завжди ясно сформуловані) безсумнівно завжди більш революційними, виходячи далеко за межі завдань „буржуазної революції“.

14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. Революційний український рух у війську швидко набрав дуже бурхливого характеру. Справа українізації війська була одною з тих справ, які найбільше дратували і пануючу демократію і Временне Правительство, викликаючи перед їхні очі примару „сепаратизму і розвалу Росії“. З другого боку, це була справа, де український робітник і селянин в шинелі бачив своє національне і просто людське почуття і право найбільш ображеним та зневаженим одмовленням йому, здавалось би, в такому безсумнівно справедливому домаганні, як зведення українців салдатів в окремі військові частини і надання останнім Українського характеру. При такому стані справи рух цілком природно легко набрав бурхливого, часами драматичного характеру.*)

Боевими хрестинами українського військового руху була дуже голосна в свій час історія „трьох тисяч Українців-салдатів“, які зібрались в квітні місяці (ст. ст.) на київському збірному військовому пункті і почали домогатись одправки їх на фронт, як української військової частини. Здавалось, справа була не така вже й складна, тим більше, що фронт потребував поповнень, а салдатські маси йшли на ті поповнення дуже і дуже неохоче. Отже, коли найшлося три тисячі салдатів, які охоче йшли на фронт і тільки вимагали, щоб організовано їх в окремий полк, назвавши його українським, треба було скористатись і послати їх на фронт хоч би і в формі української частини. Однак пануюча демократія підняла біля цієї справи надзвичайний галас. Будучи ворогом українського національного визволення і розуміючи добре, що за такою дрібною справою, як одправка на фронт трьох тисяч салдатів Українців в формі окремої української військової частини, ховається великої ваги принципове питання — визнання чи невизнання українських визвольних змагань, — пануюча демократія постановила за всяку ціну не допустити до сформування якої-будь української військової частини з зібранихся салдатів.

Як перед Національним Конгресом, так і тепер почалися довгі засідання Ради Робітничих депутатів, Ради військових депутатів, Комітету Об'єднаних громадських організацій і так далі, кожної організації зокрема і всіх разом. Замазуючи очі собі і другим, пануюча демократія почала дошукуватись в цій історії чийсь злої волі, справленої „на розвал фронту і на шкоду революції“. Почали ширити чутки, що це Центральна Рада навмисне зібрала цих три тисячі салдатів, тоді як кожному до очевидности було ясно, що салдати зібрались з власної волі і більш-менш przypadково. Як вияснилося пізніше, військові коменданти деяких міст України, почувши, що в Києві піднято справу про формування українських військових частин, навмисне направляли українських салдатів, що бажали вступити до українських військових частин, на київський збірний військовий пункт.

*) Розстріл „богданівців“, про що пізніше.

В самій думці про сформування українських військових частин для незаціпенної московським шовінізмом людини не було нічого дивного після того, як по всій Росії і на Україні відбувались, за згодою і допомогою Временного Правительства, формування національних польських і інших частин. Та російська демократія завжди мала іншу мірку для українського народу.

Довідавшись про домагання українських солдатів і про ті тяжкі пригоди, яких вони зазнали зараз же після заяви свого бажання одправитись на фронт в формі окремої української частини (погрози військових організацій збройною силою розігнати „бунтовщиків і дезертирів“), Центральна Рада взяла цих нещасних вояків під свою охорону. Було доведено до відома військових властей, що „Центральна Рада не бачить іншого виходу, як тільки сформувати з 3000 солдатів український полк і таким чином задовольнити їхнє бажання вийти негайно на фронт в виді української військової частини“. Що ж торкається дальших формувань українських частин, то Центральна Рада заявила, що вона вважає можливим провадити такі формування тільки з запасних тилкових частей, а не фронтових; вилучення ж в особні українські частини українських солдатів на фронті повинно переводитись за згодою і дозволом вищих воєнних властей, аби не було нанесено шкоди боездатності фронту.

Але пануюча демократія не захотіла пристати на цю примиряючу позицію Центральної Ради, і об'єднане засідання Київського Виконавчого Комітету Об'єднаних громадських організацій і президій Київської Ради робітничих депутатів, Ради солдатських депутатів і Коаліційної Ради київського студентства після довгих і нудних дебатів постановило, що „три тисячі солдатів Українців, котрі зібралися в Києві, треба одправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії“.

Підтримані Центральною Радою солдати Українці, після того як всі надії на порозуміння з військовими властями і пануючою демократією були втрачені, перевели „самочинно“ у формування кадрів „1-го Українського гетьмана Б. Хмельницького Полку“: обрали старшин і почали домагатись від місцевих військових властей і Головного Командуючого арміями південно-західного фронту призначення фактично вже зорганізованого полку.*) Заходи українських солдатів нарешті увінчались успіхом. Вище військове фронтове командування після деяких вагань і навіть погроз силою розігнати „дезертирів“, під кінець, взявши на увагу дійсну силу українського національного руху у військах і можливість хвилювання на фронті в разі дальшого проволікання справи і негативної відповіді, дало згоду на сформування

*) В організації полку і взагалі в національній роботі у війську брало діяльну участь Київське Товариство Українського Військового Клубу імені гетьмана Полуботка. Під час „історії“ з першим полком Товариство це домагалось не тільки утворення полку з 3000 солдатів, але й призначення спеціальної дивізії на фронті (української), в яку мав бути висланий полк, утворення для поповнення цієї дивізії запасової частини і взагалі переведення планового і групового виділення Українців в окремі частини. Багато працювали у військовій справі в той час Михновський та Ган (у. с.-р.).

в Києві Першого Українського Полку. *) Центральна Рада постановила вважати цю згоду за прийняття вищим командуванням принципу українізації війська і утворила при собі для завідування військовими справами Військову Комісію з участю представників київських українських військових організацій. Ця комісія взяла в свої руки провід над українськими революційними солдатськими масами. Через короткий час на фронтах відбулось багато українських з'їздів, на яких були обрані численні фронтові Ради і Комітети, а через два місяці від початку революції, а саме 5.—8. травня (ст. ст.) 1917 р. відбувся вже в Києві Перший Український Військовий З'їзд, на який прибуло більше семисот делегатів, які представляли собою в круглих цифрах 900.000 озброєного, національно-свідомого, революційно настроєного і до певної міри організованого українського воїнства — на фронті, у фльоті та запллі (14).

З'їзд цей, як і пізніші військові з'їзди і взагалі весь військовий український рух, відіграв досить визначну роль в українській визвольній боротьбі. Стоючи на становищі єдності загально-російського революційного фронту; уділивши багато уваги скріпленню фронту і піднесенню його боєздатности, зокрема спинившись докладно на справі боротьби з дезертирством; не захоплюючись самостійницькими гаслами, — з'їзд в той же самий час рішуче і в категоричній формі potwierдив ухвали Національного Конгресу і зажадав їх негайного здійснення. Постанова З'їзду в національно-політичній справі починалась слідуючими вартими уваги словами: „В інтересах припинення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, Український Військовий З'їзд вважає необхідним вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Солдатських і робітничих депутатів“ ... того а того. А вимоги ті були слідуючі:

„1) Вимагати від Тимчасового Правительства та Ради солдатських і робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав українського народу і всього краю. Першим кроком до реального здійснення цього акту З'їзд вважає необхідним негайне призначення при Тимчасовому Правительстві Міністра по справах України і 2) Підтримуючи вимогу українського Національного Конгресу (від 7.—8. квітня), представлену Українською Центральною Радою Тимчасовому Правительству, на яку ще не одержано (до цього часу) відповіді, Український Військовий З'їзд в цій справі вважає необхідним негайне заснування на Україні областного органу, який би мав працювати разом з представником Центрального Правительства на Україні — Комісаром на всі губернії, заселені українською людністю.“

От і всі ті вимоги (за виключенням військових, про які будемо говорити нижче), які, в ім'я скріплення „загальної справи революції“, ставив, слідом за Національним Конгресом, озброєний український се-

*) Коли полк сформувався самочинно, відбулося друге об'єднання засідання Київської Ради Робітничих та солдатських депутатів (3. мая н. ст.), яке, після довгих і палких дебатів, під час яких обвинувачувано Українців у всіх семи гріхах смертних, знову постановило одправити „українських солдат на фронт в загальнім порядку“.

лянин і робітник і які, в ім'я того ж самого „общаго дѣла революції“, вперто відкидав Тимчасовий Уряд і московська демократія.

Відчуваючи велике значіння Української Центральної Ради в національно-політичній боротьбі, що вже розпочалась на Україні, і приймаючи на увагу ті спроби, які вже не раз робились пануючою демократією для дискредитації Центральної Ради в очах Тимчасового Правительства і широких народніх мас,*) З'їзд постановив, що він „вважає своїм обов'язком вітати Українську Центральну Раду і скласти їй велику подяку за її старання та заходи в історичний мент об'єднати сили українського народу, підняти його національну і політичну свідомість і організувати його національну волю“. Зазначив також ще окремою постановою, що він — З'їзд „вважає Українську Центральну Раду єдиним компетентним органом, призначеним рішенням усіх справ, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового Правительства, і вимагає, аби, з огляду на те, що У. Ц. Рада робить велике державне діло, були асигновані Центральній Раді кошти з казни на українські національні потреби“.

Такі національно-політичні настрої мав Перший Український Військовий З'їзд в своїй масі. Ці настрої не були наслідком чиєїсь агітації, а тим більше агітації тодішніх провідників українського революційного руху. Навпаки, визначніші революційні діячі того часу, як от В. Винниченко, Петлюра й інші не мало сил прикладали до того, щоб національно-політичні домагання українських народніх мас звузати і тим самим втиснути їх в рамки „загальної справи революції“. Та ж сама „Кіев. Мысль“, що більше, ніж хто, впливала помітні на український визвольний рух, що так намагалась довести, що то тільки Грушевський з своїми товаришами домагаються автономії, а народ мовчить, бо „благоденствує“ під теплим крилом „общеруської“ демократії, — ця сама „Кіев. Мысль“ писала з приводу салдатських настроїв на з'їзді, що „поки-що в настрою з'їзду помітний піднесений націоналістичний підйом з перевагою радикальних, мілітаристичних тенденцій, але можна сподіватись, що під умілим проводом досвідного председателя С. Петлюри (відомого укр. соц.-дем.), з'їзд прийме де-що лагідніші форми на дальших засіданнях.“**)

І дійсно, під проводом українських соціалістичних партій вся українська національно-політична революція довгий час відбувалась в дуже лагідних формах, які, проте, не здобули прихильности пануючої демократії, бо ходило в той час, власне, не стільки про конкретну форму задоволення національно-політичних домагань українського народу, скільки про принципове признание тих домагань, чи, як висловився З'їзд, про „оголошення принципу“. Саме цього „принципу“ і не хотіла „проголосити“ московська демократія.

В тій же самій „Кіев. Мысли“ і в інших російських газетах (між иньшим в „Русск. Словѣ“ з 24. мая (н. ст.) і, само собою розу-

*) В свій час ми вже згадували про статті „Кіев. М.“, в яких ця „соц.-демокр.“ газета одмовляла проф. Грушевському і всій Центр. Раді в праві висловлювати волю українського народу.

**) „Кіев. М.“ з 19. мая н. ст.

міється, і в українських газетах) знаходимо ми опис того великого заворушення, яке сталося на З'їзді після прочитання телеграми Виконавчого Комітету Петроградської Ради Салдатських і Робітничих депутатів до З'їзду, в якій Комітет повідомляв, що справа творення окремих національних військ буде поставлена на вирішення всеросійського з'їзду робітничих і салдатських депутатів,^{*)} і просив український військовий з'їзд „звернутися до всіх Українців-салдатів з закликом стриматися від самовільних явочних починів у сій справі аж до часу скликання всеросійського з'їзду. Треба було бути свідком того незвичайного обурення і гніву, що обхопили всіх членів з'їзду, і тих зусиль, які робили більш стримані і помірковані члени з'їзду, щоб заспокоїти розбурханих сірих вояків і утримати З'їзд від дуже різкої відповіді Петроградській Раді Робітничих і Салдатських депутатів. Винниченко й Петлюра, лише „Русс. Слово“, довго взивали З'їзд до спокою та вказувати на необхідність піддержувати контакт як з Временним Правительством, так і з Радою Салдатських і Робітничих депутатів. Щойно по бурливій дискусії З'їзд ухвалив вислати до Петрограду окрему делегацію для переговорів з Виконавчим Комітетом“.

Ми навмисне спинились тут на цих дрібницях в нотатках російських газет про настрої Першого Українського Військового З'їзду і „охоложуючу“ роль на ньому визначних українських діячів того часу, щоб вже більше не вертатись до тих брудних і нещирих закидів, які, в часі українського національно-визвольного руху не раз робила пануюча демократія тому рухові, виставляючи його, слідом за відомими реакціонерами з „Кіевлянина“, штучним, не масовим, роздуханим гуртком „шовіністично настроєної української інтелігенції“.

Отже український салдат вимагав — свідомо і рішуче — „оголосити принцип“, визначити міністра по справах України, утворити краєвий орган, з призначенням до нього особливого Комісара України і... що було, можливо, важніше „проголошення“ того славнозвісного „принципу“, — вимагав невідомої для російської демократії українізації війська. З'їзд дійсно вимагав і вимагав рішуче тої українізації, не дивлячись на ворожість і перешкоди, які зустрічала ця справа з боку військових властей, Правительства і пануючої демократії.

Інтересно спинитись тут на тих мотивах, які видвигались проти українізації війська „обшєросами“. Ми вже говорили, що найчастіше вживаним мотивом було твердження, що українізація технічно розвалить армію, фронт і таким способом „загубить“ революцію; до цього твердження додавалось ще часом, що „національні прапори“ у війську доведуть до розриву єдності між салдатами, викличуть національну ворожнечу і тим „затемнять червоний прапор класової боротьби“. Не бракувало таких зикидів, які дістали „клясичну“ формуліровку в промові Начальника Київської Міліції п. Лепарського (одного з плеяди „славних“ — Оберучева, Кирієнка, Лепарського і т. д., що найбільше далися в знаки українській демократії) на об'єднаному засіданні Київських Рад робітничих і салдатських депутатів з приводу:

^{*)} Що мав відбутись 14. червня н. ст. в Петрограді.

утворення українського полку, коли він заявив, що „не розуміє, як люде, що називають себе соціалістами, можуть говорити про бажання своєї армії я такою піною в роті... Вони разом з иньшими соціалістами повинні крикнути: „геть з мілітарізмом!... вони повинні розуміти, що національні питання, кінець кінцем, повинні упасти, як виворочені для утілітарних цілей“.

Звичайно, на наївно-глухих аргументах панів Лепарських спинятись не доводиться. Одначе нерічевими були й иньші твердження. Побожування того, що виділення Українців в окремі частини і взагалі творення національних частин (тоб-то комплектовання армії по національно-територіяльному принципу) могло викликати загострення національних взаємовідносин, було безпідставним. Можна з певністю сказати, що переформування армії по національно-територіяльному принципу, коли б воно могло відбутись, навпаки зменьшило б значно гостроту національних конфліктів в Росії. І саме на досвіді української революції видно як найкраще, як саме ігноранцією і сліпим опором всяким проявам національного визволення можна розпалити до страшних розмірів національну ворожнечу.

Так само малорічевим був і аргумент, що стихійне, не плянове чи навіть і плянове переведення українзації війська в часі війни могло пошкодити боездатности армії. Українська демократія, стоючи в той час цілком шпиро на позиції необхідности збереження боездатности російського фронту, мала підставу вимагати, правда плянкової і поступенної, українзації армії і твердити, що це не тільки не пошкодить, а навпаки — скріпить фронт, припинивши той моральний розвал армії, який вже йшов повним ходом в наслідок довгої, тяжкої і невдатної війни. Пізніше фактами було стверджено правдивість позиції української демократії. Українські частини, після численних заяв осіб з вищого командного складу російської армії, осіб, що не мали особливих симпатій до Українців і не були прихильниками українзації армії, — відзначались високою дисципліною, організованістю і боездатністю і служили прикладом для иньших „загальноруських“ мішаних військових частин.

Це принципове, так би сказати, засадничо-ідейне, а також і технічне відношення української демократії до справи українзації армії найшло своє виявлення і в тих промовах, які виголошувались на ріжних з'їздах і в данім разі на Першому військовому З'їзді, і в самих постановах з'їзду, в мотивіровочній частині їх.

„Вважаючи, — говоритьсь в постанові З'їзду в справі українзації війська, — з одного боку, — а) що прийнята при старім деспотичнім режимі система формування війська з ріжних національностей заснована на принципах антидемократичних*) і звязана з цілком зайвим витрачанням народніх грошей і розбиттям моральних сил національностей; з другого боку — б) з огляду на те, що потомлені трьома роками війни армії на фронті не мають уже колишньої боевої міцї, що падає дисципліна і дух відпорности, що через те справі оборони загрожує велика небезпека, — Український Військовий З'їзд визнає потрібним якомога швидче взятись до боротьби з підупадом духовної і реальної сили армії. Одним з дійсних могутніх засобів до піднесення духа, для зміцнення

*) В бувшій царській Росії спеціально „на предмет усмирення“.

військових частей в одне суцільне могутнє тіло, З'їзд визнав негайну націоналізацію армії на національно-територіальному принципі. Зокрема З'їзд оголошує потребу української національної армії... (15) Одночасно, визнаючи, що всяка війна є справою не народів, а імперіалістичної політики пануючих класів,*), що ці класи в своїх інтересах втягають народи в криваву, братовбийчу війну; визнаючи, що постійне регулярне військо, як засіб панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу і робочого класу, та служить тільки для зміцнення такого панування, — Український Військовий З'їзд, закладаючи перші підвалини організованої озброєної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народною міліцією), щоб єдиною метою її існування і формування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали“.

Отже справа стояла ясно. Для українського салдата не було ніяких сумнівів в потребі українізації армії в інтересах не тільки українських, а і загально-російських, — і йому дивними і незрозумілими були всі ті численні перешкоди і підкопи під його роботу з боку російської демократії і ті безконечні образливі підозрювання в якихось реакційних замислах проти російської революції і добробуту московського народу. Ця саме нерозуміння і бажання загальмувати справу українізації війська побачили вояки і в телеграмі Петроградської Ради Робітничих депутатів, про яку ми згадували вже вище і яка незвичайно обурила з'їзд. Зазначивши свої принципові позиції, намітивши шлях українізації війська, З'їзд урочисто затвердив першому українському полку, що самочинно сформувався в Києві, назву „Першого Українського Козацького імені Б. Хмельницького Полку“ і постановив утворити, — для практичної роботи по творенню нових українських полків української армії, — при Центральній Раді „Український Військовий Генеральний Комітет“ (в складі 18 осіб, в числі їх — Винниченко, Петлюра, Пилькевич, Луценко, Полозов, Письменний, Певний, Капкан, Михновський, генер. Іванов і інші), як державну військову інституцію, з утриманням на державні кошти.

Ми не будемо спинятись тут на постановах з'їзду в земельній справі (про яку селянство, хоч і переодягнене в салдатські шинелі, не могло забути), в освітній (між иньшим, щоб в учених командах навчали українською мовою, а також, щоб виписувались для українських військових громад і гуртів українські газети та книжки) та постановах в иньших справах, які дають також багацько матеріялу до правдивого зрозуміння революційних домагань українських салдатських мас в той час (16). Наведеного вище цілком вистарчає для того, щоб побачити, що українське вояцтво в цім періоді революції виступало вже, як самостійна активна революційна сила, залишивши далеко позаду ті національно-культурницькі гасла, з якими виступили були на початку революції українські інтелігенти „ТУПівської“ формації.

Після цього з'їзду українські вояки заворушилися ще дужче. Домагання українізації війська набрало масового характеру і надзвичайної сили, так що російське військове командування примушене було, не чекаючи принципового вирішення урядом питання про

*) Розумілися, очевидно, війни між буржуазними державами за колоніями, ринки і таке иньше.

автономію України, приступити до формування українських військових частин.

15. Центральна Рада висилає делегацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих та солдатських депутатів. Центральна Рада хоч і почувала за собою після своєї реорганізації на Конгресі (17) велику моральну силу і зобов'язана була Конгресом негайно вступити з Временним Правительством в переговори в справі здійснення домагань Конгресу, однак довгий час вагалась розпочати серйозні переговори. Спочатку Рада обмежилась тільки тим, що переслала Временному Правительству, після відомої вже телеграми комісара Суковкіна, жадання Конгресу в справі заборони операцій з землею (продажу і закладу земель, лісів то-що), а також розвідувалась про настрої урядових московських сфер через того ж таки комісара Суковкіна. Ті розвідки не віщували нічого доброго. Временне Правительство, інформуючись про український рух від пануючої демократії на Україні, не виявляло ніяких ознак своїх симпатій до нього. Взаємовідносини на місці — між українською і неукраїнською демократією — так само не сприяли починку переговорів. З цих причин Центральна Рада і вагалась розпочати переговори, хоч в де-яких колах українського суспільства це вагання починало вже викликати незадоволення. Перший Український Військовий З'їзд, — що зажадав, аби Центральна Рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним Конгресом доручень, і обрав в допомогу майбутній делегації Центральної Ради до Петрограду свою спеціальну військову делегацію, — поклав край ваганням і нерішучості Центральної Ради. Центральна Рада зложила делегацію в складі десяти осіб (В. Винниченка, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, Письменного, Д. Ровинського, О. Пилькевича, А. Чернявського, С. Єфремова і І. Сніжного) і вислала її з своїми директивами до Петрограду — до Временного Правительства і Ради солдатських та робітничих депутатів. Так „менший брат“ пішов шукати правди до „старшого брата“.

В середині травня (ст. ст.) делегація була вже в Петрограді і почала оббивати пороги Временному Правительству і Раді робітничих та солдатських депутатів, виложивши жадання Центральної Ради в формі окремої записки, що набула голосної назви „Деклярації Української Центральної Ради“. В тій декларації було написано наступне: *)

„Зріст українського руху, що так інтензивно проявився в днях революції, вимагає нових методів для його оцінки, нових підхідних шляхів, не говорячи вже про саме фактичне познайомлення з його висловом. Між тим у цій сфері лишилося все по-старому, і російські громадянські круги в більшості стоять на давній неозначеній позиції.

Це вже й тепер сумно відбивається на взаємних відносинах двох братніх народностей, а на будуче грозить це дуже й дуже небажаними ускладненнями, і щоб їх усунути та злагіднити, обидві сторони повинні поробити заходи державного та громадянського значіння.

Для людей, що мало познайомлені з історією й характером українського руху, зовсім незрозумілий той розмах, котрий проявив він зараз у перших днях

*) Подаємо за „Кіев. М.“

революції. Те, що уважалось справою невеличкого гуртка інтелігенції, нагло прибрало масовий характер: національні гасла і домагання стали дуже популярними в народніх масах. Це пояснюється тим, що український рух, у своїй істоті глибоко демократичний, весь час стояв на ґрунті народніх потреб, широко охоплюючи їх, і говорив доступно і зрозумілою народові мовою про його власні інтереси. Ось чого від самого початку вільного життя став цей рух організуючою силою, спосенням, ось через що до нього прилучалися що раз більші сили народу, справедливо бачучи саме тут гарантію здійснення своїх загально-людських і національних потреб та домагань. Відроджена українська преса щоденно приносить звістки про те, як серед українських мас все більше й більше проявляється громадянська та національна свідомість: українське село організується під гаслами, виставленими українським рухом. Про те саме говорять дуже численні і багатолюдні з'їзди, що відбуваються на Україні в останні часи: кооперативні, селянської спілки, військові, національні в широкому зміслі слова, педагогічні, партійні й інші. Ці з'їзди представляли в цілості міліонову масу (один військовий з'їзд у Києві представив собою 993.400 зорганізованих солдатів) і в розв'язанні національних завдань виявили себе одною спільною всім душею.

При всіх неоднакових складі їх учасників усі названі з'їзди однодушно сходяться в національних домаганнях, як політичних (автономія і федерація), так і культурних (українізація школи, громадянських інституцій і т. и.) і признають своїм найвищим національним органом Українську Центральну Раду у Києві. Центральна Рада оснувалася в перших днях революції з ціллю надати організованій формі стихійному рухові на Україні.

Находячися в осередкові руху, вона дійсно послужила тою організаційною основою, коло котрої почали збиратися українські сили. Вона зуміла виробити і поширити популярні та зрозумілі для народу гасла нового державного ладу та здобула значіння дійсного національного представництва на Україні. Зокрема, це стало на твердий ґрунт після того, як на багатолюднім з'їзді представників усіх зорганізованих сфер українського народу, котрий відбувся у Києві у Великдень неділю, обновило Центральну Раду і доповнило її новими силами. В даній хвилі вона є виборним органом національного представництва на Україні, авторитет і значіння якого лежить у загальнім признанні його демократичними кругами українського населення.

Сьогодні, здійснюючи національно-культурну автономію українського народу, Центральна Рада відіграє величезну організаційну роль, будучи національним спосенням для найрізноманітніших сфер українського народу. Строго демократична у своїм складі, побудована на зразок правильного представництва зорганізованих сил, вона має необхідний їй авторитет і засоби вислову щирих бажань українських народніх мас, які поручили їй висвітлення й охорону своїх інтересів. Голос Центральної Ради — це голос зорганізованого народу. Тому він повинен мати відповідне значіння в державних справах, що торкаються побуту і устрою українського народу. З цього короткого нариса видно, якої колосальної стихійно-організаційної роботи завершила за тих три місяці українська демократія.

А як відноситься до того справді казкового пробудження 35-мільйонного народу російське громадянство там на Україні? Треба зараз з початку сказати: відношення неглибоке, незв'язане з інтересами революційної Росії, навпаки — таке, що грозить багатьма ускладненнями для усієї справи свободи. Причини цього багато. А головна з них — це класові інтереси. Пануючі класи на Україні — не Українці. Промисловість в руках буржуазії російської, жидівської, французької; торговельну, а також велику частину аграрної буржуазії творять Поляки, Росіяне й Українці, що давно називають себе „руськими“. Так само всі адміністративні посади в руках не Українців. Тільки сфери експлуатованих — велика частина мійського пролетаріату, ремісники і дрібні служачі — Українці.

Таким чином, у даній хвилі нема на Україні української буржуазії, що признавала б себе такою. Є окремі особи, невеличкі групи, що прилучаються, ради своїх класових інтересів, до пануючих клас під економічним оглядом, але клас, повторимо, ще нема.

Наслідком цього серед українських партій досі не було ні одної, яка не внесла б до своєї програми ідей соціалізму. Очевидно, ці окремі особи та групи,

завдяки класовому нахилу, скоро зіллються в одну компактну масу і закладуть фундамент виразно національно-означеної української буржуазії і, очевидно, боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними класами всіх націй на Україні.

І ось саме ця перспектива боротьби і передбачення перемоги української буржуазії настроюють неукраїнські пануючі сфери населення дуже вороже до всього українського руху. До цього необхідно додати ще в цілості національний момент. Увіславши з молоком самодержавності ідею централізму, звикнувши дивитись на Україну, тільки як на полуднево-західний край російської імперії, а на Українців, як на „хахлів“, що відрізняються від Росії тільки де-якими маленькими побутовими окремішностями, ніколи не турбуючись про те, щоб познайомитися з життям цих „хахлів“ та їх ідеалами, що ніколи не замирили, навіть під гнітом царизму, буржуазна інтелігенція не змогла, не знайшла в собі сили піднятися до правильного розуміння процесу, який відбувався цілий час. І піддаючись цим двом силам — класовому і національному егоїзмові — пішла дорогою енергійного опору організації української демократії. Для цього уживалися всі можливі способи.

Перекручуючи факти, як в пресі, так і в громадських розмовах, розпускають чутки про те, що „хахли“ хочуть відокремитися від Росії, що вони збираються прогнати з України всіх не-Українців, бо, мовляв, їх гасло — „Україна тільки для Українців“, що загалом увесь український рух без різниці соціально-політичних окремішностей — це контр-революційний рух, який вимагає негайного припинення. І так дуже настрахав їх величезний зріст цього руху, що вони заразили своїм перебільком навіть демократичні верстви не-Українців. Коли у Києві мав зібратися Національний Всеукраїнський З'їзд, по місту почали поширюватися дурні чутки, що Українці мають замір проголосити цей З'їзд Українськими Установчими Зборами і по ньому прогнати всіх не-Українців. Не зважаючи на те, що програму засідання з'їзду оповіщено ще перед тим, що в ній не було й натяку на Установче Зібрання, всі неукраїнські елементи, навіть і соціалістичні групи повірили тим чуткам, перебількалися і почали робити заходи. На щастя, вони поробили найраціональніші заходи, щоб-то запитали самих Українців, чи це правда? Відповідь Українців успокоїла і на де-який час розвіяла тяжку атмосферу.

Але наскільки заразилася і російська демократія настроями російської буржуазії, наскільки ідея національного панування на Україні російського (московського) народу, ідея господаря, власника, вілася у свідомість навіть демократичних елементів, показує цей незвичайно підвищений ворожий настрій, під впливом якого, наприклад, у председателя київської ради робітничих і солдатських депутатів на нараді соціалістичних організацій всіх національностей вирвалася погроза розігнати багнетами Український З'їзд. І треба зазначити — ця погроза, ця ворожість у більше або менше культурній формі цілий час гніздить у свідомості і буржуазних і не-буржуазних кол не-українського громадянства. Ніякі запевнення Українців не можуть побороти цього збаламученого національного почуття господаря, якому хоче нанести удар поневолена досі національність, нанести удар самим фактом свого існування, своєї ростучої організації і тим, що вона природно (а не насильно) витісняє з пануючого становища того господаря.

Заходить цілий ряд фактів, що в них в більшій або меншій мірі виявляється та ворожість. Справа українського полку, організацію якого всі не українські кола вважали трохи не загрозливою Росії, „ножем у спину революції“ й иншими подібними страхами, тепер, коли військові влади признали можливим формувати цілі корпуси, ясно показала, що люде берегли не інтересів революції й Росії, а своїх класових або національних позицій.

Так само всі заходи, признані в останнім часі пануючими у Києві неукраїнськими колами за необхідні, повстають на тім самих ґрунті і не тільки не йдуть до ствердження та закріплення демократичних основ, проголошених революцією, але навіть йдуть їм наперекір. Так, наприклад, постановка київської ради робітничих і солдатських депутатів про з'їзди відкрито та грубо порушує основи виголошеної волею революційного народу свободи зборів. Відповідно до цієї постанови можна від сьогодні скликувати з'їзди тільки за дозволом київської ради

робітничих і салдатських депутатів. І не тільки за дозволом, але й по реілянтації ради. Цей крок мотивують тим, що у Києві в останні часи відбувається дуже багато з'їздів: селянських, кооперативних, салдатських. Хоч у цім мотиві і не згадується про те, що майже всі такі з'їзди були українські, все ж кожному ясно, що постанова вимірена виключно проти Українців.

Аналогічне до того бажання київського виконавчого комітету громадських організацій виділити Київ в окрему адміністративну одиницю, незалежну від усього краю. Признаючи, що в зросійщеному за довгі роки абсолютизму Києві перевага не-українського елементу недовговічна, що край з розвитком демократичних основ нового життя залисе цей острів національною хвилею, пануючі елементи стараються відгородити його від рідної йому стихії високою греблею, ізолювати його від краю.

Не маючи можливості в своїй короткій записці навести всі важливі факти прояву національної ворожнечі російського громадянства до українського відродження, ми спинаємося на вже вказаних прикладах. Але зі свого боку ми вважаємо своїм громадянським і моральним обов'язком зложити таку заяву: таке відношення ми вважаємо злочинним для справи революції і таким, що лишить тяжкі наслідки для всієї Росії.

Люде, що живуть по містах України, бачуть перед собою зросійщені вулиці цих городів, чують довкола жаріонову російську мову, цілком забувають про те, що ці міста тільки маленькі острівці серед моря усього українського народу. Забувають, що по кількох літах зросійщений елемент значної частини населення тих самих городів вернеться до рідної стихії, що зросійщення де-яких центрів України, котре здається таким повним, це тільки хвилева поява, витворена ненормальними умовами знищеного абсолютизму і централізму, котрий старається урятувати свої позиції. Мало того, засліплені класовим або національним егоізмом, заіпнотизовані цією облудною ясністю свого національного панування, ці люде не бажать рахуватися з тим, що вже існує не тільки почуття звязку з інтересами усієї державної цілості, а й почуття своїх окремих національних інтересів.*) Всі ті дуже численні з'їзди (селянські, кооперативні, партійні, загально-національні, на котрі делеговано представників Мільонової зорганізованої української демократії, повинні б уже переконати всіх, що український рух не видумка гуртка інтелігентів, як його весь час рекомендувало російському громадянству царське правительство, а що це величезна сила, яка вирвалася з-під вікового гніту, що ця сила росте з кожною не то що дниною, а навіть годиною, що спинити її, як би не хотіли цього її вороги, вже рішуче немає ніякої можливості, бо пробудився 35-мільоновий народ. Треба вернутися до царизму, до пониження всіх прав людини й громадянина, щоб жити де-якою надією повернути українську демократію до первісного стану „пониженого і закованого раба“. Бо в національній самосвідомості передовсім вилилося у широких народніх мас почуття тих прав, тої гідності людини і громадянина. Від сьогодні він не „хахол“, не „бидло“, не „мужик“, а Українець, рівний з усіма тими, хто до революції мав власть понижати його.

І домагання національної школи, армії, українзації всього життя на Україні має у корінні головню це відроджене, визволене почуття гідності людини. І віра в це така велика в масах, що вони в перший час навіть не могли зрозуміти, з якої причини це їх бажання, це вільне гарне почування зустрічає зле, недобре, вороже до себе відношення у тих, хто стоїть на чолі демократичного руху. В їх простій, незатроєній спокусою психиці не укладається така сильна патріотичність. Вони думають, що кождий, хто б не був, обов'язаний разом з ними радуватися і веселитися їх визволенню, їх переродженню з рабів у людей. Не тільки радуватися, але й усіма силами пособляти такому чудовому переродженню.

Зовсім зрозуміло, що впертий опір доводить до розчарування, далі до ворожнечі, а в кінці до страшного обурення. Тепер на всіх з'їздах, зборах — скрізь тільки й чуєш скарги, докори, погрози. І чим впертіше стоїть одна сторона, тим сильніше та глибше відається недовіря до Росіян, тим ширше розливається хвиля стихійного протесту.

*) Через коректурні помилки в газеті, це місце наведено тут не точно.

Невідповідальні особи, не розуміючи усього того, що тепер відбувається, немов би з якоюсь ціллю далі ставляють різні перешкоди організації українських мас. Українська Центральна Рада, яко представницький орган, зорганізований українською демократією, досі відогравала, навіть і тепер відіграє здержуючу роль, звертаючи рух у зорганізоване річище. Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така організація йде в контакт з природним розитком народного руху. Коли ж з якоїсь причини вона мусітиме спинити або навіть відмовитися від своєї організаційної діяльності, її знесе стихійний потік. До цього може її приневолити негативне відношення, як місцевого, так і російського громадянства з'окрема. А таке негативне відношення до українського руху запримічено не тільки на Україні, але і в Центральній Росії. І коли не відкрите негативне відношення, то затушковане, або просто ніяке.

Ми не можемо мовчати, а повинні попередити всю російську демократію про дуже велику небезпеку з приводу такого відношення. Росія і без того нахилилася в грізнім положенню, і без того немає дисципліни в армії, нема довозу хліба в краю. Не вільно підбурювати мільйони людей, що стоять на фронті і відчують тяжку образу своїх найблагородніших поривів; не можна доводити тих людей до того, щоб вони, занепокоєні незадоволенням ні одного з їх бажань, піддалися стихії і кинулися на Україну, як грозять вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити без хліба увесь край. А це роблять ті люди, що бажать відділити Київ від України. Природно, що на це селяне відповідають: а що буде, як ми відділимося від вас?

Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради робітничих і садатських депутатів і всієї російської демократії на теперішній стан справ і закликаємо піти нам назустріч у розв'язці нашого важкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не пособляв би все зростаючим суперечкам, а навпаки — помагав би організації сил усієї Росії. Ми закликаємо як найважливіше прислухатися до гомону цієї стихії. Як що Правительство і російська демократія уловлять в ній ноти, на котрі треба відповісти згодою, вони зроблять те, що стихія стане найвірнішим, найбільш одушевленим чинником волі Росії. Як що ж вони не звернуть на все це уваги або навіть віднесуться вороже, то стихія відвернеться від них. І тоді Українська Центральна Рада передасть свої завдання в руки тих, хто буде такий сміливий, що візьме їх на себе.

До самого останнього часу Українська Центральна Рада була в можливості здержуватися від того, щоб ставити до Правительства якісь домагання, давно вже заявлені цілим рядом постанов з'їздів українського народу. Але все зростаюче нерозуміння завдань і цілей української демократії з боку російського громадянства, а також його ворожість до українського руху; а з другого боку — ростуче недовір'я української демократії до російського громадянства і що-раз більший напір на нас з боку цієї демократії — приводить нас до твердого переконання, що єдиним правильним виходом з положення буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради подає Тимчасовому Правительству і Раді Робітничих і Садатських депутатів і котрі ми тут коротко викладаємо:

I. Приймаючи на увагу одностайне домагання автономії України, виставлене українською демократією, сподіваємось, що Тимчасове Правительство виявить, в тому чи иньшому акті, своє принципове прихильне відношення до цього домагання.

II. Неминучість розв'язання української справи на міжнародній конференції в зв'язку з долею Галичини і частини української землі, зайнятої Німцями, примушує нині ж вирішити принципово питання про участь в цій конференції представників українського народу, з огляду на те, що така участь вимагає негайних заходів до підготовки практичних кроків відносно закордонної України.

III. Для всебічного ознайомлення Правительства з настроями на Україні і домаганнями українського населення, а також для практичної допомоги Правительству в переведенню в життя різних заходів, що викликаються особливостями життя краю, необхідно призначити при Тимчасовому Правительстві особливого Комісара по справах України.

IV. Для об'єднання правительствених заходів у всіх губерніях з українським населенням, необхідно призначити особливого Краєвого Комісара з Краєвою Радою при ньому.

V. В цілях піднесення боєвої сили армії і відновлення дисципліни, необхідно перевести в життя виділення Українців в окремі військові частини як в тилу, так, по можливості, і на фронтах.

VI. Призначу Тимчасовим Правительством українізацію початкової школи необхідно поширити і на середню та вищу школу, як в розумінні мови, так і предметів навчання.

VII. Відповідальні посади, як цивільної, так і духовної адміністрації на Україні, необхідно обсаджувати особами, які користуються довірям населення, володіють його мовою і знайомі з його побутом.

VIII. Для задоволення національних потреб, здавлених за старого режиму, необхідно одпустити з державної скарбниці в розпорядження Центральної Ради відповідні кошти.

IX. Необхідно дозволити в'їзд на Україну тим закордонним Українцям, котрі несправедливо виселені з місць їх постійного перебування, а також полекшити долю полонених Українців-галичан, розмістивши їх по українських губерніях.

Члени делегації Української Центральної Ради
(підписи).

Такими словами промовляв „менший брат“ — українська демократія — до „старшого брата“ московської демократії (в особі Петроградської ради робітничих і салдатеських депутатів) і московської ліберальної буржуазії, що по-старому веде фактично провід і в реформованому Коаліційному Временному Правительстві (18). Слова ці, як і треба було сподіватись, не зробили враження на „старшого“ брата, чи хоч і зробили, так тільки цілком негативне. Московська демократія зробила здивоване обличчя: мовляв, „оригінальний і странный цей новопопавлений український народ: заявляє якісь „домогання“, — післать їх до Правительства і професорів державного права й інших наукових дисциплін: хай на свободі розберуть і дадуть відповідь“, — а сама знову почала виробляти і виносити безконечні резолюції на близькі і болячі для неї справи „общереволюціонного характера“. Московська демократія умила руки.*) Пробувши кілька тижнів в Петрограді, делегація так і не добила річової відповіді від Ради Робітничих і Салдатеських Депутатів і примушена була говорити про свої справи не з демократією, а з буржуазією.

Для розгляду домагань Центральної Ради і переговорів з Делегацією, коаліційне Правительство утворило окрему урядову комісію під головуванням товариша міністра внутрішніх справ Д. Щепкіна, в складі: товаришів міністра внутрішніх справ Авінова і Урусова, проф. Котляревського, полковн. Туган-Барановського (від мін. військових справ) і проф. Лазаревського (члена юридичної ради при Временнім Правительстві). Комісія ця і приступила до „наукових“ дослідів, як над декларацією Центральної Ради, так і над самою делегацією, нама-

*) Між іншим, ні одна московська соціалістична газета в Петрограді не захотіла надрукувати „декларації“.

гаючись „установити“ степені досвідченості членів делегації в науці державного права, в економіці й інших премудростях, на підставі і в світлі яких треба було, на думку комісії, розглядати справу відродження українського народу. Комісія, звичайно, приходила до таких висновків, які впливали цілком з класових інтересів московської торговельно-промислової буржуазії, що все ще мріяла про Дарданелли, про нові економічні простори для своїх капіталів, і тільки спляскувала руками, вислухуючи „не наукову“ аргументацію членів делегації — в склад якої входили і звичайні селяне, робітники та салдати.

Справа, власне, була передрішена наперед. Національні справи в Правительстві були предоставлені на вирішення кадетів, а кадети (партія народної свободи) саме перед приїздом делегації Центральної Ради відбули в Петрограді свій восьмий з'їзд, який досить докладно розглянув між іншим і справу майбутнього політичного устрою російської держави. На тому з'їзді голова Центрального Комітету партії Мілюков, обговорюючи справу автономії країв Росії, виразно сказав, що партія постарается знайти таке рішення справи, при якому „була би дана можливість поодиноким місцевостям Росії утворити в себе місцеву автономію, на основах місцевого законодавства, без захисту державної єдності Росії... Партія народної свободи для теперішнього моменту не вважає правильним розв'язання питання в напрямі утворення національно-територіальних організацій. Вона виходить з існуючих територіальних історичних організацій*), передаючи саме їм існуючим організаціям права і компетенцію в справі видання місцевих законів, які задовольняють вимоги децентралізації“. А докладчик по сій справі Ф. Кокошкін, виступаючи проти федеративного устрою і національно-територіальних автономій, так само заявив, що він визнає потребу „автономії не національної, а чисто територіальної, з угляданням економічних і побутових відносин деяких місцевостей — себ-то автономії не державного, а провінціального типу з вузьким, порівнюючи, кругом діяння виключно в місцевих справах“. Відповідно до цих висловлених „стовпами“ партії думок, випала і ухвала з'їзду „про автономію та права національностей“, в якій між іншим говорилося, що при розв'язанні національної справи треба виходити з таких засад:

„1. Російська мова, як загально-державна, повинна бути мовою центральних державних інституцій, армії та фльоти. В місцевих державних та громадянських інституціях і наукових закладах, що удержуються коштом держави або органів місцевої самоуправи і автономії, повинно установити право уживання місцевих мов, відповідно до національного складу населення, з забезпеченням, шляхом загально-державного законодавства, прав російської мови та мов національної меншості. Населення кожної місцевості повинно дістати забезпечення початкової, а по можливості і дальшої освіти в рідній мові. 2. Вищі територіальні органи самоуправи (губернські і краєві земства) повинні мати право провінціальної автономії (видання місцевих законів) в деяких сферах місцевого господарського, культурного і національного життя, з забезпеченням для загальної влади можливості припиняти чинність законів, що порушували б межі автономії, встановленої загально-державною конституцією. 3. При

*) Губерній.

установленню конституції російської республіки згадані в попередній точці права місцевої автономії уділяються губернським органам самоуправи і відповідаючим їм нинішнім територіальним одиницям (нині існуючим областям). Разом з тим конституція повинна відкрити законний шлях до задоволення бажань місцевого населення відносно злиття установлених територіальних одиниць в більші області, поділу їх на менші одиниці та змін їх меж і компетенцій“ (19).

Отже, в уяві з'їзду кадетської партії існувала одна неділима і „несходима“ Росія, поділена на губернії, замешкані населенням, а не народами і націями. Відповідно до цієї уяви, висловується і план децентралізації Росії, шляхом поширення прав існуючих земських самоуправлявань, „вплоть“ до такої „радикальної“ річі, як провінційна автономія в господарських і культурних місцевих справах, при чому „населенню“ може бути забезпечена наука на рідній мові в початковій школі. От і все. Про яку тут національно-територіальну автономію та ще й федерацію може йти мова? Про яких особливих комісарів по національних справах при Правительстві? Про які Краєві Ради і, знову, Комісарів? Хіба для „населення“ не досить земств і губернаторів, чи губерніяльних Комісарів Временного Правительства, що заступили бувших царських губернаторів? І при чім же тут знову мова про допущення представників „населення“ на мирову конференцію і українізація війська? Так повинна була подивитись на справу Урядова Комісія і так дійсно вона і подивилась, додавши до кадетських резолюцій тільки свою аргументацію, що не може ж Московщина піти на таку автономію своєї області, яка одрізувала б її від Чорного Моря, розбивала мрії про Дарданели, затрудняла б їй доступ до українського вугілля, заліза й інших потрібних для московської буржуазії річей.

А тут ще і „населення“ Київ, цієї „матери городів руських“, — різні „общероси“, „малороси“, „югороси“, чорносотенні і соціялісти, буржуї і демократи, довідавшись, що Центральна Рада послала до Петрограду делегацію не за чим иньшим, як тільки за автономією, забили на гвалт.

„Південно-російський демократичний союз“ послав до Тимчасового Правительства, до Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, до Селянського З'їзду, Голові Комісії по підготовленню скликання Установчих Зборів і Членам Державної Думи телеграму, в якій писав, що „будучи занепокоєний відомостями про майбутнє оповіщення автономії України, гадає, що цю справу можуть розв'язати тільки Установчі Збори та плебісцит цілого населення південної Росії. Оповіщення автономії Тимчасовим Правительством було б неправним актом, бо нічим не доведено, що більшість Малоросів солідарна з Центральною Радою.“*) Відомий україножер, посол до Д. Думи В. Шульгин, налякавшись самого факту, що Правительство застановляється над українською справою, удався до міністра-председателя кн. Львова за „в'ясненням“, і заспокоював потім свою чорносотенну юго-руську братію через „Кієвлянина“, що трівожитись нема чого, що князь Львов рішуче

*) „Новое Время“ (від 12. червня н. ст.).

одмовляється дати згоду на автономію України до Установчих Зборів і сумнівається в тому, „чи висловлює дійсні бажання всього населення півдня Росії та його група, котра називав себе Українцями і проявляє велику активність“. Підтющем за Шульгиним побігли до кн. Львова і „демократи та соціалісти“. Київський Комітет об'єднаних громадських організацій так само „занепокоївся“ тим, що українська делегація веде розмови з Правительством, і також послав до Голови Урядової Комісії — тов. міністра внутр. справ Щепкіна телеграму, якою домагався, аби попереду, ніж рішати справу, Правительство заслухало його — Виконавчого Комітету — погляд на ті домагання, які ставить Ц. Рада. А які то були погляди, князь Львов добре знав і не вислухавши їх.

Таким чином, Правительству залишалось тільки піти за голосом „народу“, бо звісно ж, що той голос в данім разі являвся для нього не менше, як голосам божим. До речі, „Південно-російський демократичний Союз“ давав і підходящу формулу для одмовлення делегації в її домаганнях. Мовляв, не маємо права, це діло Установчих Зборів. Не можемо чинити „неправних актів“. І для людського ока приємно і за український вугіль, залізо, Чорне море і тому подібні реальні річі не треба згадувати.

Пробувши кілька тижнів в Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь і від Временного Правительства, Делегація Ц. Ради після тих понижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернула, без всякої офіційної відповіді, додому, до Києва. А в той час Урядова Комісія зреферувала Правительству справу, і Правительство, нарешті, вирішило її, ухваливши одкинути домагання Української Центральної Ради. В своєму повідомленні про одкинення українських домагань Правительство писало:

„Передовсім Правительство сумнівається, чи можна Центральну Українську Раду вважати правосильною в змислі признання за нею компетенції висловлювати волю всього населення тих місцевостей, які Центральна Рада бажає включити в територію будучої автономної України? Тому, що Рада не вибрана шляхом всенароднього голосування, Тимчасове Правительство не може признати її виразницею правдивої волі всього українського народу. Для того Тимчасове Правительство признає, що як з формального боку, так і з фактичного, справу установлення автономії України можуть порішити тільки Установчі Збори.

З цієї точки погляду, для Тимчасового Правительства було б тяжко видати якийсь акт в справі автономії України, бо цей поступок мав би випереджуваче значіння. Крім того, видання акту принципіального значіння, без докладного означення змісту поняття автономії України, могло б повести до різнородних територіальних і інших непорозумінь.

Отже відмовне рішення в справі видання акту про автономію України прийняло Тимчасове Правительство одноголосно.

Так само Тимчасове Правительство признало, що воно не має права установляти новий адміністративний лад на Україні з виділенням в її територіальний склад 12 губерній і утворенням окремих комісарів, бо тим самим наперед розв'язувано б справу будучого ладу України, котра, на думку Тимчасового Правительства, цілком належить до компетенції Установчих Зборів.

Що до справи самостійного українського війська — Тимчасове Правительство признало можливим тимчасове порішення цієї справи тільки в тім обсязі, в яким це означив міністр війни у своїх заявах українським організаціям в Києві.

Приймаючи таке рішення в справі предложених українською делегацією жадань, Тимчасове Правительство підчеркує рівночасно, що воно признає національні окремішности та своєрідні умови життя України і відповідну необхідність розвязки справи будучого ладу України, котра в повнім обемі належить до Установчих Зборів“.

Отже не признаємо і начеб-то і признаємо, але, у всякім разі, не вважаємо себе в праві розвязувати справи. Звичайно, це була тільки формальна одписка, продиктована зовсім неформальними, а цілком матеріальними, шкурними інтересами нації-пана, що боялась втратити своє панування на такому великому і багатому просторі, яким являлась Україна. Не боялось же Тимчасове Правительство оголошувати актів великої політичної ваги в справі Польщі та Фінляндії. Не побоялось потім і проголосити Росію республікою, не чекаючи Установчих Зборів, а тут боялось визначити Краєвого Комісара. Не річевим були також і закиди, що Центральна Рада, як не обрана всенароднім голосуванням, через те не може висловлювати волі народу України. Цей аргумент повертався проти самого ж Тимчасового Правительства, яке також не було обране „всенароднім голосуванням“ і в своїй роботі спіралось на революційний орган — Петроградську Раду робітничих і салдатських депутатів, обрану, звичайно, також не всенароднім голосуванням. Та це все мало турбувало революційне сумління не тільки буржуазії, але й соціалістичної московської демократії, представники якої в коаліційнім Правительстві йшли в українській справі в сердечній спілці з своєю буржуазією.

Чорносотенці-реакціонери, на чолі з Шульгиним, потирали з задоволенням руки, радіючи з „мудрого“ рішення Временного Правительства. А разом з реакціонером Шульгиним раділа і соціалістична пануюча демократія на Україні. Многолюдне обіднє засідання Київського виконавчого Комітету громадських організацій, Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів і Ради коаліційного студентства, просмакувавши відповідь Временного Правительства на декларацію Центральної Ради, винесло з приводу неї таку свою ухвалу:

„Стоячи зовсім виразно на ґрунті порядку в Росії і на принципах децентралізації та широкої автономії, ми цілком прилучаємося до Тимчасового Правительства і всією силою свого авторитету *) готові піддержати його точку погляду що до того, що ця справа в розумінні загальних основ автономії, її обему і фактичного змісту може бути розвязана тільки Установчими Зборами. В теперішнім часі, на нашу думку, може бути мова тільки про приготування справи до Установчих Зборів і про здійснення культурно-національних гасел“. **)

Та не довгою була ця спільна радість чорносотенця з соціалістом і западто поспішною. Вона хутко зникла, розвіявшись, як дим на вітрі, коли знову залунав грізний голос довготерпеливого українського селянина, салдата і робітника.

*) Певно голови Ради робітничих і салдатських депутатів — Незлобин і Таск — розуміли під цим не тільки моральний авторитет.

**) Засідання 16. червня н. ст.

16. Відповідь українського народу на відмову Временного Правительства. (I Селянський та II Військовий З'їзди.) Добре, що закінчення переговорів з Временним Правительством в справі домагань Української Центральної Ради припало як раз на той час, коли в Києві саме розпочав свою працю грандіозний так званий Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд і був на передодні Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. Центральна Рада могла ще раз перевірити свій мандат і впевнитись в настроях українського селянства і воїнства, а пануюча демократія знову мала добру нагоду подумати ще раз над своїм відношенням до української національно-політичної революції.

На Селянський З'їзд було закликано по одному представникові від волостної селянської спілки, по два представники від повітових Комітетів Селянської Спілки і по два представники від губернських організацій Селянської Спілки. Загальна кількість селянських депутатів, що прибули на з'їзд, сягала 2 500 чоловіка. Шість день від раня до пізнього вечора кипіла напружена робота в залі Київського Кулецького Зібрання,* шість день українське трудове селянство міркувало над болючими для нього справами: автономії України припинення війни, земельною справою і справою своєї класової організації. А з цих шости днів цілих два пішло на палкі дебати, на обговорення доповіді делегації Центральної Ради про переговори з Временним Правительством і намічення дальшої провідної лінії національно-визвольної боротьби.

Доклад членів делегації про те, що Правительством зволікає з відповіддю, і про самий характер переговорів зробили надзвичайно сильне враження на селянство. Всі зрозуміли відволікання справи Урядом, як бажання задержати і на далі українське селянство в тій безпросвітній національній неволі та безправності, в якій воно перебувало за часів царату. Настрій піднісся до великого напруження. Ображене почуття національної і звичайної людської гідності українських трудових мас шукало виходу. В словах численних промовців почулися нарікання на делегацію Центральної Ради і на саму Центральну Раду за те, що вона „принизилась“ до того, що прохала Временне Правительство задовольнити домагання українського народу, тоді як повинна була, на думку промовців, вимагати, а не прохати. Інші знов говорили, що Центральна Рада взагалі м'яво веде справу і майже нічого не зробила для фактичного здійснення автономії України. Настроєні самостійницьки члени з'їзду в палких промовах радили порвати цілком з Москвою, негайно оголосити самостійну українську республіку. Представник Черкаського повіту селянин-салдат Білий сказав,

*) З'їзд відбувся в кінці травня і на початку червня місяця ст. ст.; на порядку денному з'їзду стояли такі питання: 1. Переговори Ц. Ради з Тимчас. Правительством в справі автономії України; сучасний момент (відношення до Тимч. Правительства і війни); 2. Земельна реформа на Україні (земельні комітети і Центр. Україн. Земельн. Комітет); 3. Організація селянства на Україні (вибори Всеукраїнської Ради Селянських депутатів і Центрального Комітету); 4. Вибори селянських депутатів до Укр. Центр. Ради.

З'їзд пройшов під проводом В. Винниченка (у. с.-д.), Б. Мартоса (у. с.-д.), П. Христюка (у. с.-р.) і М. Осадчого (старого українського народника і відомого селянського діяча), обраних до президії З'їзду.

що, на його думку, „сучасні Українці повинні йти за прикладом славних предків, котрі вміли боронити свою волю з оружжам в руках“. „Хвиля велика, говорив промовець: і нам не простять наші діти та внуки, як ми її змарнуємо! Нам нема чого і нікому кланятися; візьмемо своє!“

Та не встиг з'їзд заспокоїтись і перейти до холодного і розважного обмірковання важного питання: що саме вважати під тим „своїм“ і в якій саме формі „взяти“ те „своє“, як другого дня було одержано нову неприємну звістку з Петрограду — про заборону військовим міністром соц.-рев. Керенським, другого українського військового з'їзду. Як пожежою, спалахнув з'їзд новим гнівом і новим до того ще не бувалим обуренням. Гнівне „ганьба“ вирвалось з тисячі селянських грудей у відповідь на цю звістку. Знову записалися до слова десятки промовців, знову почулися нарікання на недемократичне і несправедливе відношення до українського визвольного руху Временного Правительства і зокрема міністра Керенського, що заборонаю військового з'їзду посягнув на закон про волю зборів, коли тим законом захотіли скористуватись українські салдати, і на Петроградську раду робітничих і салдатських депутатів, що таке недемократичне поводження Правительства санкціонувала. Заборона з'їзду видавалась тим більш незрозумілою, чи краще сказати, тим більш ясно справленою саме проти української демократії, українського національно-визвольного руху, що саме в той час відбувався в Петрограді національний польський військовий з'їзд і скликався загальноросійський з'їзд салдатських і робітничих депутатів і що взагалі заборона українського військового з'їзду була першою заборонаю Временним Правительством якогось б то не було з'їзду за весь час революції. Треба було надзвичайних зусиль, щоб заспокоїти розбурхане людське море. І хоч селянство врешті заспокоїлось, але в серцях і в думках його вже було проведено московською демократією нову смужку — глибоку і виразну — недовіря до московської демократії і переконаності, що справу організації нового вільного ладу на Україні таки дійсно треба взяти на власні плечі і власну відповідальність.

Та те недовіря ще не перейшло в пілковиту зневіру. Ще оставалась нація на те, що Правительство і московська демократія зрозуміють справедливі і не такі вже великі вимоги українського народу, подані Центральною Радою, і задовольнять їх. З'їзд все ще не захотів сходити з шляху, визначеного Національним Конгресом. Після докладного обговорення справи переговорів з Временним Правительством З'їзд, одкинувши одностайно пропозицію про негайне оголошення української республіки,^{*)} постановив також одностайно слідує: „Заслухавши до ладу про переговори з російським Тимчасовим Правительством, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд постановляє:

1. Приєднатись до домагань Української Центральної Ради, заявлених в її декларації, і вимагати від Тимчасового Правительства негайного задоволення цих домагань; 2) вважаючи на те, що тільки установлення в Росії федеративної демократичної республіки з національно-тери-

^{*)} За цю пропозицію було подано менше двох десятків голосів.

торіяльною автономією України та забезпеченням прав національних меншостей може обергти край від безладдя, з'їзд постановляє доручити Центральній Українській Раді, разом з Українською Радою Селянських Депутатів: а) негайно виробити проект положення про автономію України і про федеративно-демократичний устрій російської республіки, б) негайно скликати з'їзд представників других народів і країв, що домагаються федеративно-демократичного устрою і в) приложити всі сили до прискорення організації українських територіальних (красвих) зборів; 3) З'їзд постановляє, щоб на Україні всі самоврядування та інституції були негайно українізовані і через те закликає всі військові і громадські (селянські, земські та інші) організації і адміністративні установи України допомогти Центральній Українській Раді і Раді Селянських Депутатів в підготовленню автономного ладу на Україні“.

Отже — рішуче приєднання до домагань Центральної Ради і заклик до негайного, активного творення автономного ладу на Україні в формі українізації всіх державних і громадських інституцій. А щоб український народ міг, після закінчення війни, жити національно-політичним життям в цілості, з'їзд ухвалив ще домагатись від Временного Правительства, аби воно подбало, „щоб представники народу українського взяли участь в мировому міжнародньому конгресі“.

Таку національну позицію зайняв Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, в праві і авторитетності якого висловлювати волю українського селянства ніхто, навіть вороги українського визвольного руху, не могли сумніватись і не сумнівались. Одна з російських газет,^{*)} що весь час підкопувалась під український визвольний рух і все хотіла довести його штучність, одірваність від широких українських народніх мас, з таким одвертим зачудованням описувала цей величній, щиронародній, справді селянський з'їзд:

... „В ті щасливі хвили, коли на селянськй з'їзді не бурхають національні пристрасти і не чуються демагогічні заклики, тоді там віддихаєш душою, — писала газета. Невільне, майже святе тремтіння огортає, коли побачиш подібні збори. І питаєш себе:

— Чому це? Від чого так відразу хвилює цей незвичайний вид чепурного Купецького Зібрання?

Для „солодких“ звуків була у нас призначена головна ця зала. Для відомих співаків і співачок, для геніяльних піаністів і скрипаків, яких з задержаним віддихом слухала чепурна мійська публіка. Тепер тут — і публіка иньша, і звуки иньші, й музика иньша, якої і не порівнювати ні з чим ні по красоті, ні по силі, ні по значінню...

І стає зрозумілим невідьме хвилювання.

Тут народ творить свою волю.

Тут народ будує своє життя.

Тут народ трудолюбиво та вдумчиво кладе камінь за камінем свого нового, прегарного дому...

І ми щасливі, що дожили до сього часу. Ми на очі, не у сні, а на яві бачимо народ, покликаний по своїм розумінню перебудовувати ціле своє життя. І бачити се та слухати простих, але завжди ясних, розумних селянських промов без тремтіння і хвилювання не можна...

Величезна зала з гори і до низу (буквально!) залита селянством. Тут селянське царство. Десь-не-десь тільки побачиш інтелігента в урядничім або офіцерськйму убранню. А решта — одні селяне: і старі, й молоді, і заможні і сільська біднота. І всі з такими поважними обличчями, з печаттю глибокої думи народнього ума. Густо стовпилися коло широкого предсідательського стола, за яким орудує „товариш голова“-предсідатель. Стоять і сидять по краях естради.

^{*)} „Кіев. М.“ з 16. червня н. ст. — „В селянськй царстві.“

А деякі просто розложилися на підлозі перед столом голови і часами, як статуї, стоять навколішках, не рухаючися та слухаючи кожного слова референта і бесідників. Всі ряди крісел, всі канапи, всі входи зайняті селянством, шеренги стоять коло стін залі. Хори обліплені народом. Ні клаптика свободного місця. Куди не глянеш — море голів, море селянських облич і постатей...

То настає глибока тишина і виразно, ясно чуються слова того, що говорять. То знов зашумить і заремствує народній гомін — здається, що старий Дніпро бе приливом у непогідну, бурливу ніч...

... Не знаю, де ще селянство так жадливо й уважно слухало, як на цім з'їзді. А багато — з записними книжечками і щось то виводять у них кривулками. І скромна, вродлива молодичка акуратно записує відломком олівця на картці з бльочку.

— А чи зрозуміють все на місцях? — питає товариш голова.

— Зрозуміють! — загуділо народне море.

А молоденький парубчак з почервонілим дівочим обличчям, яке сяє радістю, гукає:

— Як же вони не зрозуміють, коли я тут слухаю і все їм оповім!...

І відчувається, що цей делегат від села не пропустить з усього з'їзду ні одного слова. Він нічого не записав, все-все до останнього слова зложив він у своїй пам'яті і нічого не переплутає...

Так, дійсно, на цьому з'їзді український народ, народ-селянин, творив свою волю, будував своє нове життя, „трудолобиво та вдумчиво клав камінь за камінем свого нового, прегарного дому, та не хотіли розуміти цього там далеко, в Петрограді, в учених професорських комісіях; не хотіли розуміти і відчувати краси цього дивного національного пробудження українського народу нація-пан, навіть в своїй кращій частині, в демократії.

На закінчення праці з'їзду, що по вирішенню національного питання займався кілька днів справою земельною й організації селянства,*) надійшла до Києва нова холодна і жорстока звістка про те, що Временне Правительство одкинуло домагання українського народу... Як грім з ясного неба, вдарила вона в селянство на з'їзді і у всю українську демократію.

Оголосивши телеграму з Петрограду про відкинення українських домагань, Голова Центральної Ради М. Грушевський сказав:

— „Свято революції скінчилося! Настає грізний час! Україна повинна бути зорганізована! Свою долю повинен рішати тільки Український Народ!“

Повне вір'я в свої сили, натхнене — „Хай живе вільна Україна!“, що вирвалось з тисячі селянських грудей, було відповіддю і на ці слова М. Грушевського і на відмову Временного Правительства. Селянський З'їзд вже не потребував наново переглядати своїх постанов і виносити нових ухвал. Щира відповідь українського трудового селянства на лукаву відповідь Временного Правительства була вже ясною з того, що від самого серця вишло „хай живе вільна Україна“. Конкретної ж форми їй мала надати Українська Центральна Рада разом з Всеукраїнською Радою Селянських Депутатів, обраною на З'їзді і включеною в склад Центральної Ради (20).

Селянські депутати розіхались по всій Україні з гаслом: „Нехай живе вільна Україна! Будуймо сами собі вільне життя на Україні!“

*) Постанови ці подані нижче.

А Центральна Рада, поповнена Радою Селянських Депутатів, обміркувавши відповідь Временного Правительства і прийнявши на увагу нові обставини, що зайшли на Україні в зв'язку з тією відмовною відповіддю, одностайно ухвалила (16. червня н. ст.) таку постанову :

Обміркувавши відповідь Тимчасового Російського Правительства на домагання Української Центральної Ради і вважаючи, що признання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Української Центральної Ради, доповнені Українською Радою Селянських Депутатів і Військовим Українським Генеральним Комітетом, признали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимчасове Правительство свідомо пішло против інтересів трудового народу на Україні та проти принципу самоозначення національностей, проголошеного ним самим — Тимчасовим Правительством. З огляду на те, Центральна Рада признала конче потрібним :

1. Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися та приступити до негайного закладання фундаменту автономного ладу на Україні.

2. Центральна Українська Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу універсал, котрий має вияснити істотність домагань української демократії, представлені Центральною Радою, а також ті завдання, що стоять перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з иншими національностями Української Землі.

3. Загальні Збори вважають, що Центральна Рада використала всі засоби, щоб увійти в порозуміння з Тимчасовим Російським Правительством з приводу проголошення принципу автономної України та, прийнявши під увагу, що стихійний зріст українського руху приймає все більші й більші розміри, що відмова Тимчасового Правительства може звернути цей рух на небажаний шлях, Українська Центральна Рада постановляє тепер ще з більшим напруженням сил приступити до організації і надання цьому рухові (певного) напрямку, щоб не привести краю й всієї Росії до анархії, та знищення завойовань революції.

Так Українська Центральна Рада оцінила момент і стала на шлях дійсної революційної боротьби за національне визволення Українського Народу. Другий Український Військовий З'їзд, що розпочався зараз-таки після селянського (5.—10. червня ст. ст.) переконав Ц. Раду остаточно в правильності та konieczній необхідності цього шляху і примусив її зробити швидче той крок і сказати те слово, яке вона приобіцяла в своїй постанові.

Як вже згадувалось вище, міністр військових справ Керенський заборонив З'їзд, вважаючи його „невчасним“. Однак ця заборона дала наслідки цілком протилежні тим, яких сподівався Керенський. Коли українські вояки довідалися про заборону З'їзду, то це тільки піднесло значіння з'їзду в їхніх очах, і після цього вже не було сили, яка могла б стримати салдатів від посилки своїх делегатів на з'їзд. На день відкриття З'їзду прибуло до Києва стільки вояків-депутатів, що вони не могли вміститись в будинку Троїцького Народного Дому, в якому думалось відбутися З'їзду, і засідання його довелось перенести до великого мійського театру. Всього на З'їзд прибуло біля 2500 депутатів, що представляли собою 1,500.000 озброєного українського народу. Заборона З'їзду Керенським, звичайно, не мала тої сили, щоб дійсно унеможливити роботу його. З'їзд, зібравшись й обміркувавши цю заборону, ухвалив постанову, в якій зазначив, що „український народ, рівний зо всіма культурними народами світу, має, з часу знищення російського царату, повні права вільного народу, котрі й буде боронити“ і що, таким чином, „право зборів і з'їздів належить Українцям, як і иншим

вільним народам, а через те й заборона з'їзду військовим міністром Керенським являється незаконною". Наприкінці резолюції З'їзд зазначив, що він буде „свої постанови обов'язково проводити в життя“.

Заборона З'їзду й одмова відповідь Временного Правительства на домагання Центральної Ради зробили те, що весь З'їзд пройшов в піднесенім настрою і дебатував головним чином справу національно-політичну. Майже тиждень бурхливо кипіло на з'їзді, на безконечних мітингах біля будинку з'їзду і у всьому Києві. Вояки, повні життєвих сил і енергії, звикши на фронті реально дивитись на річі, ставили питання просто і рубя: коли Правительство не хоче нас слухати, то немає і нам чого на нього зважати. Маємо свій розум, маємо силу — робимо ж так, як це потрібно нам — українському трудовому народові, а не комусь там, хоч би і в Петрограді. У знову довелось керівникам українського руху вживати надзвичайних сил, щоб цей стихійний протест і гнів українського салдата не перейшов певних меж і не зламав раптово наміченої лінії організованої і плянної боротьби за національне визволення і загальні здобутки революції (21). Як і на селянським з'їзді, вносились знову, тільки ще гостріші пропозиції осуду Временного Правительства і всієї московської демократії; чулися голоси за необхідність цілковитого і негайного відділення України від Росії. Та після докладного обмірковування політичного моменту і всієї справи визвольної національної боротьби, з'їзд одноголосно ухвалив таку постанову:

„Другий Всеукраїнський військовий З'їзд в складі 2308 делегатів з фронту, тилу і флоти — представників 1,600.000 озброєного організованого українського народу, обміркувавши позицію, яку зайняв Центральний Тимчасовий Уряд що до українського народу та Центральної Ради, визнає:

1. Тимчасовий Російський Уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні і не оцінює, як слід, великої організованої та стихійної, пробудженої революцією сили української демократії.

2. Цим нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії Тимчасове Центральне Правительство загострює національні конфлікти на Україні, перешкоджає великій організаційній роботі українського народу і викликає анархістичні настрої серед населення різних національностей, на Україні сущих.

Вважаючи на це, Другий Військовий З'їзд постановляє:

1. Поставити на увагу Тимчасовому Російському Урядові, що коли він дорожить збереженням здобутків революції по всій Росії, а зокрема спокоєм і пляномірною організацією народніх мас на Україні, то першим засобом до цього є одміна постанови Уряду в справі домагань, які були представлені йому Центральною Українською Радою, і негайне признання тих домагань.

2. Пропонувати своєму вищому представницькому органу — Центральній Українській Раді — в цій справі до Уряду більше не звертатись і негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями — щоб-то до фактичного переведення в життя підвалин автономного ладу, яко єдиного способу врятувати Україну і всю Росію від безладдя та загибелі. З'їзд з свого боку забезпечує найактивнішу рішучу піддержку Центральній Раді у всіх її заходах і кличе весь організований Український народ одностайно і неухильно виконувати всі її постанови.

3. В справі переведення підвалин автономії України в життя, З'їзд вважає необхідним пропонувати Центральній Раді, яко мога швидче скликати територіальні збори для порозуміння з національними меншостями і розгляду проєкта статуту автономії України“.

Ми не будемо докладно спинятись тут на праці і постановах з'їзду в інших справах, що стояли на порядку денному (постанови в справі військовій, земельній та інших), які надають живого змісту і життєвого значіння наведеним вище постанові (22). На деяких з них ми спинимося пізніше, коли будемо говорити про той соціально-економічний зміст, який вкладали українські трудові маси в свій ідеал відродженої України. Не будемо також спинятись і на аналізі наведеної постанови: вона говорить сама за себе. Зазначимо ще тільки тут, що З'їзд обрав Українську Раду Військових Депутатів, постановив ввести її в склад Центральної Української Ради на таких самих основах, як була введена туди перед цим Українська Рада Селянських Депутатів, доручивши їй боронити в Центральній Раді інтереси українського трудового народу, як їх розуміло вояцтво.

Таку відповідь дало через свої з'їзди українське трудове селянство і вояцтво на одмову Временного Правительства. Українській Центральній Раді залишалося тільки надати цій відповіді певної й урочистої, як того вимагав момент, форми. І Українська Центральна Рада виконала це завдання з успіхом.

17. Українська Центральна Рада і Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Генеральний Секретаріат. Ще перед початком військового з'їзду українські вояки (члени з'їзду) урочисто присяглися на Софійській площі, що „не вернуться до своїх частин без автономії матері-України“ (23). На з'їзді цей настрій вилився в форму „пропозиції своєму найвищому органі“ — Центральній Раді — більше не звертатись до Временного Правительства в справі автономії України і приступити негайно до твердої організації краю.

Отже дві з половиною тисячі депутатів салдатів, козаки-богданівці і весь народ український ждали нетерпливо того оголошення „автономії Матері-України“. Вояків не можна було і гріх було одпустити з Києва без автономії. Автономія мусіла бути проголошена.

Центральна Рада, хоч вже і вирішила (ухвалою своєю від 16. червня н. ст.) піти шляхом так званого „самочинного“ оголошення автономії України, проте ще раз поспробувала звернутись (через п. Суковкіна — Губ. Комісара Київщини) до розуму Временного Правительства. Київський Губерніяльний Виконавчий Комітет, в склад якого входило чимало Українців, весь час стояв по боці Центральної Ради і тепер, вважаючи одмову відповідь Временного Правительства помилкою, що може пошкодити спокоеві на Україні, він вирішив звернутись до Временного Правительства з проханням і порадою переглянути рішення в українській справі.

Від імени Комітету було послано телеграму такого змісту:

„Останніми днями український рух проявився у Києві всеукраїнським з'їздом селянських депутатів у числі 2200 учасників і всеукраїнським військовим з'їздом при участі 2000 делегатів. Селянський З'їзд, що вже закінчив свою працю, прийняв одногосисну постанову про необхідність національно-територіальної автономії України, а також про підтримку всіма засобами армії та про необхідність рішучої оборони краю. Засідання військового з'їзду відбуваються у тім же настрою.

Київський губернський виконавчий Комітет уважає своїм обов'язком звернути увагу Тимчасового Правительства, що відмова признання заявлених Центральною Українською Радою жадань, як рівно ж телеграма міністра війни про невчасність українського військового з'їзду, викликала велике заворушення серед українського населення, яке видлялося в безперестанних, многолюдних летючих вічах, що відбуваються від раннього ранку до пізньої ночі (24). Хоч це заворушення і сприяє різкому зміцненню досі непомітних скрайніх течій, проте завдяки зорганізованості Українців життя у Києві, як і в губернії, йде спокійно і без ексцесів. Губернський Виконавчий Комітет уважає своїм обов'язком категорично запевнити, що всі чутки, котрі іноді походять навіть з офіційних джерел про наче б доконані або підготовлювані Українцями ексцеси не мають під собою ніяких фактичних підстав.

Для збереження на Україні і надалі спокійного життя і можности планової праці для потреб армії, Губернський Виконавчий Комітет уважає необхідним, аби Тимчасове Правительство як найскорше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України. Український рух набрав великої сили, яка безпереривно розвивається, тому цілком не можна допустити його дальшого ігнорування. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати інтереси цілої держави, Виконавчий Комітет уважає потребу видання правительственного розпорядку про найскорше скликання до Києва осібної наради з представників Тимчасового Правительства, національних і політичних організацій і партій, при умові, що Українці дістануть відповідне представництво. Цій нараді треба доручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої Держави.

Виконавчий Комітет Губернської Ради об'єднаних громадських організацій на своїм засіданню дня 20. червня (н. ст.), яке відбулося під моїм проводом, постановив отсю свою одногослну ухвалу довести до відома Тимчасового Правительства та просити найскоршої розвязки порушеної тут справи.

Предсідатель Київського Губерн. Виконавчого Комітету, Губернський Комісар Суковкін.

Та ця остання спроба також не досягла своєї цілі. Правительство мовчало. Військовий З'їзд після майже тижневої праці закінчував свої справи. Ждать далі не було ніякої рації і можливости.

І от 10. червня (ст. ст.), в останній день засідань Військового З'їзду, Центральна Рада оголосила свій „Перший Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні і по-за Україною сушого“.

Універсалом тим Центральна Рада оповістила слідує:

„Народе український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на стороні прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права і вольности.

Твої, Народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойми). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба й які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії по-

міщанські, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськiм Учредительнiм Зiбраннi, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, ввели волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до цієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в цій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовішi домагання ти були такі: Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами Комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось від відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зiбрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при собі нашого Комісара, не хотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не хотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу і порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити Край наш на безладді та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наші обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оновідаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи міста од нині знає, що настав час великої роботи.

От цього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широкую, дуже організацію та освідчення народу і тоді перевибрати адміністрацію.

В містах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з иншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та й не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам з 1. числа місяця липня (юля) накласти на людину особливий податок на рідну справу і точно, негайно і регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час все-світнього безладдя і розпаду докази своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: У Києві, року 1917, місяця червня (юня), числа 10го.

Цей Універсал справив на українське суспільство надзвичайно глибоке враження. Подібно до того, як з невимовною радістю і, навіть, з сльозами на очах вислухали його українські салдати — члени Військового З'їзду, — з ентузіазмом зустрів ці слова Центральної Ради і увесь український трудовий народ. Майже по всіх містах, містечках, селах і хуторах України, на численних селянських, робітничих і загально-національних з'їздах, на фронтах у військових частинах, — всюди урочисто було відчитано Універсал, з захопленням і радістю, як святу вістку про нове, прегарне життя, що малювалося в народній уяві. Народ радів, народ хвилювався, народ складав масову формальну присягу на вірність Центральній Раді, на вірність проголошеним нею ідеалам (25). До Центральної Ради посипались сотнями, тисячами, безконечні, палкі привітання від різних груп та організацій українського суспільства, від військових частин, від земств, з заявами, що вони визнають Центральну Раду за свій найвищий уряд, що будуть коритися їй і тільки їй, що будуть з радістю, охоче і пильно виконувати її приписи, її накази.

І не тільки присягались, не тільки вітали, а на ділі, як і чим могли, виявляли свою прихильність до Центральної Ради. До Києва з усіх закутків великої України їхали делегати, представники сел, волостей, повітів, громад, комітетів, щоб на власні очі побачити ту Центральну Раду, привітати її і передати зібрані поміж робітниками і селянами гроші — мідні, срібні, золоті. Були дні, що біля скарбниці Центральної Ради стояли цілі черги селянських, робочих з моволястими руками постатей з пакунками і горбиночками з грішми в руках. Це український народ ніс своїй Раді добровільний податок — невеликий, але щирий, даваний без примусу, з радістю.

Військові частини, ідучи на фронт, на смерть, поборюючи всі труднощі, заїздили по дорозі до Києва до Центральної Ради, щоб побачити кращих своїх людей, щоб почути від неї, від Центральної Ради, слово привіту і заявити, що, з її наказу, навіть на фронт селянин і робітник піде з радістю.

Що ж саме такого значного сказала Центральна Рада своїм Універсалом, що викликала такий всенародний ентузіазм?

Даремно було б шукати сили Універсалу в тих конкретних заходах і вказівках, які давав він українській революційній демократії в справі найближчих її завдань. Ті вказівки, хоч і мали велике значіння, але не вони хвилювали селянство, робітництво і все українське суспільство. Їх можна було б звести до кількох коротеньких точок. А саме: після наказу Центральної Ради, 1) кожне село, кожна волость, кожна управа — городська чи земська — повинна була вступити в тісні організаційні зносини з Центральною Радою, 2) на адміністративні посади на Україні мали бути настановлені зусиллями організованого українського громадянства особи, прихильні до українського національного відродження: 3) українське суспільство повинно було обложити себе добровільним податком на потреби, зв'язані з роботою Української Центральної Ради, і 4) творення автономного ладу на Україні повинно було переводити українською демократією в контакти і згоди з демократією інших народів, що живуть на Україні. От і все.

Так само і не в обітницях Універсалу — передати народів, після ухвали Всеросійських Установчих Зборів, поміщицькі, монастирські та казенні землі, а також скликати український сойм для вироблення законів для України, — треба шукати причини успіху і впливу Універсалу.

Ні. Сила Універсалу полягала в іншому, а саме в тому великому принципі, який він проголосив словами: „од нині самі будемо творити наше життя“, і в тому великому, безмежному довіррі до творчих сил українського народу, яким пройнятий був весь Універсал, на якому він весь, від початку до кінця побудований. В цьому принципі і в цій вірі треба шукати ключа до розгадки питання про причини надзвичайного успіху Універсалу, про причини народнього ентузіазму, викликаного ним.

Ці слова — „од нині ми самі, а не далекий Петроград, не далеке і чуже Временне Правительство і не хтось инший, самі, тут у себе, без вічних перешкод, без вічного загаду, з власної волі будемо творити своє життя“ — це було все. Тут містилась вся національно-політична і соціально-економічна програма. Сказавши це, вже не так важно було нагадати навіть і про землю і про майбутні Установчі Збори. Раз ми самі будемо творити своє життя, то ми вже нічого не забудемо, ми вже згадаємо про все: і про землю, і про війну, і про школу, і про нову народню владу на місцях, і про становище робітника на фабриці та заводі, і про самі фабрики та заводи, банки... Так думав український робітник і селянин.

Звичайно, це був революційний романтизм. Звичайно, цілком инший зміст вкладали в те „ми самі будемо творити своє життя“ —

українське міщанство, здекласована інтелігенція, дрібна буржуазія. Ухвалюючи Універсал, українські соціалісти-федералісти, приміром, зовсім і не гадали давати селянам землю без викупу, або, боже борони, якийсь-но спосіб посягати на сите життя капіталістів. Звичайно, всі вони вірили в то, хотіли того і були переконані в тім, що це саме вони — українські міщане, дрібні буржуа, ідеологи не існуючої великої національної української буржуазії, — будуть „сами творити“ оте нове життя, а український салдат, робітник та селянин буде засідати з ними при тому творенню тільки для декорації, в незначній кількості, добровільно признавши свою неадаптованість до „будування держави“ і передавши цю мудру справу до їхніх „учених“ рук. І багатько „хороших“ річей вкладалось цими панамі в те „ми сами будемо творити своє життя“, як показав потім дальший хід революції, розвиток класової боротьби, коли українське трудове селянство і робітництво було свідком не тільки невизнання українською буржуазією Українських Установчих Зборів через те тільки, що до них народ послав своїх депутатів, невчених, як він і сам „соціалістів“, а не тих панів, що перед тим роспинались більше всіх за ті ж самі збори, а ще й інших, більш прикрих діл тих „свободо- і народолюбців“.*)

Та вже такий час був тоді, що революційна демократія, повна віри в свої сили і в свою перемогу, не спинялась тоді на докладному аналізі зазначеної формули. Соціально-економічні вороги здавались тоді такими безсильними, нікчемними, що про них просто забували.

Народ бачив, що йому вірять і сам повірив у себе. Встаючи Центральну Раду, народ сам витав себе, свою, відроджену до життя творчу волю. Постановляючи коритись Центральній Раді, народ постановляв коритись самому собі, своїй, в найкращій формі виявленій організованій волі. Присягаючи Центральній Раді, народ присягав сам собі — своїй силі, своєму творчому колективному розумові, своїм робучим рукам, своїм трудовим ідеалам.

От в чому ховалися причини гіпноізуючої сили Універсалу Центральної Ради і викликаного ним народного ентузіазму. Тут маємо до діла не тільки з національно-політичним моментом і не тільки з соціально-економічним. Тут маємо з складним комплексом психологічних, національно-політичних, соціально-економічних і просто біологічних процесів, що відбувалися в той час в глибинах українського народного життя.

Це був рух, подібні до якого рідко зустрічаємо в людській історії.

* * *

Як би там не стояла справа, а Центральна Рада, оголошуючи свій І Універсал, брала на себе великі обов'язки. Правда, ці обов'язки

*) Орган с.-ф. „Нова Рада“, коли побачила, що її однопартійців мало пройшло до Укр. Уст. Зборів, повела була рішучий похід, проти Укр. Уст. Зборів, вказуючи, що до них пройшли тільки демагоги, а не істинні оборонці „українського народу“.

були ще мало виразні. Обрії майбутньої державної роботи ще тільки намічались. Багацько було в складі Ради таких політичних і громадських діячів (між ними всі соц.-федер.), які зовсім не вважали проголошення Універсалу за початок відродження державного життя на Україні, в якій би то не було формі. Та все ж обов'язки Центральної Ради зразу збільшилися, а з ними значно побільшилась і та технічна робота, яку треба було робити, од якої не можна було ухилитись. До Комітету Центральної Ради раз-у-раз звертались люди, надходили телеграми від різних організацій з запитаннями, проханнями вказівок. Комітет, як інституція не технічно-виконавчого характеру, не міг фізично справитись з тією роботою, та й принципово він не міг її робити, коли хотів поставити виконавчо-технічну роботу Центр. Ради під контроль, в даному випадкові свій. Отже ясно було, що необхідно утворити якийсь новий, технічно-виконавчий орган.

Само собою розуміється, такий орган мав бути зародком українського міністерства. Фракція українських соц.-революціонерів в Центральній Раді разом з Українською Радою Селянських Депутатів так зразу і поставили справу. Однак, коли с.-р. П. Христюк виступив, за порозумінням з президією Центральної Ради (М. С. Грушевським і В. К. Винниченком), на одному з засідань Ради з пропозицією-проектом утворення Центральною Радою Правительства України,*) деякі члени Ради були дуже з цього невдоволені і занепокоєні, визнаючи думку промовця невчасною й хибною в своїй основі. Проти пропозиції виступали не тільки серйозно перелякані ес-ефи, а, навіть, і деякі соц.-демократи.**). Та від життя не можна було вже втікти. Через дуже короткий час після цього засідання Ради, ті, що так лякались самої думки про утворення Українського Правительства, не тільки визнали її слушною, а навіть самі ввійшли в склад Українського Правительства, утвореного Центральною Радою в середині червня місяця (с. ст.) під назвою „Генерального Секретаріату Української Центральної Ради“.

Перший склад Ген. Секретаріату був „коаліційний“. Найчисленнішою була в ньому с.-д. частина, найменш чисельною с.-р. Склад його був такий: Голова Ген. Секр. і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с.-д., син селянина з Херсонщини), Секретар національних справ — С. Єфремов (с.-ф., син священника з Київщини), Секретар по

*) Це було після того, як в склад Ради ввійшла Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів.

**) Ця опортуністична течія існувала досить довгий час. Репрезентували її головним чином укр. с.-федер. та деяка частина у. с.-д. З цих останніх своїм опортунізмом вславився Б. Мартос. Ввійшовши в склад Генер. Секретаріату, Мартос ледве не вийшов з нього на самім же початку, розійшовшись з іншими Генер. Секретарями в питанню: чи Ген. Секретаріат має здійснювати автономію України, чи тільки підготовляти для неї „підвалини“ (питання це виникло при обміркованні змісту Першої Декларації Ген. Секретаріату). Мартос рішуче заявив, що він може, перебуваючи в Секретаріаті, тільки „підготовляти підвалини“, і в разі, коли Ген. Секретаріат задумує зараз же на тих підвалинах і автономію ставити, він вийде зі складу Ген. Секретаріату. Щоб не творити одразу ж „урядової“ кризи, інші Ген. Секретарі (в тому числі і Голова Секр. Винниченко), хоч і не без усмішки, мусіли „погодитись“ на „підвалини“.

фінансових справах — Х. Барановський (непартійний, кооператор, син селянина з Київщини), Секретар земельних справ — Б. Маргос (с.-д., походить із збіднілої дворянської родини на Полтавщині), Секретар по продовольчих справах — М. Стасюк (тоді непартійний соціаліст, кандидат Сел. Спілки), Секретар військових справ — С. Петлюра (с.-д., син міщанина з Полтави), Секретар по справах судових — В. Садовський (с.-д., син священика з Волині), Генер. Секретар по справах освітніх — І. Стещенко (с.-д., педагог), Генеральний Писар — П. Христюк (с.-р., син козака Кубанської області).

Утворенням Генерального Секретаріату Центральна Рада зразу розв'язала велику справу українського державного відродження. З якими б там завданнями не утворювався Генеральний Секретаріат, він все ж був Виконавчим Органом Центральної Ради, яка вважала себе, як це видно з першого її Універсалу, покликанною стояти „на сторожі прав і вольностей“ українського народу і „створити новий лад вільної України“. Всі складові елементи державности — народ, територія і влада — існували вже, при чому влада, як і у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу — Центральна Рада і виконавчу — Генеральний Секретаріат (26).

Так було покладено волею української революційної демократії видимі, формальні, а разом з тим і реальні ознаки національно-політичного визволення українського народу.

Перший Генеральний Секретаріат так оцінював політичну ситуацію того часу на Україні і свої завдання в своїй першій декларації від 26. червня (ст. ст.) 1917. р., відчитаній Головою Секр. Виявничком і ухваленій пленумом Центральної Ради на пятій її сесії, що відбулася від 20. червня (ст. ст.) до кінця цього місяця:

„Шановні Збори!

Центральна Рада досягла в своїй національно-політичній діяльності серйозного, відповідального моменту. З виконавчого органу об'єднаних партійних і громадських груп, яким вона була в початку революції, вона стала найвищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом всього зорганізованого українського народу.

Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім інші підвалини, як стара європейська і особливо російська дореволюційна власть. Не фізичне й економічне насильство; не темнота, затурканість і економічна залежність поневолених клас; не застрахування та інпотизування релігії; не нацькування одної частини пригноблених на другу — не такі засоби дали нам, зібраним от-тут-о, право і силу вирішувати норми життя, обов'язкові для кожного, хто визнає себе Українцем.

Це право родилось і виросло з одного довір'я, чистого, нешдмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна Рада, приймаючи на себе ту волю і довір'я народу, стала невідділеною, органічно злиною частиною цього великого цілого.

Кожний день поширює і поглиблює ту сконцентровану волю. Різні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в той же час черпаючи з нього.

І в цей момент ми стоїмо саме на найважливішій, але в той же час на найкритичнішій порі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межі двох влад — моральної і публічно-правової. Ми вже не можемо сказати,

в якій саме половині більше, чи менше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском льобичного ходу подій, без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка іде знизу, а не згори; яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній Раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім льобичний висновок: коли довіря, то довіря до кінця, у всіх сферах, як національного, так і економічного, політичного і державного життя. Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужість до нього, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама утворила і якій цілком довіряє.

Але легше довіритись, ніж справдити чиясь довіря. А особливо, коли те довіря походить від частини в ім'я інтересів цілого, бо ми поки-що представники довіря не всього цілого, а тільки якоїсь його частини. Ми знаємо, що ця частина велика, ми знаємо, що друга частина силою природного ходу життя дійде незабаром до того самого. Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злилися в одне ціле, процес нашого формування, значить, також не скінчився. А через те не закінчився і процес перетворення моральної влади в публічно-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами.

І от завдання Центральної Ради в цей критичний, перехідний момент є прискорення цього процесу, допомога йому.

Генеральний Секретаріат, як виконавчий орган Центральної Ради, котрому вона передає в цій сфері свою повновасть, тільки так і розуміє своє призначення.

Головним завданням Центральної Ради до деякого часу було об'єднання української демократії на ґрунті тільки національно-політичних домагань. Але життя потроху розсунуло ці вузькі рямці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче об'єднатись для задоволення і розв'язання всіх питань, які висуває йому і економічна і соціальна обстановка. І через це Центральна Рада мусіла поширити свою платформу, мусіла стати національним сеймом, в якому мають освітлюватися і розв'язуватися всі ті питання, які висуває життя.

І тому-то утворення Генерального Секретаріату було необхідним щаблем розвитку нашого представницького органу. Тому то Інститут Генерального Секретаріату має охоплювати всі потреби українського народу. Згідно з цими потребами і поділено роботу між окремими секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових, харчових, земельних, освітніх, міжнаціональних, праці, доріг, військових, торгу і промисловості.

Найпершою перешкодою для планового переведення цієї роботи є нестача політично-соціальної і національної свідомості й мала зорганізованість народних мас. В цьому криється найбільша погроза і загальним здобуткам революції і організації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

Цією стороною життя нашого народу має займатися Генеральний Секретар по внутрішніх справах. В його компетенції має бути вся справа організації, агітації, пропаганди. В секретаріаті внутрішніх справ мають бути сконцентровані різні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до цього часу. Вони досі існували і працювали окремо, відірвано один від другого, необ'єднані одним планом, одною системою. Тепер це має бути один апарат, складений з різних частин, але під керівництвом генерального секретаря внутрішніх справ.

Організація і освіднення має є перша, необхідна, найголовніша підвалина дальшого будівництва. А слідуючим щаблем цього будівництва, заснованого на свідомості і зорганізованості, є перебудова місцевої і загально-краєвої адміністративної влади; сільські, містечкові та волосні адміністративні органи, земські управи, повітові комісари, городські думи, губернські комісари, словом — вся організація влади може стати в органічний зв'язок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також у тісній зв'язку з Центральною Радою.

І це друге завдання секретаріату у внутрішніх справах: це-б-то пристосування всього адміністративного механізму до потреб зорганізованої, усвідомленої демократії і підготовки, за допомогою цього самого апарату, ще дальшого пабля — організації єдиної краєвої автономної влади, в порозумінню з демократіями інших національностей на Україні.

Маючи на увазі, що той стан, який зайняла Центральна Рада, є стан будування нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Генеральний Секретаріат у фінансових справах вважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансові справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Однак разом з цим маєтись на думці вести підготовчу працю так, щоб Україна у фінансових справах могла стати цілком на державний ґрунт тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядковувати, яко автономній державі.

Завданням Секретаріату в судових справах має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якім вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатися на підготовку справи українізації та демократизації суду і вироблення відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладові на Україні.

Секретаріат в міжнаціональних справах має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республіки та для порозуміння Українців на цих основах з іншими національностями. На першій площі перед Секретаріатом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовки матеріалу до цього з'їзду. Поруч стоїть справа якомога скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні.

В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за переведенням на місця українізації школи, організації видання підручників, відшукування і приготування вчителів для шкіл та поміч в згуртуванні їх у професійні товариства. В справі позашкільної освіти Секретаріат має на меті за допомогою культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіальний характер, а зараз має покористуватися існуючим органом влади, як от шкільними округами, або громадськими інституціями, з якими завяже найтісніші зв'язки. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті.

Секретаріат у земельних справах в першу чергу має подбати про правильну організацію волосних, повітових і губернських (земельних) комітетів на Україні та рад селянських депутатів; має направляти діяльність цих організацій на шлях громадського порядкування не тільки землею власністю, але й сільсько-господарським інвентарем. Щоб об'єднати діяльність Земельних Комітетів, Секретаріат має подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітету.

Разом з тим той же Секретаріат має подбати про утворення українських кооперативних центрів. В цілях підготовки до Установчих Зборів Секретаріат має підготувати, на підставі постанов Всеукраїнського Селянського З'їзду, проект земельного закону, в тім числі і ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію всеросійського парламенту і Українського Союму в земельних справах.

В харчовій справі Секретаріат ставить своєю задачею об'єднати роботу харчових органів на Україні і внести в неї ту пляновість, якої їй досі не доставало. Перед Секретаріатом стоїть основна задача — створити Всеукраїнський Харчовий Комітет, який має забезпечити автономію України в харчовій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних в їх господарствах продуктів та знаряддя.

Завданням Секретаріату у військових справах є українізація війська, як у тилу, так, по змозі, і на фронті; приєднання військових округ на Україні і організація їх відповідно до потреб українізації війська.

Ведення роботи Генерального Секретаріату у всіх згаданих справах в означених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії, і тому у склад Генерального Секретаріату введено Генерального Писаря, найближчим завданням якого являється — завідувати ділами всього Генерального Секретаріату і бути зв'язком між окремими генеральними секретарями у внутрішніх організаційних справах Секретаріату, між иньшим і через періодичний орган Генерального Секретаріату.

Приступаючи до великої, відповідальної роботи, сподіваючись на повне довірення і підтримку Центральної Ради, Генеральний Секретаріат покладе всі свої сили, щоб виконати ту роботу на користь відродженого українського народу і тих національних меншостей, що разом з ним заселяють українську землю.

Усі наші зусилля будуть йти на те, щоб не допустити України до знищення, дезорганізації та анархії, і хто б ту дезорганізацію не вносив нам, чи темні сили контрреволюції, чи анархістичні елементи українства, чи помилки і ворожнеча Тимчасового Центрального Уряду, ми з усіма дезорганізуючими силами будемо боротися неухильно і нікому не дозволимо гальмувати справу будівництва нового життя в нашій країні." Підписали Генер. Секретарі: (підписи), у Києві, 26. червня 1917. р. (27).

Так уявляв собі правно-державне становище України Генеральний Секретаріат і таку програму намічав він собі для ближчої роботи. Коли порівняємо її з Універсалом, то вона видається далеко менш радикальною, ніж сам Універсал. Про ню можна сказати словами самої ж декларації, що в ній дійсно „стерті межі двох влад — моральної і публично-правової“ і що, дійсно, трудно сказати, „в якій саме половині менше чи більше“ стоячим уявляв себе Генеральний Секретаріат. Однак своєю конкретною програмою декларація все ж давала виразну канву для майбутньої організаційно-державної роботи Генерального Секретаріату. Треба було тільки приступити негайно до її втілення в життя, до роботи швидкої, послідовної, революційної. Ті хвили революційного народнього піднесення, які породили і Універсал і декларацію, швидко провели б ті потрібні „межі“, з якими тимчасом не міг дати собі ради Секретаріат, вирівняли б та доповнили б і ті недоговореності та неясності, які були в декларації. Однак, на жаль, так не сталося. Затяжні переговори з Временним Правительством, що почалися невдовзі після ухвали декларації, хоч і закінчились деякою перевагою української демократії, однак в той же самий час паралізували майже цілком організаційну, творчу працю Секретаріату. Декларація повисла в повітрі і довгий час не могла спуститись на землю, на ту землю, де все тремтіло, палахкотіло, було в надзвичайному рухові і не могло чекати на нові безконечні кабінетні „вчені“ переговори, нові інструкції, витворені кимсь, десь і через щось-саме для цього бурхливого життя.

Через ті переговори, компроміси та торги з переторжками Генеральний Секретаріат так і залишився на довгий час в тому маленькому закутку — умивальній кімнаті на другому поверсі Педагогічного Музею — в якій складав цю свою декларацію і розпочинав роботу.

IV. Розділ.

Боротьба за національно-територіальну автономію України в федеративній Російській Республіці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Временним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. Ми залишили були пануючу демократію в дуже веселім настроєві, в товаристві чорносотенця Шульгіна. Одначе той настрий мусів швидко минуться. Вже селянський та військовий з'їзди значно зіпсували його, а Універсал Центральної Ради, а потім і утворення Генерального Секретаріату, остаточно знищили його. Знову почалася метушня, нервовість, злість, лайки, погрози.

Хоч пануюча демократія і російська буржуазія й закидали весь час Українцям, що вони хочуть відділитися від Росії, хоч цього „відділення“ вони ждали вже на самім початку революції (переполох з приводу Національного Конгресу), одначе Універсал Центральної Ради остаточно збив їх з пантелику.

Шульгін з своїми „юго-росами“, „малоросами“ й „общеросами“ просто почав кричати: „гвалт!“ рятуйте, хто в Бога вірує!“ Урядова кадетська партія заспівала і закричала на старий славнозвісний московско-державницький мотив: „тащи и не пушай! куда смотришь?“ Бувший міністр закордонних справ П. Мілюков ваявив, що Центральна Рада „допустилася великого злочину“, проголосивши Універсал, а кадетський орган „Рѣчь“, пояснивши справу видання Універсалу нічим иньшим, як тільки „німецькою інтригою“, закликав Временне Правительство вжити рішучих заходів коло приборкання Центр. Ради. В тон „Рѣчи“ співали і „Бирж. Вѣдомости“ (орган торговельно-промисл. буржуазії), заявляючи, що „мусить бути дана рішуча відповідь на цей Універсал, для якого не може бути иньшої назви, як злочин супроти держави... Не треба спинятися перед скрайніми заходами, щоб знищити силу декларації Української Ради“. А загально-російський козацький з'їзд (під проводом донців і супроти голосів кубанських-чорноморських козаків) поспішився заявити, що він, стоячи за неподільність російської республіки, „рішуче підтримає Тимчасове Правительство в його розпорядженнях, що торкаються Універсалу, виданого Українською Радою“. Мовляв, тільки розпорядись, а ми вже виконаємо, по своїй старій звичці.

А „соціал-демократична“ „Кіев. Мысль“ то пробувала глузувати з Універсалу, називаючи його „страннымъ документомъ“ і „прокламацією“, то біла на гвалт і, слідом за „Кіевлянином“, вказувала „властямъ пре-держажимъ“ на те, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат „узурпируютъ власть“...

Одним словом, закипіло, закрутилося... В Кіїві почалися знову безконечні об'єднані засідання виконавчих комітетів всіх загально-російських революційних організацій (Виконавчого Комітету об'єднаних

громадських організацій, Ради солдатських депутатів, Ради робітничих депутатів, коаліційної студентської Ради), на яких знову на адресу Ц. Ради і всього українського руху посилювалися обвинувачування в „міщансько-буржуазному націоналізмі“ (слова голови Ради робітн. депутатів Незлобіна), в „творенні подвійної влади, яка поведе до анархії, пагубної і для російської революції і для української автономії (слова с.-р. Фруміна, а потім і с.-д. Балабанова) і тому подібних гріхах проти революції, демократії і російської республіки. Представник большевиків, хоч і визнавав акцію правительства „хибною“, проте також найбільше спинився на „шовіністичних настроях українських з'їздів“ і на росшифруванні „буржуазної природи Центральної Ради, що опирається на заможне селянство“, а достойний пера великого художника київський „городничий“ (начальник міліції) Лепарський знову здивував світ своєю оригінальною заявою, що він взагалі „вважає український рух сумним явищем“.

Заговорила московська демократія і там, в себе на Московщині. Всеросійська Рада селянських депутатів, обмірковуючи домагання Центральної Ради у Временного Правительства і Універсал її, винесла, під проводом російських соц.-революціонерів (відомих федералістів), досить оригінальну постанову, в якій дивним дивом сплелися до купи теоретичне визнання і обстоювання найширшої автономії України і практичне засудження самого зародку цієї самої автономії. Росписавшись в своєму федералізмі і прихильності до автономії України, Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів постановив:

1) „Вважати цілком справедливою відмову Временного Правительства негайно проголосити автономію України, бо таке право йому не належить і проголошення цієї автономії означало б, що Временне Правительство захвачує права Установчих Зборів і перевищує дану йому народом владу. 2) Через це ж саме Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Селянських Депутатів вважає неправомірним і небезпечним видання Українською Центральною Радою Універсала, який проголошує негайне здійснення повної автономії України, скликання Українських Установчих Зборів — для видання основних законів України, і який ставить Центральну Раду наче-б-то в становище Верховного Правительства України“.

Мотивувавши далі ще раз докладно, через що саме московське селянство (чи може краще сказати, московські с.-р.) вважає „неправомірним, небезпечним і помилковим“ видання Універсалу (між иньшим і через те, що політика Центральної Ради вела до самостійного вирішення земельного питання на Україні), Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів закінчив свою резолюцію заявою, що він . . . „вважає потрібним скасування Українською Центральною Радою виданого нею Універсалу“.

Та проте перелом в настроях московської демократії і пануючої демократії на Україні в бік необхідности порозуміння з українською демократією виявився після видання Першого Універсалу досить виразно. Поруч з голосами обурення і нарікань почулися і голоси, які кликали до спокійного обміркування створеної ситуації і мали відваги на стільки, щоб обвинувачувати не Центральну Раду, а Временне Правительство за його легковажне і несправедливе віднес-

шення до українських домагань. „Русск. Воля“ (від 30. червня н. ст.) і „День“ закликали Правительство відновити переговори з Центральною Радою і піти їй назустріч в тих переговорах.

На примиряючу позицію став і загально російський з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, ухваливши (на початку липня місяця н. ст.) слідуючу резолюцію в українській справі:

„1. Признаючи, згідно зі своєю загальною позицією в національній справі, за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток, з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів обіцяє революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України з забезпеченням прав національних меншостей.

2. Признаючи далі, що цю автономію можуть остаточно установити тільки Всеросійські Установчі Збори, з'їзд уважає за конче потрібне, згідно з бажаннями, висловленими Центральною Українською Радою, негайне утворення тимчасового органу, що представляв би демократію всіх націй, які заселяють Україну, для розроблення основ автономного ладу краю і для проводу всією підготовчою працею, зокрема для скликання з'їзду представників усього населення України.

З'їзд пропонує Тимчасовому Правительству ввійти в порозуміння з органами української революційної демократії для організації загального тимчасового краевого органу та для установлення і переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу.

3. Витаючи український народ, котрий бореться в спільних революційних рядах і відроджується до національного життя, З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів висловлює своє тверде переконання в тім, що тільки збереженням революційної єдності трудових мас усіх народів Росії можна забезпечити перемогу революції і свободу всіх національностей, що заселяють Росію.“

Ще далі пішла большевицька фракція З'їзду, яка заявила через свого речника, що вона не може приєднатись до наведеної резолюції, як компромісової, і пропонує свою, в якій засуджує політику Временного Правительства супроти України, як контрреволюційну та антидемократичну, і пропонує визнати за Україною право на повну автономію і утворення самостійної держави. Що правда, ця позиція большевиків була більш принципово-тактичною, ніж дійсно життєвим переконанням большевиків в необхідності відновлення автономного життя на Україні, що видно було хоча б з поступовання київських большевиків, які в українській національно-політичній революції не бачили нічого іншого, як тільки прояв національного шовінізму, і — певно через те — цілком ігнорували її, а разом з нею і Українську Центральну Раду, аж до часу большевицького перевороту в Петрограді.

А коли пройшло кілька днів і почуття роздражнення, викликаного Універсалом, уляглося, загальний примиряючий настрій ще більш зміцнився, особливо на Україні, де пануюча демократія примушена була шукати якогось виходу з того надзвичайно ненормального становища війни з українською демократією, в якому вона перебувала в той час. Це являлось тим більш необхідним, що українська демократія весь час підкреслювала своє доброзичливе відношення до неї і свою готовність стояти на сторожі завойовань загально-російської революції.

Безконечні балачки на об'єднаних засіданнях київських революційних організацій ніяк не могли дійти до якогось кінця. Палуюча демо-

країна ніяк не одважувалась одверто признатись в своїх помилках і своїй поразці, хоч вже і розуміла добре, що вороття назад — на старі позиції ігнорування українського руху і Центральної Ради — немає. Майже всі промовці, нарікаючи на Раду за її тактику і „націоналістичний курс політики“, наводили факти, що свідчили про великий авторитет Центральної Ради в народніх масах. ¹Говорили про те, що населення вже починає вважати Раду своїм правительством, що воно відмовляється платити податки в центральну російську скарбницю і так далі. Конкретних же пропозицій ніхто не одважувався робити.

Щоб хоч трохи розрядити напружену атмосферу і швидче знайти шлях до згоди і порозуміння, з ініціативи неукраїнських революційних організацій було влаштовано спільне засідання-гулянку на Дніпрі представників українських і неукраїнських революційних організацій і політичних партій (з участю представників і від Центральної Ради). Шляхом напівприватних, напівсерйозних балачок підчас гулянки дійсно було знайдено стежку для порозуміння між обома сторонам. А саме — меншості вже не відкидали думки про необхідність утворення на Україні особливого територіального революційного демократичного органу — Краєвої Ради, що заступала б і репрезентувала б інтереси революційної демократії України. Росходились вже тільки в питанні: яким саме способом, з якою компетенцією і в якому саме складі утворити його. Та це, порівнюючи, була вже справа другорядна. Про неї можна було довго балакати і все ж прийти до якогось приемлемого для обох сторін рішення.

Слідуюче, третє з черги обєднанє засідання революційних київських організацій, що відбулось вже з участю представників Центральної Ради (М. Грушевського і В. Винниченка), вже майже всю свою увагу зосередило на питанні про можливість скликання краєвого з'їзду і утворення краєвого органу на Україні, котрий був би органом Временного Правительства. По дискусії збори визнали, що дійсно можна дійти до порозуміння на цьому ґрунті — тоб-то на ґрунті скликання територіального з'їзду і утворення краєвого органу. і постановили виробити конкретні умови такого порозуміння.*)

В той же самий час шукала цього порозуміння і українська демократія не менш щиро, ніж пануюча, розуміючи добре, що без введення в склад Центральної Ради представництва від національних меншостей не можна буде так легко перетворитись в орган краєвої територіальної власти, до чого стреміли і Центральна Рада і Генеральний Секретаріат. На тій самій сесії Центральної Ради, на якій затверджено Деклярацію Генер. Секретаріату, а саме — 13. липня н. ст. докладно було обмірковано Радою питання про необхідність осягнення порозуміння і доповнення Ради представниками національних меншостей і винесено слідуючу формулу переходу в цій справі, внесену фракцією українських соціалістів-революціонерів:

„Вважаючи дуже бажаним співробітництво неукраїнських демократичних організацій з виконавчими органами Центральної Ради, за-

*) „Русск. Слово“, з 4. липня н. ст.

значаючи з задоволенням, що у цих організаціях також є таке бажання, і маючи на увазі, що таке співробітництво можливе лише при признанні ними Центральної Української Ради найвищим правомочним органом українського народу, — Центральна Рада переходить до чергових справ“.

Що ж торкається самої форми того співробітництва і представництва національних меншостей в Раді, то Центральна Рада винесла таку ухвалу:

„Взявши на увагу, що перетворення Української Центральної Ради в тимчасовий крайовий парламент передбачалося ще на Українському Національному З'їзді, що українська революційна демократія мало не вся представлена в складі Української Центральної Ради, що по деяких містах порозуміння з неукраїнською революційною демократією вже налагоджується та що інші обставини життя сприяють тому, що Центральна Рада стає політичним осередком на Україні, збори постановили:

1. Зараз же починати процес перетворення Національної Української Центральної Ради в Тимчасовий Крайовий Парламент і доручити цю справу Генеральному Секретаріатові.

2. Найбільш відповідним способом поповнення національного складу Центральної Ради визнати пропорційне представництво, по якому національним меншостям дається число депутатських місць в складі Центральної Ради, згідно з численістю населення цих національних меншостей України,

і 3. додержуватись таких умов поділу цих мандатів, щоб представництво неукраїнських національностей припадало від організованої революційної демократії, щоб-то від рад робітничих та воєцьких депутатів; тим же національностям, які не виділили з себе соціалістичних партій, мандати передаються через загально-національні організації“.

А на передодні винесення цієї постанови Ради, Бюро окружного південно-західного Комітету єврейської соціал-демократичної партії винесло (12. липня н. ст.) слідуючу резолюцію в загально-національній і спеціально в українській справі:

„І. Виходячи з погляду, що всі нації Росії мають безумовне право на політичне і культурне самовизначення, окружний комітет вітає тривале змагання українського народу до самоорганізації на автономно-демократичних основах.

Визнаючи гасло (перебудови) державного ладу в Росії на республікансько-федеративній підставі, окружний комітет вважає необхідним підтримувати у відношенні до України домагання національно-територіальної автономії цієї округи в етнографічних межах, в такім розумінню, що географічно ця автономія має обіймати одностайну територію, в якій більшість населення становлять члени української нації.

При цім у виборах до Центральної Установи представників України (сойму) має брати участь все населення України, без різниці національності, а вибори мають бути загальні, рівні, безпосередні, тайні, без різниці полу і пропорційальні.

Для оборони інтересів національних меншостей, які живуть на Україні (Руських, Євреїв, Поляків та інших), вони повинні мати право автономно управляти національними справами, відокремленими від компетенції загальнодержавного Парламенту, українського Сойму і органів місцевого самоврядування. Тому нації меншостей утворюють місцеві органи самоврядування — окружні, всеукраїнські органи і загально-російські — на персональних основах (представничий і виконавчий).

Головні основи територіально-політичної автономії України, національно-політичної автономії національних меншостей, межі компетенції автономних органів і публичні права мов тих націй у всіх державних, окружних і місцевих

орґанах — устанавляються за згодою всіх націй, що живуть на Україні, і мають бути затверджені Всеросійськими Установчими Зборами через основне, загальнодержавне законодавство.

II. Будучи переконаними в необхідности повної згоди між Тимчасовим Правительством і орґанами, які, в особі Центральної Ради і Генерального Секретаріату, утворила українська нація, а рівно ж з иньшими націями, які живуть на Україні, Окружний Комітет вважає за необхідне, щоб

1. Тимчасове Правительство признало Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат автономними центральними орґанами української нації, як такої;

2. Українська Рада, разом з представниками національних меньшостей, підготувала працю, необхідну для орґанізації територіально-автономного ладу на Україні, для чого треба: а) як найшвидче скликати територіальний з'їзд України, на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, без ріжниць полу і пропорціонального виборчого права; б) негайно утворити у Києві комітет з представників Тимчасового Правительства, ради, робітничих депутатів, ради солдатських депутатів, губерньського і військового виконавчих комітетів, громадських орґанізацій, всіх політичних партій і національних орґанізацій (українських, руських, польських, єврейських) для згоди в міжнаціональних справах на Україні і устанавлення часу та способу скликання територіального з'їзду;

3. Щоб при Тимчасовім Правительстві була утворена рада для національних питань з рівної кількості представників усіх націй Росії; ця рада має стежити за всіма вчинками Правительства, які відносяться до тих націй;

4. Щоб були визначені в розпорядження повстаючих національно-автономних орґанів окремих націй з загально-державних і місцевих засобів певні суми для залагодження потреб даної нації.

Рівночасно Окружний Комітет вважає, що найкращою гарантією інтересів національних меньшостей на Україні буде як найшвидче утворення цими меньшостями своїх національно-автономних установ, як місцевих комун, так і окружних та всеросійських орґанів, які б їх об'єднували, — до чого треба взятись негайно.

Правда, ця досить „мудра“ постанова єврейської соціал-демократичної партії була в значній мірі, як то кажуть, мимо цілі. Міркування і проекти, справлені до того, щоб зафіксувати значіння Центральної Ради, виключно як орґана національно-українського, а не територіально-державного, очевидно, були вже запізнені. Але виразна позиція обстоювання національно-територіальної автономії України і проект негайного утворення в Києві комітету для скликання територіального з'їзду України вже давали матеріал для розмов і порозуміння.

Основною перешкодою для швидкого порозуміння було те, що пануюча демократія хотіла при цьому звернути українську демократію назад, на позиції, які українська демократія займала підчас Національного Конґресу. Вона хотіла вичеркнути з обрахунку всі ті великі здобутки, які придбала українська демократія за час від Національного Конґресу до Першого Універсалу. Вона хотіла іґнорувати доконаний вже факт перетворення Центральної Ради в орґан державно-територіальний, хоч і не поповнений (не з вини Ради) представниками національних меньшостей, і, виходячи з цього, все вела розмови про утворення цілком нового територіального орґану, тоді як українська демократія ставила питання в иньшу площину, в площину визнання пройденого нею шляху і тільки поповнення Ц. Ради представництвом меньшостей.

„Нова Рада“ так писала з приводу цих двох „плянів“ порозуміння:

„Потребу порозуміння розуміють обидві сторони, прагнуть його і, хоч може поволі, йдуть до нього. Останніми днями висунуто вже конкретні плани такого порозуміння.

Саме було два плани. Один, що висувають заступники неукраїнських організацій, зводиться до того, щоб створити новий краєвий орган, у якому знайшли б заступництво всі місцеві організації з відповідною участю (представництва) від Центральної Ради. Другий, що виходить з українських кругів, полягає в тім, щоб нового органу не творити, а реформувати Центр. Раду, давши в ній відповідне заступництво неукраїнським організаціям. Рівняючи ці два проекти, не можемо не дати переваги останньому з мотивів чисто об'єктивної природи.

Діло в тім, що Центральна Рада здобула вже собі серед мас на Україні широку популярність і має певний авторитет серед більшості місцевої людності, щоб-то серед Українців. Хоч би як був зручно і добре складений новий орган, йому довелося б ще завойовувати собі популярність і довіря, і хто знає, чи це йому пощастило б, і не відомо, чи хутко. А тим часом ми живемо під таку гарячу пору, коли треба працювати над організацією краю зараз, не відкладаючи може ні на один день. До того ж, хоч би й був утворений новий орган, Центральна Рада не може бути просто розпущена,^{*)} бо складав її цілий ряд з'їздів, як перший національний, селянський та військовий, і щоб розпустити її, треба б постанови таких само авторитетних зібрань, як ті з'їзди. Отже Центральна Рада все одно існувала б, і знов було б два паралельних краєвих органи, щоб-то те саме роздвоювання, що дається в знаки й тепер. А це кінець-кінцем звело б ні на що і саме порозуміння.

Отже Центральна Рада мусить лишитися. Але вона має поповнити свій склад новими елементами, щоб-то заступниками від тих національних меншостей та організацій, які досі стояли осторонь від українського життя. Це — справа вже чисто технічного порозуміння, але все-таки на практиці вона стріває чималі труднощі, які треба полагодити. Насамперед що до числа нових членів, то тут маємо з одного боку — проект Центральної Ради, що дає їм 30% місць, а з другого — домагання неукраїнських організацій, що це число побільшують до 50%. Не торкаючись основ такого збільшення, можемо зауважити, що воно могло б причинитися до зменшення авторитету самої Центральної Ради серед селянської людності. Се в меншій мірі значило б те саме, що й утворення нового органу... У всякім разі знов кажемо, що це вже справа технічна і на ній як чи так обидві сторони певно погодяться.“

Нарешті, і в цім питанні було досягнуто порозуміння: пануюча демократія визнала рацію за українською демократією, яка настоювала на перетворенні Ради, а не на утворенні нового органу. Ходило тільки про кількість місць для представників національних меншостей в Раді. Хоч тут також були великі розходження і пануюча демократія чомусь обов'язково хотіла мати не менше половини з усіх депутатських місць в Центр. Раді, та до порозуміння і тут було вже недалеко. І от як-раз в цей момент (29. червня ст. ст.) приїхали до Києва делегати Временного Правительства, міністри — Керенський (Великорос, с.-р.), Церетелі (Грузин, с.-д.) і Терещенко („малорос“, сахарозаводчик), щоб, як вони сами заявили, „обов'язково порозумітись з Центральною Радою і досягти повного контакту в роботі Временного Правительства і Ради“. З їх приїздом кіївські переговори пішли швидким темпом.

^{*)} Або, скажемо від себе, перетворена в орган виключно національний, по рецепту єврейських соц.-демократів.

Справа порозуміння з національними меншостями дебатовалась не тільки в Києві і не тільки в Центральній Раді. Гасло І Універсалу — „негаймо прийти до згоди й порозуміння з демократією національних меншостей і разом з нею приступити до творення автономного ладу“ — найшло загальний відгук і викликало відповідні заходи з боку української демократії по всіх містах та містечках України. Ці заходи подекуди увінчалися успіхом далеко раніш, ніж в Києві, як от, приміром, в Полтаві, де полтавська рада робітничих і селянських депутатів зараз же приєдналась до Універсалу Центральної Ради. Українське селянство також не байдуже ставилось до цієї справи. Так, питання про порозуміння з демократією національних меншостей обговорювалось на першій сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.), де було винесено наступуючу постанову в цій справі:

„Прийнявши на увагу те, що в Полтаві, Києві та інших містах України трудові люде неукраїнської національності приєднуються до українського трудового народу в творенні автономного ладу на Україні і в боротьбі за трудові інтереси всього народу, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вітає цей братерський ступінь неукраїнської демократії і висловлює побажання, щоб трудові люде всіх національних меншостей на Україні як найскоріше послали своїх депутатів і там, разом з українським трудовим народом, стали до творення нового вільного і справедливого життя на Україні.“

Взагалі треба підкреслити, що національні суперечки виступали дуже різко тільки в великих містах України — і в першу чергу в таких, як Київ і Одеса, де було скупчено дуже багачко інтелігенції, що була на службі в свого пана — російської буржуазії, сиділа в її бюрах та конторах, в московських школах; була вихована в дусі московського централізму, не знала українського народу, особливо селянства, і не хотіла знати його і, сидючи собі в містах, думала, що це вона — пануюча демократія і єсть той український народ, і через те кочче домагалась — коли не цілком самостійно репрезентувати і заступати інтереси українського народу, то, принаймні, хоч мали в спільному з українською демократією красвому революційному органі не менше половини місць для себе. На провінції ж, в малих містечках, де демократія меншостей жила майже одним життям з українською демократією і ясно відчувала, як бється пульс дійсного народнього життя на Україні, таких загальних суперечок і великих непорозумінь не було.

Та тим більш важним було пробити цей мур взаємних непорозумінь в великих городських центрах і в першу чергу в Києві, який держав в своїх руках революційний провід.

19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меншостей. Одкинувши цілком домагання делегації Української Центральної Ради, Временне Правительство одначе швидко не то-що покаялось (ні! такого не було), а помітило свою нетактовність, якою не без успіху, як це також воно побачило, скористувались Українці. Українські зїзди, які так гаряче реагували на цю нетактовність Правительства і про які Правительство знало, не відчували йому нічого доброго. Щоб загладити свій промах і замазати хоч трошки очі українському народові на дійсний стан річей,

Временне Правительство, ігноруючи й далі Центральну Раду, звернулось 16. червня ст. ст. до „українського народу“ з слідуною своєю відозвою, за підписом міністра-президента—князя Львова:

„Громадяне Українці!

В дні великих іспитів звертається до вас Временне Правительство від імени всієї вільної Росії. Через тяжкі іспити йде Росія до закріплення волі, яка дасть народові добробут і поверне всім націям їх права. Завойовання революції в небезпеці. Коли розгромить Росію зовнішній ворог або побідять вороги свободи, загине спільна справа всіх народів Росії.

Провести край через всі небезпеки, зібрати Всенародні Установчі Збори, на яких всі народи Росії загальним і рівним голосуванням твердо і отверто висловлять свою волю, — таке завдання ставить собі Правительство, тимчасовий носитель революційної влади. Це і ваше завдання, громадяне-Українці. Хіба ви не частина вільної Росії? Хіба доля України не звязана міцно з долею всієї визволеної Росії? Хто ж може мати якісь сумніви, що Росія, яка стоїть під прапором повного народоправства, не забезпечить прав всіх народів, які входять в її склад? Народи зможуть через своїх представників в Установчих Зборах викувати ті форми державного і господарського устрою, які цілком відповідали б їхнім національним бажанням.

Відносно всіх народів Росії Временне Правительство вже почало проводити в життя права культурного самовизначення і, перейняте щирим спочуванням і свідомістю обов'язку перед українським народом, воно старається загладити всі сліди пригноблення, яке тернів цей нарід.

Временне Правительство вважало і вважає за свій обов'язок прийти до згоди з громадськими демократичними організаціями України в справі всіх переходних заходів, які в майбутньому можна і треба буде поробити, щоб забезпечити права українського народу в місцевій управі і самоуправі, в школі та суді, — заходів, які підготують перехід до того остаточного вільного ладу, котрий Україна повинна одержати з рук Всенародних Установчих Зборів. Але повне перебудування державного організму Росії і устрою загально-російської армії не можливе під вогнем зовнішніх ворогів і при величезній внутрішній небезпеці для справи свободи.

Брати Українці! Не йдіть же необачним шляхом роздроблення сил визволеної Росії! Не відривайтесь від загальної Батьківщини! Не розколюйте загального війська! В хвилину грізної небезпеки не вносьте братовбивчої сварки в народ як раз тоді, коли напруження всіх сил народніх потрібне для оборони краю від великого розгрому і для подужання внутрішніх перешкод. Нетерпеливим бажанням зараз же зміцнити форми державного ладу України не завдавайте смертельного удару всій державі і самим собі. Погибель Росії буде погіблілью і вашої справи.

Нехай же всі народи Росії тісніше стануть в ряд до боротьби з загрожуючими краєві зовнішніми і внутрішніми небезпеками. Нехай остаточне вирішення всіх основних питань вони лишать для недалеких вже Установчих Зборів, в яких вони сами будуть рішати долю спільної їм усім Отчизни Росії і всіх окремих її країв!

Відозва ця, звичайно, не мала ніякого значіння в українській національно-політичній революції. І то ясно через що. По-перше — вона за гарними словами містила в собі ту саму суть, як і прозаїчна попередня відмова Правительства. Ні одно з домагань української демократії навіть і не згадувалось в ній, крім особливо підкресленого і в значній мірі самим же Правительством вигаданого бажання Українців „відділитись від спільної Батьківщини“. По-друге — відозва була адресована до „українського народу“ при повній ігнорції центральної революційної інституції того самого народу — Центральної Ради. Це останнє вже і зовсім розкривало карти Временного Правительства і

свідчило виразно про те, що Правительство ставило ціллю своєї відозви, між иньшим, також і внесення дезорганізації в ряди української революційної демократії.

Оцінку цій відозві дала Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, що як-раз тоді (22.—24. червня ст. ст.) відбувала свою першу сесію, слідуною своєю резолюцією:

„Заслухавши і обміркувавши відозву Тимчасового Правительства до українського народу, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вважає відозву бажанням російського Тимчасового Правительства порозумітися з українським трудовим народом, але не знаходить в ній задоволення тих домагань, які передала Правительству Українська Центральна Рада та до яких приєднався Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, — через те постановляє:

1. Все трудове селянство на Україні і далі повинно вести організаційну роботу і, еднаючись коло Української Центральної Ради, під її проводом творити вільне автономне життя на Україні разом з усім трудовим народом національних меньшостей української землі.

2. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів зазначає, що буде вважати всі заходи Російського Тимчасового Правительства що до порозуміння в українській справі з українською демократією щирими тільки після того, як Тимчасове Правительство визнає Українську Центральну Раду правомочною заступницею інтересів та виразницею волі українського трудового народу і вступить з нею в співробітництво.“

Центральна ж Рада не мала зовсім ніякої потреби спиватись на цій відозві, будучи заклопотана великої ваги організаційно-державними справами.

Так події пішли своїм шляхом, по-за цією відозвою. Правительство побачило, що відозви мало, що необхідно вживати якихось иньших заходів, бо за Універсалом пішло утворення Генерального Секретаріату з його декларацією, а там можна було сподіватись і ще якихось несподіванок, особливо небезпечних у війську, на фронті, де розпочинався саме наступ російської армії (під проводом Керенського) на Галичину. Треба було щось робити.

Временне Правительство мало два шляхи до розв'язання української справи: один, що його радили кадети — буржуазний, і другий — демократичний, що намітив всеросійський з'їзд рад робітничих і салдаських депутатів своєю постановою в українській справі, про яку ми згадували вище. По першому способу, треба було просто розігнати Центральну Раду, заарештувати членів Малої Ради і Військового Генерального Комітету і кінець. По другому — треба було їхати до Києва і миритись з Центральною Радою, йти на уступки, признаватись в своїх помилках. Не без боротьби було вибрано другий спосіб. Наперекір представникам буржуазії у Временнім Правительстві, демократично-соціалістична частина його, виконуючи постанову всеросійського з'їзду рад робітничих і салдаських депутатів, настояла на тому, щоб поспробувати „помириться з українською демократією“, для чого і було послано міністрів Керенського,*) Церетелі та Терещенка до Києва.

*) Здається, делеговано було власне тільки Церетелі і Терещенка, а Керенський взяв участь в переговорах проїздом на фронт.

Ми вже говорили про те, що ґрунт для порозуміння було вже підготовлено ще до приїзду правительственої делегації до Києва. Приїзд же міністрів тільки прискорив це порозуміння і дав можливість тут же зафіксувати його в певних обов'язуючих обидві сторони актах. Хоч ще й велися важкі суперечки про кількість місць в Центр. Раді для неукраїнської демократії, та наприкінці і тут дійшло до порозуміння. Варто уваги, що найбільш гаряче й енергійно брався за справу порозуміння міністр Церетелі, йдучи щиро на зустріч Українській Центральній Раді і в той же час намагаючись прихилити до неї і неукраїнську демократію. Він головним чином дбав про досягнення згоди і на засіданнях Генерального Секретаріату, в яких участь брав і голова Центральної Ради М. Грушевський разом з міністрами, і на засіданнях та зборах пануючої демократії — Комітета Об'єднаних Громадських Організацій, Ради робітничих депутатів, Ради селянських депутатів, коаліційної студентської Ради і політичних партій (28). І саме йому в великій мірі треба завдячити, що згоди було досягнуто.

На спільному засіданні міністрів з президією Центральної Ради і Генеральними Секретарями було укладено, після деяких суперечок, тексти „Постанови“ Временного Правительства і Другого Універсалу Центральної Ради, які, згідно умові, мали появитись в світ одночасово, після затвердження Временним Правительством в Петрограді текста виробленої в Києві „Постанови“.

2. липня (ст. ст.) Временне Правительство, після бурхливих дебатів, що закінчились виходом зі складу Правительства міністрів-кадетів, затвердило вироблену в Києві постанову (назвавши її декларацією), а 3. липня (ст. ст.) відбулося засідання Центральної Ради, на якому було вислухано, вже як офіційні акти, декларацію Временного Правительства і II Універсал Центральної Ради.

Другим своїм Універсалом Центральна Рада оповіщала слідує:*)

„Громадяне Землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання.

Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і одночасно остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не оділяти України від Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні організації, незабаром поновиться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

*) II Універсал і Декларацію Вр. Правительства було опубліковано одночасно в чотирьох мовах: українській, російській, жидівській і польській.

Поповнена Центральна Рада виділить на ново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Генеральний Секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої влади Временного Правительства на Україні.

У цім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України і разом з тим як найвищий краєвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меншостями України, підготує проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людності в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектування українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при Кабінеті Військового Міністра, при Генеральному Штабі і Верховнім Главнокомандуючим, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно Українцями, поскільки таке комплектування, по опреліленню Військового Міністра, буде являється з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповідючи про це громадин України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції.

У Києві, 1917. року, 3. липня (юля).“

Те саме, що в Універсалі, мало по суті стояти і в Постанові (Деклярації) Временного Правительства, опублікованій за підписами Керенського, Терещенка і Церетелі. Вона мала слідуєчий зміст:

„Вислухавши звідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі про українську справу, Тимчасове Правительство вирішило слідуєче:

Призначити, яко вищий орган для керування краєвими справами на Україні, окремий орган — Генеральний Секретаріат, склад котрого буде визначено Правительством в згоді з Центральною Українською Радою, доповненою на справедливих основах представниками інших народів, сущих на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись міри і заходи в життю краю і його управлінні.

Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи, в межах загального закону про перехід землі до рук трудових мас, мусить бути вирішено Установчими Зборами, Тимчасове Правительство прихильно поставиться до розроблення Центральною Радою проекта національно-політичного статуту України в такому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, — для внесення цих проектів на Установчі Збори.

Тимчасове Правительство, визнаючи необхідним зберігти підчас війни боєву єдність армії, не вважає можливим допустити заходів, які можуть порушити єдність її організацій і команди, як, наприклад, зміни в сучасний момент загального мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи територіального комплектування військових частин або надання командних прав яким-небудь громадським організаціям. Разом з тим Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному об'єднанню Українців у війську — через формування

окремих частин виключно Українцями, поскільки цей спосіб, на погляд Військового Міністра, буде можливий з технічного боку і не порушить боевої сили армії.

В найближчій часі, для більш планомирного і успішного досягнення цієї мети, Тимчасове Правительство вважає можливим допустити до здійснення цього завдання самих вояків Українців, а для цього можуть бути командіровані, по згоді з Центральною Радою, особні делегати Українці, котрі будуть при кабінеті Військового Міністра, Генеральному Штабі та Верховному Головнокомандуючому.

Що торкається військових українських комітетів на місцях, то вони мають провадити свою працю на загальних основах, при чому їх діяльність повинна провадитись в згоді з діяльністю інших військово-громадських організацій.

Годі було б підходити до цих двох актів з точки погляду юридичного аналізу їх. Вже одне те, що ні в Універсалі, ні тим більше в Постанові Правительства, не було зовсім (навіть приблизного і хоч в самих загальних рисах) определлення тої території, на яку мала поширюватись власть Ради і Секретаріату, зводило їх правно-державну вартість до дуже низького ступня. Так само не надавала правно-державної цінности цим актам і та обставина, що в них не було зроблено навіть спроби дати хоч би в стислих рамцях определлення компетенції майбутнього Секретаріату. Особливо це відноситься до Постанови Временного Правительства, де цій надзвичайно важкій справі уділено було буквально всього тільки десять слів, що через Генеральний Секретаріат „будуть переводитись міри і заходи в життю краю і його управління“. Як саме і які саме міри — про це ні слова.

І, звичайно, це було зроблено зовсім не через те, що російські міністри чи генеральні секретарі не розумілись на державному праві чи недооцінювали ваги точного определлення в цих актах території, компетенції й інших складових елементів розуміння автономного управління краєм. Також і не через те, що хтось хотів когось обдурити, щоб потім вихати в невизначні формули своє те чи иньше розуміння. Цього не було а ні з боку української демократії, а ні з боку Церетелі чи Керенського. Все це сталося через те, що одна й друга сторони надавали великого значіння самому фактові порозуміння, що обидві сторони безумовно вірили одна одній. Центральна Рада вірила, що коли московська демократія раз вже пішла на зустріч українському народові, то вже не буде більше ставити непоборимих перешкод вільному творенню нового автономного життя на Україні, і що з тими, можливими в майбутньому новими непорозуміннями, можна буде якось справитись при обоїпільнім бажанню. Російська демократія, в особі Церетелі, також не сумнівалась, що коли дати змогу Центральній Раді працювати над організацією краю, рахуючись не стільки з буквою угоди, скільки з вимогами революційного моменту, то Центральна Рада ніколи не поведе якоїсь акції, справленої на шкоду московській демократії і новій революційній Росії. Оця віра одної сторони до другої, віра в демократію, в кращі її ідеали, і була причиною „юридичної неграмотности“, скажемо так, обох документів. Мудрі вчені юристи московської буржуазії потім добре скористали з цього, на шкоду українському народові. Вони роз'яснили і московській і українській демократії, котра думала, що під словом „Україна“ треба розуміти дійсно Україну, тоб-то всю територію, населену українським народом, що під

Україною, на яку повинна поширитись власть Ради, можна розуміти і половину, і третину дійсної України і, навіть, один повіт. Що під „мірами і заходами“ можна також розуміти не однакові річі. І ще багатько повчаючих річей роз'яснили ці вчені люде „невченій демократії“.

Та, повторяємо, в той момент, було не до того. В той момент не думали за те, що написані демократією документи буде роз'ясняти російська буржуазія. І на засіданню Центральної Ради було зустрінуто II Універсал і Деклярацію Временного Правительства, хоч і не з бурхливою, а все ж з радістю, з радісним почуттям переконаности, що, нарешті, Україна дістає-таки фактичну автономію; що, нарешті, ця відроджена до державного життя робітничо-селянська країна здобула признання свого відродження з боку і московської демократії і Временного Правительства і тепер може вільніше і легше, без непотрібних сварок і тертя, піти наміченим шляхом далі.

— „Ви вислухали Другий Універсал Центральної Ради, — пригадуються тут слова М. Грушевського на засіданню Ради, — в якім говориться про нову стадію українського життя. Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодавчим і адміністративним органами — Радою і Секретаріатом. Ми повинні пам'ятати, дістаючи ці органи, що треба все об'єднати під їх управою, щоб від моральних форм влади ми перейшли до правової влади.“

— Ми дійсно переходимо велику межу нашого безправ'я, — говорив слідом за М. Грушевським В. Винниченко (Голова Генерального Секретаріату) . . . Вітаю з новим ладом вас і всю Україну“ . . .

А голова української Ради салдатських депутатів Березняк привітав в імені Ради Генеральний Секретаріат, як перших українських міністрів, і звернувся до Голови Центральної Ради М. Грушевського з словами:

— Ви давно стали на сторожі інтересів українського народу. Ви своїм словом будили народ. Це був тяжкий час, але теперішні хвили винагородять Вас за все.

По цім настали прегарні дні остаточного порозуміння з демократією національних меньшостей і, нарешті, входження представників її в революційну святиню українського визволеного народу — в Центральну Раду і спільна, щира, захоплююча робота над виробленням „конституції автономної України“, над реалізацією досягнутої згоди, як її розуміла вся демократія — і українська і неукраїнська.

Гарний, весняний період, коли Центральна Рада була органом лише української революційної демократії, одійшов 25. липня нового стилю (коли одбулось перше засідання нової, поповненої представниками меньшостей Малої Ради), в історію, і наступив новий, не менш гарний період, коли Центральна Рада стала територіальним революційним органом, тим центром, де сходилися нитки від трудових мас всієї України, довгий час бився один революційний пульс всіх тих мас, без різниці національностей. Не було в цей період в складі Ради тільки двох крайніх політично-суспільних груп московського громадянства — представників буржуазії (заступники її кадети швидко (12. жовтня н. ст.)

вийшли з складу Ради, не погоджуючись з її курсом) і большевиків (які входили спочатку в склад Великої Ради, але діяльної участі в її роботі не брали, і врешті, під час захоплення влади в Росії Советом Нар. Комісарів — зовсім вийшли з Ради.)

Через кілька днів (29. липня нов. ст.) „конституцію“ було вироблено спільними силами всієї демократії України і послано її до Петрограду, куди виїхали, на запрошення Временного Правительства, для переведення справи затвердження „конституції“ і Генерального Секретаріату члени нового складу Генерального Секретаріату (обраного поповненою Радою) — В. Винниченко (Голова Секр.), Х. Барановський (секрет. фінанс. справ) і Рафес (генер. контролёр, від меншостей, бундовець) (29).

Ця „конституція“, під назвою „Статут Вищого Управління Україною“, мала такий зміст:

„На підставі згоди з Тимчасовим Правительством дня 3. липня (ст. ст.) 1917. року, орган революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу і довести її до Українських Установчих Всенародніх Зборів і Російського Установчого Зібрання, — утворює Генеральний Секретаріат, який являється найвищим органом управи на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Найвищим краєвим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим Правительством.

§ 2. Формування Генерального Секретаріату Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Генеральний Секретаріат в цілості, висловлюючи йому довіру.

§ 4. В склад Генерального Секретаріату входить 14 Генеральних Секретарів, а саме Секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу і промисловості, пошти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контролёр і генеральний писарь.

Примітка: При секретареві в національних справахзначається три Товариші Секретаря — від Великоросів, Євреїв і Поляків. Товариші Секретаря по ділах своєї нації мають право реферату і рішачого голосу в сих справах у Генеральному Секретаріаті. Товариші Секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Генеральний Секретаріат здійснює через всі урядові органи на Україні.

§ 6. Всі урядові органи на Україні підлягають власті Генер. Секретаріату.

Примітка. Генеральний Секретаріат установляє, які органи, в яких межах і в яких випадках мають зноситися безпосередньо з Тимчасовим Правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, замінюються Генеральним Секретаріатом або підвладними йому органами.

§ 8. При Тимчасовім Правительстві має бути статс-секретар для справ України, якого призначає Тимчасове Правительство по згоді з Центральною Радою.

§ 9. Статс-секретар має пильнувати інтересів України у всій роботі Тимчасового Правительства і в разі потреби пересилати законопроекти через Генеральний Секретаріат на розгляд Центральної Ради.

§ 10. Генеральний Секретаріат передає на санкцію Тимчасового Правительства ті законопроекти, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 11. Генеральний Секретаріат передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріат по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

§ 13. Генеральний Секретаріат ті справи, які він вважає найважливішими, передає на розгляд Центральної Ради.

§ 14. Діяльність Генерального Секретаріату, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всіх справах.

Примітка: Порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах між сесіями Центральної Ради Генеральний Секретаріат відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції, окрім зазначеної в § 3-ім.

§ 16. Коли Генеральний Секретаріат не згоджується з постановою Комітету в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна Рада висловлює недовіру Генеральному Секретаріату, він подається у відставку.

§ 18. Всі акти Центральної Ради і Комітету контрастуються Генеральним Секретаріатом.

§ 19. Всі закони Тимчасового Правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх в Краєвм Урядовм Вістникові на українській мові.

Примітка: В надзвичайних випадках Генеральний Секретаріат проголошує їх иньшим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах: російській, єврейській і польській.

§ 21. В справах внутрішнього розпорядку роботи Генеральний Секретаріат виробляє свій наказ.

Временне Правительство (в особі міністрів кадетів, та почасти і соціалістів) доводило потім, що цей статут зовсім не відповідав укладеній 3. липня (ст. ст.) угоді, далеко виходячи за її межі. Та це було явним перекручуванням дійсности. Що Статут відповідав угоді і не виходив за її межі, свідчить, між иньшим, з одного боку те, що за нього голосували в Центральній Раді й представники меньшостей, що все ще стояли ближче до „свого“ Временного Правительства, а ніж до „української“ Ради, — а з другого боку — вихід міністрів кадетів з Временного Правительства саме через угоду (II Універсал і Декларацію), яка розумілась ними, як визнання самої широкої автономії для України. Потвердження цього знаходимо також і в виступі проф. державного права в петроградськм університеті, товариша міністра закордонних справ (при першому складі Временного Правительства) барона Нольде, (кадета) в центральному органі партії к.-д. „Рѣчь“ (з 20 липня н. ст.; стаття „договір з Радою“) з приводу угоди. Зазначивши „легковажність“, з якою „недосвідчені“ міністри Временного Правительства заключили договір, „накинувши Раді Україні, а Україну Росії, і тим самим одрізавши Росію від Чорного Моря“, назвавши, навіть, угоду „безсумнівним однобічним актом державно-правного обману, в котрім з одного боку відчувається досвідна рука старого європейського політичного борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби,*) а з другого — недосвідний і нічим не-вправлений „революційний ентузіазм“,**) — барон Нольде запитує далі: „Як же устроєна нова українська власть по договору трьох міністрів?“ — і дає такий юридичний аналіз Декларації Правительства і II Універсалу:

*) Натяк на Голову Центр. Ради — М. Грушевського.

**) Вказівка на Керенського, Церетелі і Терещенка.

„На чолі краю поставлено — під юридичним оглядом, саме договором утворену — „Центральну Українську Раду“... Рада з-поміж себе вибірає „відповідальний перед нею“ Генеральний Секретаріат, котрий затверджується Тимчасовим Правительством і буде вважатися „представником (носителем) найвищої крайової влади Тимчасового Правительства“. Так описує організацію української влади „Універсал“, текст якого установлено по порозумінню з Тимчасовим Правительством. Деклярація останнього робить пробу де-що затемнити зміст організації, правдоподібно наслідком почуття де-якого остраху перед сміливістю переміни, і представляє справу так: „назначити, яко найвищий орган управи крайовими справами на Україні, окремий орган — Генеральний Секретаріат, склад котрого буде означений Правительством в порозумінню з Центральною Радою“... Але як би не маскувати змісту договору в справі утворення місцевої влади, зовсім ясно, що власть передано Раді та її органів — Секретаріатові, а за Російським Правительством збережене тільки „nudum ius“ (голе право) затвердження цього Секретаріату і фікція, що Секретаріат представляє на Україні „власть Тимчасового Правительства“. Крім фікції, Російське Правительство за собою нічого не зберігає в справі утворення місцевої влади.

При означенні обсягу влади цих нових органів над Україною нема навіть фікцій: договір трьох міністрів просто признає, що Україною управлятиме Рада та її Секретаріат так, як самі знатимуть. „Через означений орган здійснитимуться заходи, що торкаються життя краю і його самоуправи“, говорить Деклярація; „в цім органі будуть зосереджені всі права й засоби (?), щоб він, яко представник демократії на цій Україні і разом з тим як найвищий крайовий орган управи, міг виконувати складну роботу організації і устроєння життя усього краю в порозумінню з усією революційною Росією“, говорить Універсал. Я питаю себе: де права Росії на Україні? і чи в наведених реченнях не міститься безумовна передача Раді всіх державно-правних повновастей, бодай у внутрішніх справах? Можна догадуватися, що, на взір фінляндського Союму, Рада висловить готовність зберегти спільність з Росією заграничних справ і військової управи; але який правовий аргумент протиставить Тимчасове Правительство українській влади, коли остання, покликуючись на договір, зажадає передачі їй почти, або телеграфу, або сплати податку, як вона уладить земство по-своєму, як вона на своїй „морській межі“ — бо все можливе при неозначеності договору та слабості Тимчасового Правительства — заведе свої таможні. Зрештою, навіть військо стоїть під де-яким сумнівом, бо Раді обіцяно „без порушення боевої здатності армії“ комплектування окремих частей виключно Українцями.

Такий зміст „договору“. Розділ влади між Росією й Україною намічений на зовсім нечуваних основах повної ліквідації повновастей Росії.“

Отже „Статут Вищого Управління України був прямим висновком заключеної угоди і являється актом, що доповнює II Універсал та Деклярацію. Він, що правда, не йшов так далеко, як то робив барон Нольде, і не стремів „до повної ліквідації повновастей Росії“ на Україні, залишаючи за Временним Правительством не тільки таку „фікцію“, як затвердження Генерального Секретаріату, а ще й „санкцію Тимчасовим Правительством законопроектів, ухвалених Центральною Радою“ і „затвердження тимчасових фінансових обрахунків видатків на потреби України“; згідно Статуту, також мали на Україні обов'язуючу силу „всі закони Тимчасового Правительства“, при одній умові: проголошення їх в крайовім урядовім Вістникові українською мовою.

Та, як ми вже говорили, ходило в той час не стільки про писані документи, скільки про самий факт згоди і порозуміння, про факт визнання за Україною права на автономно-державне життя. А те порозуміння і призначення йшло з демократичних кол і було скріплене не

писаними документами, а тим фактичним, реальним значінням, яке мала демократія в той час в революційному житті Росії й України. І через те, як тільки становище демократії погіршилось, буржуазія швидко „ростолкувала“ ту угоду, а разом з нею і наведений Статут, як того сама хотіла. Той самий барон Нольде, що спочатку безпомічно розводив руками, шукаючи „правових аргументів“ проти можливого жадання з боку Центральної Ради (на підставі угоди) передачі під її уряд пошти і телеграфу, дуже швидко знайшов ті „правові“ аргументи, коли Центральна Рада дійсно таке бажання виявила, ввівши в склад Генерального Секретаріату і Генерального Секретаря пошт та телеграфу. Правда, це були аргументи цілком з иншої області, а саме — аргументи від „Чорного моря, українського хліба, заліза та вугілля“, але служителі буржуазної науки на те й здались, щоб клясові економічні інтереси буржуазії завше вдягати в ту одіж, в яку в даний момент було вигідніше для буржуазії те зробити.

Не передчуваючи ще всіх тих трудностей і перешкод, які чекали знову українську справу, Генеральні Секретарі поспішили до Петрограду, навіть не дождавшись затвердження Радою остаточної редакції статута. Закінчений цілком статут було передано їм пізніше.

Та не помогло на цей раз і те, що в складі делегації був вже і представник „меньшостей“, видимий знак повного порозуміння української демократії з неукраїнською і доказ того, що українська демократія в своїй національно-революційній творчості не забуває про загально-революційні інтереси демократії всієї Росії. Почалися нові безконечні кабінетські переговори, нове крутіство, торги, підчас яких і помімо яких в народніх масах на Україні — в селянстві і робітництві — йшов далі глибокий процес розвитку, поглиблення і усвідомлення їх революційних домагань.

20. Поглиблення революційних (соціально-економічних) домагань українського трудового селянства і робітництва. Досі ми, головним чином в цілях ясности викладу і справедливого підкреслення домінуючого значіння в цей період революції національно-політичного моменту, не спинялись докладніше на соціально-економічних домаганнях українських трудових мас, тоді як ці домагання ніколи не відходили на друге місце, йдучи раз-у-раз поруч і нерозривно з національно-політичними домаганнями.

Коли б ми захотіли точно определити ті домагання по резолюціях різних з'їздів того часу, то це було б зробити досить тяжко. Всі з'їзди — селянські, робітничі, салдатські, партійні — спинялись головним чином на самих „воюючих“, так би сказати, справах, — на головніших, найбільш болючих і неоткладних питаннях того часу — війни і земельному. І тільки геть пізніше в різних робітничих і селянських постановках починають фігурувати такі речі, як домагання контролю над фабрично-заводською промисловістю і банками, контролю взагалі над продукцією і розподілом.

Без докладного обговорення справи земельної і війни не проходив тоді ні один з'їзд на Україні, а особливо селянський. Селянство

особливо болюче відчувало тягар війни: воно віддало майже все працездатне мужське населення в армію і стояло вже, в наслідок війни, перед загальним підупадом свого господарства. Так само і земельна нужда давно вже боляче дошкуляла селянству, виганяючи його з рідного краю в далекий Сибір, на Кавказ та в Середньо-Азійські володіння Росії. Отже революція мала в першу чергу залагодити ці справи, і про них, в першу чергу, й нагадували трудові маси.

Трудове селянство вже в маю місяці — на Першому Українському Селянському З'їзді — дало виразне формулювання цих своїх домагань. Перший Селянський З'їзд, після всебічного і палкого обміркування земельної справи, що тяглося біля трьох днів, одноголосно виніс таку постанову в цій справі:

„1. Визнаючи, що тільки здійснення соціалістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і всі інші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріату, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд ухвалив:

1. Приватна власність на землю повинна бути скасована.

2. Вся земля на Україні без викупу поступає в український земельний фонд, яким порядкує сам народ через український сойм, повітові і волосні земельні комітети, обрані на демократичних підставах; всеросійські Установчі Збори мають це затвердити.

3. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, хто буде обробляти її своїми руками.

4. Для справедливого користування землею треба встановити земельну норму, яка повинна бути не менше споживчої і не більше трудової; в межах цієї норми всі хлібороби можуть залишатись в своїх господарствах.

5. З огляду на те, що ведення господарства спільними силами зберігає робочу силу, вимагає менше інвентаря, дає можливість завести і кращі машини і взагалі піднімає земельну культуру, бажано великі зразкові господарства передати до рук сільсько-господарських товариств, як осередків майбутнього соціалістичного господарства.

6. Ліса, води, шахти й інші земельні багатства в межах України визнаються власністю всього народу; Український Сойм буде задовольняти всі потреби трудового народу.

7. Видатки по переведенню земельної реформи виплачує держава.

8. Для правильного вирішення земельного питання трудовий нарід повинен прийняти участь в земельних комітетах і заснувати Краєвий Український Земельний Комітет.

9. Переселенська справа в межах України повинна бути поставлена в земельних комітетах і народньому Соймі в першу чергу.

10. Засоби до життя для всіх нездатних до праці, що будуть нуждатися, повинні бути забезпечені народнім страхуванням або пенсіями, як це робиться в інших краях.

11. Всі посередні (косвенні) й інші податки касуються, і замість них вводиться один прямий податковий прогресивний податок.

12. Щоб забезпечити Україну від безладдя і руйни, З'їзд визнає необхідним до Установчих Зборів:

1. Самочинних захватів землі та самовільних порубок лісів не робити.

2. Вимагати від Тимчасового Правительства негайної організації Центрального Українського Земельного Комітету, який повинен об'єднати діяльність всіх земельних комітетів на території України.*) Центральне Правительство мусить

*) По постанові з'їзду, в склад Центр. Укр. Зем. Комітету мали входити:

1) 18 представників губернськ. земельн. комітетів (по два предст. від кожної укр. губ.), 2) 9 представників від Губерн. Рад Сел. Депутатів (по 1-му від кожн. губ. Ради), 3) 6 предст. від Всеукр. Ради Сел. Депут. і Центр. Коміт. Сел. Спільн.

призначити для цього Комітету кошти з кредиту, одкритого для всіх Земельних Комітетів.

3. Домагатись від Правительства видання негайно закону про передачу земельних справ та непорозумінь (в земельних відносинах) до Земельних Комітетів і Центрального Українського Земельного Комітету.

4. Вимагати від Правительства, аби воно пильнувало за тим, щоб не було продажу, закладу, довгострочної або чиншової оренди і роздроблення землі; правительство має визнати всі земельні акти після першого марта не дійсними.

5. Вимагати, щоб Тимчасове Правительство улаштувало через вибрані на демократичних основах земельні — волосні, повітові чи інші комітети пильний догляд за казенними та приватними лісами і негайно зовсім заборонило вирубку строевого та матеріального лісу без згоди земельних комітетів, а також негайно відмінило дозволи на вирубку ліса, видані „Лісоохоронним Комітетом“ за часів старого уряду.

6. Організувати постачання хліборобських машин, знаряддя державними заходами.

Крім цього, З'їзд виніс ще дві ухвали, які також мають зв'язок з земельною реформою. Першу — про донецький басейн, і другу — про переселенську справу. Ось вони:

1. Вважаючи на те, що земельним фондом на Україні має порядкувати Український Народний Союз, З'їзд висловлюється проти монополізації донецького басейну в межах України російським Тимчасовим Правительством і визнає, що використання цього басейну Рос. Тимч. Правительством можливе тільки за згодою Центрального Українського Земельного Комітету.

2. Довідавшись від делегатів Пензенської, Орловської та Саратовської губерній, що нашим людям в цих губерніях чинять утиски і навіть загрожують вигнати зовсім, і маючи на увазі, що наших переселенців по-за межами України велика сила, — З'їзд звертає увагу Тимчасового Правительства на це прикриває і заявляє свій протест, тим більше, що на Україні фактично забезпечені права національних меншостей.

Маючи на увазі, що, в зв'язку з майбутньою автономією України, велика сила переселенців Українців бажає повернутись до рідного краю, — З'їзд визнає, що це питання повинно бути вирішено Українським народним Союзом, в порозумінню з союзнами інших країв Росії.

Ці постансви Першого Українського Селянського З'їзду були potwierdжені потім безконечним числом менших — губерніяльних, повітових і волосних з'їздів і зробились, в першій загальній, принциповій своїй частині азбукою, яку кожний селянин знав просто на пам'ять і від якої вже не відступав. Другий всеукраїнський військовий з'їзд одноголосно не тільки приєднався до цих постанов, а ще й зазначив, що салдати будуть піддержувати їх „всією своєю силою.“

В справі війни З'їзд також одноголосно виніс слідуєчу ухвалу:

„Вважаючи на те, що війна потрібна поміщикам, фабрикантам та іншим багатіям, а трудовому народові несе тільки нещастя, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд визнає необхідним:

1. Аби трудовий народ воюючих держав почав домагатись від своїх правительств миру без захвату чужих земель і без контрибуцій, з тим, щоб кожний нарід, який знаходиться під чужим пануванням, сам вирішив, до якої держави він хоче належати.

(по 3 від кожн. установи), 4) 3 предст. від Укр. Центр. Продовольчого Комітету (який малось на думці заснувати), 5) 3 предст. від Укр. Центр. Ради, 6) 3 предст. від Укр. Центр. Кооп. Комітету, 7) по одному представнику від партій — у. с.-р. і у. с.-д., 8) 1 предст. від Укр. Військ. Генер. Комітету і 9) 2 предст. від крайової ради робітн. та салдат. депутатів.

2. З'їзд вважає необхідним, аби Тимчасове Правительство, разом з союзниками, негайно виробило і оголосило умови, на яких воно згодне замиритися.

3. З огляду на те, що розгром російського війська загрожує руїною Україні, З'їзд вважає потрібним допомагати всіма способами армії і закликає її до діяльної оборони рідного краю."

Як бачимо, ця постанова ще поміркована. В ній ще говориться про необхідність „діяльної оборони краю“.

Та чим далі, то ці хвостики постанов про допомогу армії і необхідність, хоч і вимушену, тягти війну далі, ставали все купіщами й купіщами. Мир був необхідний, миру нетерпеливо і жагуче ждав весь народ, а війна все тяглась, і не видно було, щоб Правительством уживались якісь серйозні заходи до замирення. Конференція української партії соціалістів-революціонерів, що відбулась 3.—6. червня зст. ст.) в Києві, вже виразно, без жадних „хвостиків“ висловилась (а негайний мир, постановивши домагатись негайного „оголошення перемир'я на всіх фронтах і початку мирних переговорів для закінчення миру без анексій і контрибуцій.“ Приєднавшись своєю резолюцією в земельній справі майже цілком до постанов Першого Селянського З'їзду, ця ж сама конференція постановила домагатись ліквідації коаліційного російського міністерства, як нездатного заключити мир і перевести в життя потрібні соціально-економічні реформи, і утворення нового уряду з представників одної революційної демократії.

Яскравим показником зросту соціальних та економічних домагань трудових мас явився потім (11.—14. липня ст. ст.) Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд, який, хоч і проходив під великим впливом таких поміркованих с.-д., як В. Винниченко, Б. Мартос і В. Садовський, все ж досить виразно зазначив свою соціально-революційну позицію. При чому характерно, що З'їзд виявив радикалізм одночасно як в справах соціально-економічних, так і в справах національно-політичних.*) На З'їзді робітники нарікали на Центральну Раду не тільки за її не цілком „революційно-демократичний“ склад і загальну політику, а також і за її угоду з Временним Правительством, яку робітництво все вважало за відібрання прав у Центральної Ради, як, до речі, воно потім до де-якої міри й вийшло.

В справі війни З'їзд виніс цілком недвозначну постанову, слідуєчого змісту :

„Визнаючи, що в наслідок війни всі завоювання революції, в тому числі і автономія України, йдуть до загибелі; що економічна руїна, яка росте з дня на день, довела край до повного занепаду; що це все загрожує великим не-

*) З'їзд цей було скликано укр. фракцією київської ради робітничих депутатів. На нього було запрошено представників всіх існуючих тоді українських робітничих організацій, а також українських фракцій загально-робітничих організацій. На з'їзд прибуло біля 300 делегатів, половина з яких належала до с.-д. фракції з'їзду, а друга половина — до фракції с.-р. і непартійних. Пізніше скликання цього З'їзду і нечисленність його були наслідком і показником загального сумного стану українського робітництва на Україні. До президії З'їзду було обрано: В. Винниченка (с.-д.), М. Порша (с.-д.), Д. Антоновича (с.-д.), Веселовського (с.-д.), Паламарчука (с.-д.), Єремєєва (с.-д.) й інших. В працях З'їзду брали участь, як докладчики, Генеральні Секретарі с.-д. Стещенко, Мартос і Садовський.

щастям передовсім пролетаріатові і всьому трудовому народові, — З'їзд постановляє :

1. Війну треба скінчити в самий найближчий час, і для цього Тимчасове Правительство повинно в рішучій формі зажадати від Англії, Франції й інших союзників, щоб вони разом з Росією розпочали негайно мирові переговори з центральними державами, а як що союзники відмовляться — вжити інших заходів до припинення війни."

Правда, й ця резолюція мала ще „хвостик“, в якому говорилось, що —

„Визнаючи, що перемога супротивника на фронті в сучасний момент загрожує українським землям поділом території України на дві частини, котрий підкосить і затримає розвиток всього українського пролетаріату, і що захоплення України ворогом знищить на захопленій частині нашої землі демократично-республіканський устрій, здобутий загально-російською революцією, — З'їзд закликає всю революційну демократію України і всієї Росії до активного енергійного опору наступаючому ворогові на фронті і до підтримки армії працею в замілі", —

але це не затушковувало виразно сказаного: хочемо миру, хоч би й сепаратного.

Слово про „інші заходи до припинення війни“, сказані в той час, коли під гіпнозом буржуазної агітації про сепаратний мир вважалося просто „непристойним“ говорити, свідчить яскраво про те, що народ вже далі не міг зносити тягарів війни і конче хотів миру.

В земельній справі ухвала З'їзду звучала так:

„В інтересах розвитку продукційних сил на Україні та народного хазяйства взагалі, а сільського хазяйства з'окрема, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд постановив :

1. Вся земля виключається з товарового обороту.

2. Всі землі на Україні приватних власників, церковні, монастирські, князівські, удільні і казенні переходять в український земельний фонд без всякого викупу; цим фондом порядкує Український Сойм, повітові та волосні земельні комітети, вибрані на основі загального, рівного, прямого та таємного виборчого права. Ця постанова повинна бути затверджена Всеросійськими Установчими Зборами.

3. З цього українського земельного фонду землею користується трудове селянство; земля дається по установленій нормі, яка мусить бути не менше харчової і не більше трудової.

4. Користування землею з українського земельного фонду мусить бути улаштоване в інтересах усього трудового народу.

5. Зважаючи на те, що велике сільське хазяйство економічно і технічно вигідніше від хазяйства дрібного, в інтересах розвитку продукційних сил треба великі зразкові хазяйства зберігти, але передати їх трудовому народові для громадського користування.

6. Як Український Сойм, так і установи місцевого самоврядування повинні розвивати широку допомогу сільській кооперації.“*)

Свідомість того, що революція не може скінчитись на розв'язанню національно-політичних питань і повинна перейти до ґрунтовної перебудови існуючих суспільних капіталістично-буржуазних відносин на нових основах і що це завдання повинен виконати сам робочий

*) Докладчиком в земельній справі виступав Б. Мартос. Доклад його і запропоновані резолюції не вдовольнили есерівську фракцію З'їзду, яка запропонувала З'їздові приєднатись до постанов І Всеук. Сел. З'їзду в земельній справі. Однак с.д. більшість З'їзду цю пропозицію відкинула, не погоджуючись з скасуванням приватної власності на землю і обстоюючи формулу лише виключення землі з товарового обороту. Підчас голосування наведеної резолюції фракція у. с.-р. залишила залю засідань З'їзду.

нарід, взявши до своїх рук апарати державного управління, — ця свідомість все більш зміцнювалась в робітничих верствах. В резолюції Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду по політичному моменту читаємо слідує:

„Визнаючи, що революцію в Росії викликало загострене на ґрунті війни незадоволення економічних, культурних, політичних і національних потреб широких народніх мас; що укріплення завоювань революції, поглиблення і поширення її соціально-економічного змісту можливе тільки за допомогою організованого і планомирного утворення нових форм громадсько-політичного і національного життя і задоволення соціальних і економічних потреб працюючих класів населення; що виконувати ці творчі завдання революції в Росії може тільки тверда революційна влада, заснована на довір'ї революційної демократії; що повне національне визволення українського народу, укріплення і поширення революції на Україні можливе тільки при утворенні єдиної революційної демократичної крайової влади на Україні; що буржуазні класи в Росії виявили і в майбутньому повинні ще дужче виявити свій анти-революційний характер; що така тверда революційна влада — як в Росії, так і на Україні — може бути утворена тільки революційною демократією, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд визнає необхідним:

1) Щоб все українське робітництво підтримувало всіма своїми силами і з всією енергією як Українську Центральну Раду, так її Генеральний Секретаріат — ці органи революційної влади на Україні, що спираються на сили всієї революційної демократії — робітництва, селянства і війська;

2) Щоб представництво українського пролетаріату в Українській Центр. Раді, ставлячи своєю метою здійснення завдань і цілей революції — як в Росії так і на Україні — йшло до цього в тісному єднанні з робітниками інших націй і в згоді зі всією революційною демократією — українською і неукраїнською — вело самостійну класову позицію.“

Таким чином, закликаючи робітництво до підтримки Центральної Ради і Генерального Секретаріату, Робітничий З'їзд свідомо ставив перед нею, як крайовою революційною властю, цілі здійснення не тільки національно-політичних домагань української демократії (ці домагання здійснялись самим вже фактом існування Ради і Секретаріату), а, головним чином, — „поглиблення і поширення соціально-економічного змісту“ революції, шляхом „задоволення соціальних і економічних потреб працюючих класів“.

Зрозуміло після цього, через що в революціях з'їзду не знаходимо зовсім навіть натяку на переговори Центральної Ради з Временним Правительством, на Декларацію Правительства і II Універсал Центральної Ради, на реалізацію яких Центральна Рада і Генеральний Секретаріат витрачали в той час всі свої сили. Робітничі маси приймали вже відродження України, відроджену українську державність (хоч і на автономних підвалинах), як докінчений і безперечний факт, який ще треба закріпити, наповнити живим соціально-економічним змістом, за який може ще доведеться боротись і боротись жорстоко, але який вже не підлягає ніяким сумнівам і не залежить від того чи іншого відношення до нього петроградського Коаліційного Правительства, в якому все ще відігравали помітну роль представники буржуазії, тої самої, яка, на думку з'їзду, вже виявила, а в майбутньому повинна ще дужче виявити свій анти-революційний характер. Отже не там, не в політично-кабі-

нетських суперечках з російською буржуазією і звязаною з нею в коаліції російською демократією треба було шукати розв'язання завдань української революції, а в живій, активній соціально-економічній творчості тут — в містах і селах, на фабриках і заводах, — на Україні. Згода ж з Временним Правительством через це інтересна, потрібна і важна лише постільки, поскільки вона скріплює саме цю творчу, діючу позицію української революційної демократії — робітництва і селянства. Все инше — не варто уваги в цей гарячий час.

Спеціально в національно-політичній справі з'їзд виніс*) таку ухвалу:

„Виставляючи старий лозунг українського пролетаріату — автономію України, котра остаточно повинна бути встановлена на Українських Установчих Зборах, визнаючи, що викликані війною зміни в економічних і політичних взаємовідносинах України з Росією вимагають федеративного зв'язку суверенної автономної України з Росією, — 1) З'їзд закликає пролетаріат України взяти саму діяльну участь в розпочатому вже творенню автономної України, щоб забезпечити найбільш повну демократичність цього ладу в інтересах пролетаріату і самих широких мас населення, і подбати про те, щоб взяти ініціативу в цій роботі; 2) З'їзд визнає, що в основу автономного ладу необхідно покласти найближчу участь самого народу в справах управління, для чого всі органи влади повинні бути, по можливості, виборними і неєдиноличними і вести справу управління в постійній згоді безпосередньо з населенням, яке їх обрало, чи з його представниками.“

Отже знову маємо виразне підкреслення саме способів творення автономного ладу на Україні, які зводяться до короткої, але важкої життєвої формули — творити все через народ, його власними силами та колективним розумом робітництва і селянства.

Ми не будемо наводити тут постанов З'їзду в справі організації робітництва, які мають вужчий інтерес. Зазначимо тільки, що в цьому питанні З'їзд став на ту точку погляду, що професійні організації робітництва на Україні мають будуватись на принципі об'єднання всіх робітників даної професії без різниці національностей, і що в цих загальних організаціях українське робітництво повинно боронити своїх культурно-просвітних інтересів (30), підкресливши, між иньшим, і тут, в справі культурно-освітній, свою класову позицію увагою, що „загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва“.

Наприкінці своїх засідань Робітничий З'їзд обрав Всеукраїнську Раду Робітничих Депутатів в кількості 100 чоловік (70 соц.-дем. і 30 соц.-рев.) і постановив, щоб вона ввійшла з правом рішачого голосу в склад Центральної Ради, де вже засідали Рада Селянських і Рада Військових депутатів (31).

Входженням Ради Робітничих Депутатів в склад Центральної Ради (разом з входженням до неї представників національних меньшостей) закінчувався процес перетворення Ради в класово-революційний орган, в центральну раду селянства, робітництва і солдатів України, без різниці національностей. Вже один цей факт сам по собі вимагав від

*) По докладу одного з основоположників Української Комуністичної Партії — М. С. Ткаченка.

Центральної Ради зміни дотеперішнього, майже виключно національно-політичного напрямку роботи в бік соціально-економічної творчості. Однак, на жаль, так не сталося. Поставивши собі метою досягнення в першу чергу національного визволення (що було при тодішніх обставинах цілком натуральним і зрозумілим), маючи перед собою постійні перешкоди з боку Временного Правительства і погрози з боку російської буржуазії силою зламати національно-визвольний український фронт, Центральна Рада, зв'язана до того ж затяжними переговорами з Временним Правительством, не відчула належно цього нового крику життя і не виявила на цій соціально-економічній полі революційної творчості тої сміливості, рішучості, далекозорості і завзяття, які вона виявила в національно-політичній боротьбі. Мало допомогло Раді і входження в її склад Всеукраїнської Ради Робітничих Депутатів, провідники якої — українські соц.-дем. (в спілці з російськими соц.-дем.) — швидко забули про хороші постанови Робітничого З'їзду (складені не без їх участі) і вели в Центральній Раді і далі опортуністичну соціально-економічну політику, одріжняючись від пануючої демократії хіба тільки тим, що та всі справи відкладала до Всеросійських Установчих Зборів, а українські соціал-демократи — спочатку неспішно, а потім сміливіше — до Українських Установчих Зборів.

А життя не стояло на місці. Революція дійсно поглиблювалась і в сфері національно-політичній і в соціально-економічній. Розбурхане селянсько-робітниче море хвилювалось. Підбадьорене І Універсалом Центральної Ради, отим — „однині сами будемо творити своє життя“, — воно дійсно шукало нових форм життя, робило спроби зруйнувати остогидлі основи старих суспільно-політичних і економічних відносин і утворити на їх місці нові. Трудове селянство, ухваливши раз постанову про негайне творення вільного автономного ладу, дійсно приступало до цієї роботи і, засновуючи всюди — по волостях, повітах і губерніях — ради селянських депутатів, що швидко стали фактичною владою на місцях, вимагало потрібних для їх роботи грошей (32); ухваливши, що вся земля повинна перейти до трудового народу, селянство інтересувалося практичними біжучими питаннями сільсько-господарської дійсності, гаряче дебатуєчи на своїх з'їздах питання про користування лісами, ставками, випасами, про ціни на робочі руки підчас жнив і так далі; ухваливши взятись до науки в українській мові, селянство шукало будинків для майбутніх шкіл і з кінцевою необхідністю натикалось на поміщицькі і монастирські палаци, що все ще стояли не зачеплені, в повнім володінні старих своїх власників, чекаючи на ті „всеіспіляючі“ Установчі Збори.*)

Цю переломову добу в розвитку революції запримітили і захотіли використати російські соц.-демократи більшовики, вивівши 16.—18.

*) Для прикладу наводимо тут уривки з постанов київського повітового селянського з'їзду, що відбувся 9 липня ст. ст.: „1) Виявляючи свою ворожість до старого пензового земства, з'їзд одноголосно постановляє: домогатись від Укр. Центр. Ради замість земства „народної самоуправи“ і скасування самої назви „земство“; 2) З'їзд постановляє, щоб київська повітова земська управа дала 5.000 карб. для потреб повітової Ради Сел. Депутатів, а також ухвалює,

липня (н. ст.) на вулиці Петрограда озброєні відділи пролетаріату і салдатів з ціллю насильного усунення коаліційного Правительства і захоплення влади працюючими. Правда, спроба на цей раз не вдалась. По кількох днях жорстоких боїв, підчас яких полягло тисячі салдатів і робітників, правительственным військам (головну частину яких складали козаки) вдалося задушити повстання. Князь Львов пішов слідом за кадетами до одставки. На підставі постанови петроградської ради робітничих і салдатських депутатів (що осудила повстання большевників), міністром-президентом став „улюбленець“ революції — тепер посвячений кров'ю впавших в боях на вулицях Петрограду робітників і салдатів — міністр війни Керенський, який знову вхопився „рятувати революцію“ за допомогою буржуазії, сформувавши новий коаліційний кабінет.

На Україні про це саме, тоб-то про необхідність закінчення війни і початку переведення в життя соціально-економічних реформ, нагадали, хоч і в неорганізованій, примітивній, дезертирсько-бунтарській формі, нещасні „полуботківці“, що не хотіли виступати на фронт, не зважаючи на постанову Центральної Ради в цім напрямі і заходи Генерального Секретаря військових справ Петлюри, і все домогались признання їх (5.000 чоловік) особним українським полком аж доти, поки, в дні петроградських боїв, не зробили серйозного бешкету в Києві, арештувавши начальника міліції, захопивши міліційні участки, розгромивши приватне помешкання Начальника Київської Округи і поставивши свою варту біля де-яких державних установ. Цей бешкет без особливих труднощів було ліквідовано Генеральним Секретаріатом, який не задумувався серйозніше над причинами його.

На липневі дні Центральна Рада не звернула належної уваги, хоч в українському революційному житті все частіше лунали голоси попередження і перестороги. Класові інтереси все дужче й дужче почали розщиплювати єдиний досі український революційний фронт. Українська дрібна буржуазія, продовжуючи і далі кликати „всіх свідомих Українців до сільної праці“ та радити селянству і робітництву, щоб воно відклало вирішення всіх дражливих соціально-економічних питань до Установчих Зборів, однак вже виразно формулувала свої соціально-економічні ідеали.

Ще 25. червня (ст. ст.) відбулась в Києві конференція української радикально-демократичної партії, що з часу цієї конференції переіменувалась в партію „соціалістів-федералістів“ (ЗЗ). Перефарбувавшись на соціалістичний колір, партія ця на згаданій конференції виразно підкреслила, що в земельній справі вона стоїть за виплат поміщикам вартости землі при переході її в земельний фонд і що „в методах роботи і боротьби за досягнення своїх ідеалів“ партія буде йти „еволюційним шляхом“.

що селяне мають право проводити асигновки з запасних капіталів для своїх потреб; 3) З'їзд приймає такі ціни: за робочі руки і робочий день — 5 карб., жати за третій сніп, а вазати за косаркою — за пятий сніп; 4) З'їзд постановляє прохати Центральну Раду, щоб вона допомогла селянам київського повіту заснувати середню школу для своїх дітей в Межигорському монастирі; черниці цього монастиря повинні переїхати до свого Покровського монастиря в Києві.

А пізніше, після липневих подій в Петрограді, 15.—19. липня ст. ст. відбувся численний і бурхливий Другий З'їзд Української Партії Соціалістів-Революціонерів, який між іншим, в іншій земельній справі постанову про необхідність соціалізації землі, після того, як на самім початкові революції, коли ще класові суперечности не були так загострені, партія стояла в земельній справі на далеко поміркованішій позиції. Ось ця постанова:

„Велика поширеність на Україні трудових форм сільського господарства поруч з великим землеволодінством і тісно звязана з цим експлуатація (використовування) безземельного та малоземельного селянства з боку поміщиків ставить в неможливі умови розвиток сільського хазяйства на Україні і тим утворює ґрунт для соціалістичного руху серед трудового селянства. Вважаючи, що необхідною умовою розвитку цього руху є перехід землі до рук трудового народу, українська партія соц.-революц. вимагає, як мінімуму реформи для трудового селянства, переведення соціалізації землі на таких підставах:

1. Право приватної власности на землю касується на завше, і земля викупається з товарообміну.
2. Вся земля на Україні (Український Земельний фонд) переходить без викупу в користування всього трудового народу, який порядкує нею через сільські громади, волості, повітові, краєві та всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом, на основі загального, рівного прямого і таємного голосування.
3. Землею користується тільки той, хто сам або в товаристві обробляє її власною працею, на основі урівнюючого принципу. Як шлях до проведення цього принципу, установлюється норма — не менше споживчої і не більше трудової.
4. Зважаючи на те, що хазяйнування гуртом зберігає робочу силу, потрібує менш інвентаря, дає змогу завести найкращі машини і взагалі підвищує агікультуру (хліборобство), — бажано великі зразкові господарства, не руйнувши, передати до рук трудових хліборобських товариств, як осередки майбутнього суспільного хазяйнування.
5. Річки, ліси, копальні і всі інші природні багатства переходять в користування всього трудового народу, який ними завідує через вищі краєві органи самоврядування і Український Сойм.
6. Диференціальна рента, шляхом спеціального оподаткування, мусить бути повернена на громадські потреби.
7. За всіма, хто потерпить від переведення земельної реформи, визнається право на тимчасову піддержку державним коштом.
8. Земельна справа вирішиться на Українських Установчих Зборах.“

Так само і в справі національно-політичній партія соц.-рев. перейшла вже далеко за межі автономії, ухваливши на з'їзді таку постанову:

1. Стоючи на ґрунті революційного соціалізму і приєднуючись до міжнародної класової боротьби трудових мас усіх націй, Укр. Партія Соц.-Рев. вважає, що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи, і свідомо стоїть в обороні національних цінностей всіх народів.
2. Вважаючи, що цілковите розв'язання національного питання можливе тільки при соціалістичному ладі, коли буде знищено соціальний ґніт, — Укр. Партія Соц.-Рев., як найкращий спосіб полагодження національних стосунків в умовах буржуазного ладу, висуває національно-персональну (екстериторіальну) автономію.
3. Однак, зважаючи на те, що національний ґніт затемнює класову свідомість і дає буржуазії нагоду використовувати національні недогоди гноблених націй для своїх класових інтересів і імперіалістичної політики, Укр. Партія Соц.-Рев. признає необхідним в найближчому майбутньому боротися за такі міжнародні відносини, які б: а) можливо найбільш сприяли розвоєві класової свідомости мас і їх міжнародній солідарности; б) відповідали б соціалістичним прин-

ціпам рівності всіх націй перед інтернаціоналом та забезпечували б право кожної нації на самоозначення, це-б-то на найширшу політичну волю, якою є повна суверенність нації.

Через те перехідною стадією від сучасного безправного стану до національно-персональної автономії Укр. Партія Соц.-Рев. вважає перебудову сучасних імперіалістичних сепарованих держав на федерацію демократичних республік, утворених на національно-територіальному принципі, з міжнароднім забезпеченням прав національних меншостей, на основі екстериторіальності. Обсяг суверенності і дороги федеративної сполуки повинні бути встановлені лише шляхом добровільної умови між суверенними націями, які складають федерацію, згідно з інтересами працюючих мас кожної нації.

4. Під теперішню хвилю Укр. Партія Соц.-Рев. вважає необхідним вимагати перетворення російської держави на федерацію рівноправних національно-територіальних республік, з забезпеченням в їх межах прав національних меншостей. Що ж до України, то вона повинна приступити до федерації з иншими народами, як демократична республіка в своїх етнографічних межах, незалежно від сучасної її державної приналежності.

В цій новій національно-політичній позиції партії важним і характерним для того моменту української революції, в який вона приймалась, являється не тільки те, що партія вважала необхідним домогатись перетворення Росії на союз вільних республік, в якому мислилась, як демократична республіка, й Україна, а ще й те обґрунтування, яке дано в резолюції цьому домагання. Прямуючи до виявлення суверенної волі українського народу в формі самостійної республіки, партія вразно підкреслювала, що в цій формі вона бачить не ціль, а тільки засіб до знесення важкого національного гніту і до утворення, тим самим, таких умов суспільного розвитку на Україні, які найбільше сприяли б розвитку класової свідомості українських працюючих мас та почуття в них міжнародньої солідарності всіх працюючих і, в кінцевій цілі, найкоротшими шляхами вели до соціалізму (34).

Так росла не тільки національна, але й соціально-економічна свідомість українського робітництва і селянства. Не скована путами (на разі розбитого) буржуазного поліцейського режиму, вона шукала для себе матеріального втілення в життю. Вона ще не виливалась в масові неорганізовані виступи селянства і робітництва. Поміщицькі маєтки стояли ще цілі, під охороною самого ж селянства. На фабриках і заводах робітники ще не робили спроб перебрати до своїх рук функції управління і завідування продукцією. Селяне все ще терпеливо ждали Установчих Зборів, будучи твердо переконані в тому, що вже ніяка сила не поверне старих порядків назад, що Временне Правительство чи Центральна Рада от-от скличуть ті Збори, або в якійсь иншій формі остаточно і безповоротно закріплять за народом те добро—землю, ліси, копальні,— яке він вже вважав своїм і ходив, як біля свого, дбайливо оберігаючи його. Україна довгий час вважалася через свій порівнюючи спокійний хід революції „оазисом“ в Росії. Та вже помітно було велике напруження в народніх—робітничих і селянських масах. Вже було ясно, що даліше проволікання справи задоволення соціально-економічних потреб працюючого людю і затулювання справи миру прорве ту не зовсім міцну греблю, яка держала ще в

берегах народне море. Було ясно, що перша спроба з боку буржуазії реставрувати старі порядки буде тою искрою, яка запалить страшну пожежу жорстокої класової боротьби.

Ясно, що в такій ситуації революційному правительству України треба було бути дуже чутливим і мудрим. Треба було, не дуже оглядаючись на петроградське коаліційне правительство, робити дальші кроки в організації революційних мас, в утворенні на місцях міцних революційних робітничо-селянських апаратів влади і приступати до переведення, за їх допомоги, соціально-економічних реформ. Між тим, Генеральний Секретаріат на довгий час весь, цілком віддався справі переговорів з Петроградом і майже нічого не зробив в зазначеному напрямі, коли не рахувати напівакадемічного з'їзду земельних комітетів України (26—27 липня ст. ст. у Києві), скликаного Генеральним Секретарем земельних справ Б. Мартосом.

Переговори в Петрограді викликали застій в діяльності Центральної Ради, чи, як висловився с.-д. М. Ткаченко в одній з своїх статей про ці переговори,^{*)} — „тушцювання на порожнім місці“. А наслідки цього „тушцювання“ дали знати себе зараз же. Зайнявшись цілком справою переговорів, далекою від народніх мас, Центральна Рада потроху починала ослаблювати ті безпосередні, тісні й ширі зв'язки з народом, які до того мала. Не проявляючи революційної акції в соціально-економічній творчості, Рада цим самим тратила на своїм авторитеті в широких робітничо-селянських верствах. В краю починалась так звана анархія, „знаменита українська зорганізованість, як висловився той самий Ткаченко, починала розсуватися“...

Між тим позитивного для революції згода з Временним Правительством і, особливо, дальші переговори, дали дуже і дуже мало, навіть і в сфері національно-політичній.

21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення“ угоди і затвердження неповноправного Генерального Секретаріату. Цей останній етап в боротьбі Центральної Ради за автономію України був найбільш інтересним, з точки погляду виявлення дійсного відношення російської буржуазії, в кращій її — ліберально-кадетській частині — до національно-державного відродження українського народу. В цей момент виявились у всій наготі нічим не задушковані централістичні гнобительські тенденції цієї буржуазії, подиктовані їй класово-національним великодержавницькими інтересами.

Коли міністри Церетелі, Терещенко і Керенський вернулись з Києва до Петрограду і положили перед очі Временного Правительства проект Постанови і II Універсала Центральної Ради, на які треба було годитись без жадних змін, — міністри кадети вкрили їх мокрим рядном. Після бурхливих суперечок, пропозиція кадетів про перегляд текстів і внесення в них „відповідних“ кадетських поправок перепала, міністри кадети — Шінгарьов, Шаховской і Мануйлов заявили, що вони виходять з складу Правительства, не можучи взяти на себе відповідаль-

^{*)} „Робітн. Іаз.“ ч. 100, 1917 р. Стаття — „Caveant consules, ne quid res publica Ucrainae detrimenti capiat.“

ности за „той хаос, який вноситься через прийняття Правительством Постанови у відносини між Правительством і новим органом управи Україною, і за ті можливості здійснення явочним порядком української автономії, які відкриваються цією Постановою перед Українською Центральною Радою!“ Міністр Некрасов тільки через те, що голосував за Постанову, мусів вийти зі складу партії „народної свободи“.

Ми вже наводили в свій час уривки з статті бар. Нольде, справленої проти угоди. Трохи пізніше (28. липня н. ст.) газета „Рѣчь“ (орган центр. комітету партії народн. своб.) вмістила комунікат Центрального Комітету кадетської партії з поясненням причин, які примусили партію до відкликання членів її з уряду. В тім комунікаті кадети між иньшим писали:

„Останньою і особливо яскравою подією цього роду*) було прийняття правительством у готовій формі, без допущення можливості поробити якісь зміни, порозуміння з Українською Радою, dokonаного трьома членами Временного Правительства, що їздили на переговори до Київа. Ця розвязка запала, не зважаючи на перестороги наших товаришів про можливі її наслідки.

По суті української справи Центральний Комітет признає необхідність розроблення проекту краєвої автономії України для предложения Установчим Зборам і вже поробив над цим приготівчі заходи (35). Однак Центральний Комітет думає, що негайне утворення місцевої влади, відповідальної перед місцевою ж громадянською організацією, покликаного до функціонування з неозначеними повноваженнями і на неозначеній території, а так само передчасне освідчення симпатій правительства до проекту краєвої автономії, зміст якої лишається правительству невідомим, є недопустимим і у високій мірі є небезпечним прецедентом, що наперед рішає, всупереч даній членами правительства присязі, про волю Установчих Зборів та про основні риси будучого державного устрою Росії.

Центральний Комітет вважає, що його одноступі в правительстві позбавлені можливості впливати на зміст акту в згоді з вимогами головних основ державного права та з інтересами Росії, не можуть брати відповідальности за цей крок і за його можливі наслідки.“

Заворушився навіть забутий вже всіма Тимчасовий Комітет членів Державної Думи і так само відбув довгі дискусії в справі угоди. Сколихнулося, заметушилося все реакційно-чорносотенне буржуазне кодро. Заклацало своїми залізними щелепами, наміряючись вже на українській справі дати „пробний урок“, „недосвідчений“, „обдурений“ Українцями московській демократії.

Та не встигла ще буржуазія щось серйознішого зробити, як спалахнуло повстання петроградських робітників і салдатів під проводом російських соціал-демократів большевиків. Будучи справлене проти рештки коаліційного правительства, жорстоко задушене тою решткою на чолі з княз. Львовим і міністром війни Керенським (бої на вулицях Петрограду 16—18 липня н. ст.), повстання це скріпило позиції буржуазії, розпалюючи в ній нові надії. Міністр-предсідатель кн. Львов підніс голос в оборону поміщиків і, як протест проти радикальних заходів міністра Чернова (с.-р.) в земельній справі, подався і собі, слідом за кадедами, до демісії. Не захотів залишатись в товаристві міністрів соціалістів також і міністр судівництва Переверзев, мотивуючи

*) Мова йде про ті розходження, які були в правительстві між міністрами соціалістами і кадедами. Автор.

свій вихід тим, що немов би міністри соціалісти не давали йому можливості як слід розправитись з „бунтовщиками“ більшевиками.

Буржуазія почала поводитись все сміливіше та сміливіше. Рештка міністрів на чолі з Керенським попробували були повести „демократичний“ курс політики. Оголосили Росію демократичною республікою, не ждучи Установчих Зборів; розпустили Державну Думу і Державну Раду; заявили, що будуть і далі обстоювати намічену земельну реформу, — та це все тільки ще дужче роздрочило буржуазію, не здобувши активної підтримки з боку демократії.

Поставлений петроградською радою робітничих і салдатських депутатів (власне її антибільшевицькою більшістю) на міністра-президента Керенський не знав, що йому робити. Обстоюючи даліше ведення війни,*) одрізавши собі (прудушенням більшевицького повстання) шлях до порозуміння з крайніми лівими течіями революційної демократії, він бачив, що не обійтись йому без підтримки з боку буржуазії, коли правительство хоче залишитись на своїй середній, демократичній, як тоді думали, — позиції. Почалися знову балачки про відновлення „співробітництва“ демократії з буржуазією. Керенський почав заново зіпльовати розбитого глека — „коаліційне правительство“.

Та кадети вже добре набили собі ціну. Вони не спішили вичирчати „бідну“ демократію на чолі з Керенським і поставили їй ряд вимог-умов свого повороту в склад правительства. А найголовнішою з тих умов була вимога, щоб нове правительство було звільнене з-під контролю Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, тої самої Ради, що осудила і допомогла задушити виступ більшовиків. Буржуазія не хотіла контролю навіть і з боку цієї поміркованої частини демократії; вона, як заявили кадети, хотіла „відповідати тільки перед власною совістю і Росією“...

В такий час приїхали до Петрограду до Временного Правительства (якого фактично не було) посланці від Центральної Ради — Генеральні Секретарі Винниченко, Рафес і Барановський, — для затвердження виробленої Малою Радою конституції України — „Статута Вищого Управління України“.

Не трудно уявити собі, при яких несприятливих умовах, довелося їм виконувати своє тяжке завдання... Дочекавшись нарешті утворення того нового Правительства (кадетсько-народницько-есерівського) (36), делегація приступила до реалізації укладеної в Києві угоди. Почалося оббивання порогів в міністерських прийомних. А міністри кадети тільки цього й ждали. Вони тепер були панами становища і могли нагрітись Українцями, як того хотіли. Соц.-демократа Церетелі, цього найактивнішого оборонця угоди, в новому складі Правительства вже не було. Він не захотів увійти в склад нового уряду.***) Отже рука була зовсім вільна. Керенського і Терещенка стіснялись не доводилось.

*) В той час відбувались великі невдачі на фронті. Російська армія, розгромлена, тікала з Галичини і Буковини.

**) З приводу уступлення Церетелі Мала Рада висловила свій жаль, надіславши йому про це телеграму.

Цілих три тижні просиділи Генеральні Секретарі в Петрограді, в атмосфері задущливої реакції, політичного крутійства, образ і понижень. Довгий час з ними просто не хотіли говорити. Нарешті 7. серпня (н. ст.) відбулась нарада членів Секретаріату з міністром фінансів Н. Нерасовим (що заступав міністра-президента), в присутності трьох правительствених референтів - правників: бар. Нольде, Гальперіна і Барта. „Фаховці“ від вирішення національних справ — бар. Нольде і п. Гальперін одразу заявили, що вироблений Центральною Радою статут „у великій мірі порушує довершену у Києві угоду, бо означає вже щось більше, ніж автономно-федеративний устрій, і що через це його необхідно в коріні переробити або краще написати новий. Почалися балачки про компетенцію Секретаріату, про число Генеральних Секретарів, про відношення Секретаріату до Временного Правительства і Центральної Ради і, нарешті, про територію, на яку мала поширюватись влада Генерального Секретаріату. З усіх розмов було видно, що Правительство хоче зламати угоду, заключену в Києві, а коли не зламати цілком, то, принаймні, звести її на півець. І статут знову, як і підчас першої делегації, виявлялися одверто імперіялістичні клясові апетити російської буржуазії, що пхали її на боротьбу проти автономії України, навіть з самою малою сферою компетенції. Як тільки доходила справа до опріділення території, члени Правительства і фаховці-правники робились тверді, мов криця. Вони йшли на велику жертву, вони згожувались віддати під владу майбутнього Секретаріату з майбутньою, виробленою ними ж самими його компетенцією, губернії київську, чернігівську, волинську, полтавську і подільську, але більше, далі, вони не могли йти. Включити туди ще й Харківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію — цей шлях до Чорного моря, ці багаті області — це було би гріхом і перед „наукою“, і перед державою, і перед власною совістю і ще перед чим хочете. І коли члени делегації зазначали, що це ж такі самі українські губернії, як і ті, на включення яких в територію автономної України правительство згожувалось, і на доказ цього наводили статистично-етнографічні й інші дані їхньої ж кадетської науки, тоді хитромудрі, лукаві фаховці Временного Правительства виступали з „наївною“ заявою, що їм не відомо ще, чи хоче бути під владою Генерального Секретаріату населення саме цих губерній, хоч вони те саме могли б, коли на те вже пішло, сказати і про Київщину, Поділля й т. п. Генеральні Секретарі хвилювались, нервувались, вислухуючи такі аргументи вчених професорів, збирались кинути переговори і вертатись до Києва, не діждавшись їх кінця. А Центральна Рада, інформуючись про переговори, посиляла свої накази — бути твердими, не здавати нічого з позицій, зазначених в Статуті, і в той же час настоювала на прискіпшенню переговорів з тим, щоб вони могли бути закінчені до відкриття чергової сесії Центральної Ради, призначеної на 18. серпня (н. ст.).*)

*) Генеральним Секретарям було послано, між иньшим, слідуючу постанову Комітету Ради (від 8. серпня н. ст.), ухвалену всіма Українцями — членами Ради, проти меншостей, які вважали її недопустимим ультиматумом Правительства: „Доручити Ген. Секретаріатові повідомити делегованих до Петрограду Се-

Затягування переговорів починало вже нервувати і членів Ради. Всі розуміли, що воно робиться навмисне і може потягти за собою, як повідомляли київські члени Генерального Секретаріату своїх товаришів в Петрограді, до „утрати авторитету Центральної Ради“ (37).

Та все це не робило жадного впливу ні на „фаховців“ Временного Правительства, ні на саме Временне Правительство. Не зважаючи на те, що Генеральні Секретарі одвідали де-яких міністрів (Авксентьева, Некрасова, Керенського) окремо і, не задовольняючись розмовами на офіційних засіданнях, дали їм ще додаткові пояснення, справа не поліпшувалась. Кінець кінцем Правительство так і не захотіло взяти під увагу виробленого Радою Статуту і приступило 15 серпня (н. ст.) прямо до розгляду „Інструкції Генеральному Секретаріату“, виробленої бароном Нольде і правником Гальперіном. Не дождавшись кінця переговорів, Голова Секретаріату В. Винниченко і Генеральний Контрольор Рафес виїхали з Петрограду до Києва. В Петрограді залишився один Ген. Секретар Барановський та вислані Центральною Радою в допомогу делегації — Генер. Секретар Зарубін (рос. с.-р.) і Товариш Генер. Секретаря по національних справах Міцкевич (Поляк).

Поїздка цих двох делегатів була вже зайвою. Надії на те, що вони, як представники меншостей, вплинуть на Правительство в бажанім напрямку, не справдилися. Правительство твердо йшло своїм шляхом, і 4 серпня ст. ст. (17 серпня н. ст.) ним була затверджена слідуєча

„Тимчасова Інструкція для Генерального Секретаріату Временного Правительства на Україні:

1. На час до вирішення Установчими Зборами питання про місцеве управління, вищим органом Временного Правительства по справах місцевого управління Україною являється Генеральний Секретаріат, котрий призначається Временним Правительством на пропозиції Центральної Ради.

2. Повновласти Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, за виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на інші губернії чи частини їх в тім разі, коли утворені в цих губерніях, на підставі постанови Временного Правительства, земські установи висловляться за бажаністю такого поширення.

3. Генеральний Секретаріат складається з Генеральних Секретарів по відомствах: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, е) праці, а також Генерального Секретаря по національних справах і Генерального Писаря.

Крім цього, при Генеральнім Секретаріаті існує, для контролю його справ, Генеральний Контрольор, який бере участь в засіданнях Секретаріату з правом рішального голосу.

В числі секретарів не менше чотирьох повинні бути особи, які не належать до української національності.

При Секретаріаті для національних справ встановляється три посади товаришів Секретаря з тим, що всі найбільш численні національності України мали кожна свого представника в особі секретаря, або одного з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє і подає на затвердження Временному Правительству проекти, що торкаються життя краю і його управ-

кретарів, що, не зважаючи на зміну політичної кон'юнктури, Комітет Ц. Ради стоїть на своїй давній точці погляду, що Статут Генер. Секретаріату має затвердити Тимч. Правительство без змін принципового характеру, які можна поробити тільки по порозумінню з Комітетом Ц. Ради.“

лінія. Проекти ці можуть бути, перед поданням їх Временному Правительству, внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Повноваження Временного Правительства в справах місцевого управління, що входять в компетенцію перелічених у ст. 3. відомств, здійснюються через Генеральних Секретарів. Докладніше визначення цих справ буде подано в особливому додаткові.

6. У всіх справах, зазначених в попередній статті, місцеві влади краю звертаються до Генерального Секретаріату, який, після зносин з Временним Правительством, передає розпорядження і накази останнього місцевим властям.

7. Генеральний Секретаріат подає список кандидатів на урядові посади, обов'язки яких входять у круг означених в статті 5. справ, які обсяджуються по призначенню Временного Правительства.

8. Зносин вищих державних установ і окремих цивільних відомств з Секретаріатом і окремими Секретарями по належності, як рівно ж останніх з вищими державними установами і відомствами, відбуваються через особного Комісара України в Петрограді, призначеного Временним Правительством; таким самим способом направляються законодавчі наміри і проекти, які торкаються місцевих справ України, а також і заходи загальнодержавного значіння, що виникнуть в окремих відомствах або обговорюватимуться в міжвідомствених і відомствених комісіях і вимагатимуть, через спеціальне відношення їх до України, участі представника управління комісара в зазначених комісіях.

9. В негайних і неоткладних випадках вищі державні установи і відомства передають свої накази місцевим властям безпосередньо, сповіщаючи одночасно про ці накази Секретаріат.

Підписали: Міністр-президент Керенський, міністр юстиції Зарудний. Петроград, 4 серпня 1917 р.

Не треба порівнювати цієї Інструкції а ні з виробленою Центральною Радою Конституцією автономної України, а ні з II Універсалом, а ні, навіть, з Деклярацією-Постановою В. Правительства, ухваленою рівно місяць перед тим. При новій ситуації і новими людьми вона укладалась. Новий і зміст має вона.

Від угоди, заключеної 3 липня (ст. ст.), і „Статута Вищого Управління України“ zostалися тільки жалюгідні корінці. Перше, що робило своєю Інструкцією Правительство, це було пересунення центру ваги з Центральної Ради на Генеральний Секретаріат. Генеральний Секретаріат являвся органом Временного Правительства, а не Ради, як то повинно було бути, згідно угоді. З Радою він нічим не зв'язувався, коли не рахувати того, що призначався він Временним Правительством на пропозицію Центральної Ради. Перед Радою він не відповідав, працювати разом з нею не був обов'язаний і тільки міг, коли хотів, подавати їй на обговорення свої проекти. Само собою розуміється, що це цілком йшло в розріз з основною тенденцією українського революційного руху, що весь виріс з самодіяльності народніх мас. Автономна Україна позбавлялась цим свого революційного парламенту — Центр. Ради, а разом і цілого парламентського устрою.

Друге. Генеральний Секретаріат являвся не правительством автономної України, а всього тільки найвищим передаточним органом Временного Правительства на Україні. Місцеві влади хоч і повинні були звертатись до Секретаріату, але останній не мав права робити свої розпорядження і тільки — з одного боку передавав заяви цих властей Временному Правительству, а з другого — розпорядження та вказівки Временного Правительства цим властям (§ 6.) І навіть в

цих передаточних функціях Секретаріат обмежувався тим, що „в негайних і невідкладних“ випадках Правительство залишало за собою право безпосередньо наказувати місцевим властям.

Третє. Компетенцію Секретаріату було надзвичайно звужено. Не тільки такі справи, як військові, шляхів, почти й телеграфу, а навіть судові і продовольчі були виключені з компетенції Секретаріату (так кадетам не хотілось випустити з своїх рук українського хліба).

Четверте. Ця обкрязна і обскубана з усіх боків влада, чи, швидше, фікція влади, поширювалась не на всю Україну, а тільки на п'ять губерній. Найбагатші частини України було виключено з-під її впливу.

Таке „роз'яснення“ угоди дало нове Временне Правительство. Що-правда, в Правительстві все ще більшість була демократична і навіть соціалістична. А Інструкцію, цей глум над національно-визвольними домаганнями українського народу, підписав Керенський, той самий, партія якого була в уряді і здавна „обстоювала“ федеративну Росію, той самий, який сам заключав місяць тому угоду з Центральною Радою. Та що міг значити Керенський і всі його однопартійці, яку инакшу „конституцію“ для автономної України вони могли дати тоді, коли саме в той час, як Правительство вело переговори з Генеральними Секретарями про інструкцію, орган урядової партії народної свободи — „Рѣчь“ — в передовій статті одверто, властно і нахабно радив Правительству, замість затвердження Інструкції для Г. Секретаріату, розігнати Центральну Раду.

Можна собі уявити, яким болючим ударом була ця Інструкція для української демократії, як вплинула вона на загострення національних відносин між Україною і Московщиною, і то не тільки буржуазною Московщиною, але й кращою її частиною — демократією. Адже ж в уряді сиділа і демократія, адже ж і вона санкціонувала цю образу і глум, нанесені московською буржуазією українському народові! Коли вона не в силі була вплинути на рішення справи, то чому вона хоч не запротестувала, хоч би для людського ока? Все це ми підкреслюємо тут для того, що воно мало своє значіння, як один з чинників майбутньої кривавої війни між Московщиною (радянською) і Україною (народною), між двома не буржуазіями, а народами, демократіями.

В Центральній Раді, — на пленарне засідання якої (шостої сесії 18.—22. серпня н. ст.) прибули вже Генер. Секретарі Винниченко і Рафес, а також наспіла з Петрограду і Інструкція, — відбулися небувало ще палкі та пристрастні дебати.

Поводження Врем. Правительства викликало тим більше обурення, що між ним і розпочатим в останніх часах одвертим загальним реакційно-чорносотенним походом проти українського визвольного руху помічався виразний зв'язок. Українське суспільство ще жило під гнітючим вражінням провокаційного розстрілу нещасних козаків „богданівців“, вчиненого великоруськими військовими частинами — донськими козаками та „кірасірами“ — в той час, як полк ім. Б. Хмельницького вирушав з Києва на фронт (38). З усіх кінців України надходили саме протести проти розстрілу і домагання суворого слідства, якого як раз не хотів переводити Начальник Київської Військової Округи

рос. с.-р. Оберучев, один з найбільших ненавистників і ворогів українського відродження. „Кієвлянин“ як ніколи провадив провокацію проти Українців. „Союз малоросів ім. Гоголя“ протестував проти „примусової українізації.“ Чорна професорська сотня в київському університеті також вела акцію проти українського відродження (39). Все це — від Києва почавши і Петроградом скінчивши — сплутувалось в один важкий, кошмарний, гнітючий клубок, який хотілось розірвати, знищити, пустити по вітру, щоб не перешкоджав вільно дихати, щоб не троїв своїм сморідним чадом повітря.

В таких умовах довелось Центральній Раді вирішати важке і важке питання: що ж робити далі? Як поставитись до Інструкції Временного Правительства, до цього останнього болючого удару? Яку лівію боротьби намітити далі? Цілком натурально, на Раді виявились самі різні течії, не тільки в залежності від партійних переконань членів Ради, але й від їх суб'єктивних настроїв. Більш-менш одностайно, однаково і зразу ясно виступили тільки представники меншостей, які, критикуючи, і часом дуже гостро, Інструкцію, в один голос радили прийняти її, як певний здобуток української демократії і базу для дальнішої боротьби. Українська ж частина Ради мусіла витратити цілих три дні, щоб дійти до якогось сталого, зафіксованого в формі ухвали Ради, висновку (40). Треба було спочатку переболіти, пережити цю нову образу, щоб звільнитись трохи з-під впливу чуття і послухатись голосу холодного, не знаючого образ розуму. Про те, щоб прийняти Інструкцію, прийняти в звичайному розумінню цього слова, як приймаються чи стверджуються парламентом закони чи постанови, не могло бути й мови. Навіть меншости, й ті не приймали її в цім розумінні, а тим більш не могла прийняти її, як щось близьке й органічно споріднене з національно-визвольним рухом, українська демократія. Ця Інструкція була цілком чужа, ворожа і неприємлемою для всієї системи, методу і практики української національно-політичної революції. І ходило власне не про прийняття її (якого не могло бути), а про те, як влучно підмітив і висловив промовець укр. с.-д. фракції М. Порш, — чи, не приймаючи Інструкції, все ж таки використати її, як ґрунт для дальшої боротьби, чи просто шпурнути її межі очі назад петроградському Правительству, тим самим одверто зірвати з ним і, можливо, підняти зараз же гасло збройної боротьби з ним? От про що ходило.

А що момент був не цілком підходящий для рішучої боротьби з Временним Правительством, це розуміли всі, в тому числі й ті, хто радив шпурнути ту Інструкцію назад Петроградові. І то не тільки через те, що був військовий стан, що відкинення Інструкції вело до розриву з меншостями; що антиукраїнські чорносотенно-реакційні кола, як показали переговори в Петрограді і пригода з богданівцями, приготувались до жорстокої і немилосердної боротьби з Українцями: що розрив і боротьба з Временним Правительством могли цілком зруйнувати український фронт і повести до окупації значної частини України німецькими — королівськими та цісарськими військами, — не тільки через це. Все це було важке і приймалось на увагу. Та не менш

важним було й те, що для рішучої боротьби з російською буржуазією і Временним Правительством, що було під її впливом, не були належно підготовлені в той час українські народні маси. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат перед цим всіх старань докладали до поширення між селянством, робітництвом та солдатами II Універсалу Центр. Ради та Деклярації Временного Правительства — ідеї примирення з Правительством і необхідності вбгати революційний український рух в звужені національні і соціальні рямці. Отже не можна було так різко і раптово міняти свою попередню позицію. Не можна було сьогодні кликати народ до самостійного творення автономного життя без уваги на Временне Правительство, завтра — до якоїсь міри одмовлятись від цього самого самочинного творення і кликати до згоди і співробітництва з Правительством, а після завтра — кликати знову до самочинного творення автономії, що з необхідністю вилялось би в форму боротьби не тільки з буржуазією, а й з тим самим Правительством. Даремно прогаявши більше місяця дорогого часу, викликавши навіть де-яке прохолодження чуття щирої і палкої прихильности народніх мас до Ради, було б великим ризиком, не виждавши часу, йти на пову рішучу акцію. От через що, в результаті довгих і палких балачок і гарячих закликів з боку промовців різних українських партій (с.-р., с.-д. (Довженко), непартійних соціалістів, націонал-революціонерів), Центральна Рада величезною більшістю голосів (за 247, проти 36 при 70 голосах утримавшихся с.-рев.) ухвалила слідуючу — запропоновану українськими соціал-демократами, з поправками укр. соц.-революціонерів, резолюцію:

„1. Вислухавши реферат Генерального Секретаріату Української Центральної Ради про переговори з Тимчасовим Правительством у справі затвердження Генерального Секретаріату і вислухавши видану 4. серпня Тимчасовим Правительством Інструкцію Генеральному Секретаріатові, Українська Центральна Рада, признаючи, що Інструкція:

1. продиктована недовір'ям до змагань усієї демократії України;
2. пересякнена імперіалістичними тенденціями російської буржуазії у відношенню до України;
3. ламає згоду Української Центральної Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня;
4. не дає можливости демократії України утворити власть на цілій території, заселеній українським народом;
5. звужує й ослаблює значіння власти Генерального Секретаріату, не охоплюючи всіх краєвих справ і потреб населення України (справи: харчова, військова, судова, комунікації, почт і телеграфів);
6. перешкоджає утворенню і праці міцної революційної краєвої власти (§§ 6 і 9);
7. признаючи, всупереч порозумінню української і неукраїнської демократії, невідповідаюче взаємним відносинам націй в краю число (4) Генеральних Секретарів для представлених в Українській Центральній Раді неукраїнських національностей, має на цілі знищити єдність української і неукраїнської демократії;

8. цілком не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меншостей, що живуть на Україні, —

Українська Центральна Рада вважає необхідним твердо й рішуче вказати Тимчасовому Правительству:

а) що Інструкція з 4. серпня стоїть в суперечности з угодою Укр. Центр. Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня, з якої тільки могла і може ви-

ходити Центральна Рада в своїй роботі підготовки всієї України до автономного ладу, Українських Установчих Зборів і Всеросійського Учредительного Зібрання;

б) що Інструкція служитиме перешкодою в дійсній роботі по організації краю, викликаючи зайві і непотрібні загострення й ослаблюючи силу та твердість революційної крайової влади;

в) що в інтересі добрих взаємовідносин між Україною і Росією необхідно в найкоротшім часі поробити заходи в цілі переведення в життя тих норм взаємовідносин між Тимчасовим Правительством і відповідальним перед Центральною Радою Генеральним Секретаріатом, які випливали б з угоди 3. липня.

II. В інтересах найшвидшого встановлення доброго ладу, закріплення і поглиблення здобутків революції на Україні та здійснення необхідних для цього заходів, Укр. Центр. Рада вважає необхідним:

1. Подати з числа 14 секретарів — 9 секретарів, зазначених в Інструкції, на затвердження Тимчасовому Правительству;

2. Доручити Комітетові Української Центральної Ради і Генеральному Секретаріатові виробити статут, що визначав би взаємні відносини між Українською Центральною Радою і її Генеральним Секретаріатом;

3. Доручити Генеральному Секретаріатові виробити ряд законопроектів у справі планомирного задоволення трудових мас населення, а саме; в робітничій справі, земельній, харчовій і просвітній;

4. Порушити перед Тимчасовим Правительством справу війни і миру, скасування смертної кари й інших репресій;

5. негайно приступити до підготовчої роботи по скликанню Установчих Зборів України і Всеросійського Учредительного Зібрання;

6. Звернутись до всіх націй України і, вказавши на всі хиби Тимчасової Інструкції, закликати трудові маси населення усієї України до організованої боротьби за свої інтереси і до об'єднання коло Української Центральної Ради.

Звичайно, це не було прийняття Інструкції Временного Правительства. Підкреслення, що Генеральний Секретаріат являється органом Української Центральної Ради, що Інструкція „служитиме перешкодою в дійсній роботі по організації краю“, вказівка на те, що „в інтересі добрих взаємних відносин між Україною і Росією“ необхідно реалізувати умови від 3 липня, нарешті, підкреслення, що Центральна Рада подасть Временному Правительству не просто „дев'ять Секретарів“, а дев'ятьох з 14, які вона має і буде далі мати, хоч про них і не говориться в Інструкції, а також і накреслення близького програму роботи Секретаріату, що виходила цілком за межі визначеної Інструкцією компетенції Секретаріату, — говорили зовсім не про прийняття Інструкції. Не даремно ж по прийняттю наведеної резолюції Центральною Радою, укр. соц.-дем. Єфреміїв, член президії соц.-дем. фракції, в імені останньої запитав: „Як же розуміти наше відношення до Інструкції Временного Правительства, з огляду на те, що в резолюції нічого не говориться про прийняття Інструкції?“ на що одержав коротке Винниченкове: „приймається до відома“.

Таким чином Інструкцію приймалось до відома, чи, краще сказати, ухвалювалось поспробувати використати її, не приймаючи.

Між тим Временне Правительство, що дуже уважно стежило за ходом дебатів в Центральній Раді, передало Раді, — через Генерального Секретаря Зарубіна і Тов. Ген. Секретаря Міцкевича, — хоч і не в писаній формі, свої пояснення до Інструкції, направлені з очевидною ціллю до зниження опозиційних настроїв Ради. Заступник Міністра-Президента міністр Некрасов заявив, що Правительство затвер-

дить трьох Генеральних Секретарів від національних меншостей, а не чотирьох, як зазначалось в Інструкції, що Правительство залишило за собою право в невідкладних і негайних випадках передавати розпорядження місцевим властям тільки на час війни, що Комісара України при Тимчасовім Правительстві буде призначено за згодою Генерального Секретаріату і що, нарешті, докладне вироблення компетенції Генеральних Секретарів буде переведено Правительством разом з Секретаріатом. Нарешті, Правительство заявляло, що зараз же затвердить Секретаріат, як тільки Центральна Рада подасть список Секретарів. Видно, Петроград трохи лякали бурхливі настрої Київа.

Треба було приступати до використання Інструкції, цієї нової, як заявив Голова Секретаріату Винниченко, „бази“ для боротьби. Та зробити це було не так легко. Генеральний Секретаріат, утворений при иньшій політичній ситуації, розрахований на иньшу, ніж тепер, базу в своїй роботі, подався тут же, на цій же сесії Ради, в одставку. Треба було скласти новий Генеральний Секретаріат. І тут, в цьому складанню, в цій першій правительственній кризі на Україні, а потім в переведенню справи затвердження Секретаріату Временним Правительством, пропало знову цілий місяць дорогого часу.

За одмовою Винниченка взяти на себе знову місію утворення Секретаріату, було доручено кінець-кінцем складання нового Секретаріату Д. Дорошенкові (с.-ф.), що був перед тим Комісаром Временного Правительства в Галичині. Та ця спроба кінчилась невдало. Не тільки соц.-рев., а навіть і соціал-дем. не охоче йшли на зустріч Дорошенкові в формуванні Секретаріату, який хотів скласти його з поміркованих елементів і повести роботу на зразок звичайного комісаріата Временного Правительства. Після того, як Д. Дорошенко оголосив на засіданні Малої Ради (1. вересня н. ст.) свою „декларацію“, число його прихильників зовсім зменшилось. Ось текст цієї попередньої його програмової заяви:

„Опіраючись на угоді від 3. липня, новий Генеральний Секретаріат проводить загальний напрям політики попереднього Секретаріату, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу над утворенням автономного життя на Україні з забезпеченням прав усіх національних меншостей, боронячи Україну, як від внутрішнього не порядку, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрям своєї роботи пропонує Генеральний Секретаріат Комітетові Ц. Ради по скінченню свого формування. Генеральний Секретаріат у своїх відносинах до Центральної Ради буде руководитися статутом, виробленим Малою Радою 29. (н. ст.) липня.“ *)

Побачивши, що його програма не знаходить співчуття, Д. Дорошенко відмовився від формування Генер. Секретаріату, і Мала Рада доручила знову цю справу В. Винниченкові, який на цей раз доручення прийняв. Загальноросійське контрреволюційне повстання на чолі з генералом Корніловим, про яке буде мова далі, примушувало Центральну Раду прискіпити справу формування і затвердження Секретаріату. 3. вересня (н. ст.) Секретаріат було зложено, і Центральна

*) Перед цією декларацією Д. Дорошенко подав був иньшу, ще правішу, котру потім взяв назад (Вона була надрукована, без згоди президії Центр. Ради, в „Київ. Мысли“, що викликало було інцидент з репортером „Київ. М.“ п. Ковальським).

Рада вислала до Петрограду таку телеграму — прохання про затвердження Секретаріату:

„З огляду на гостроту моменту, коли контрреволюція одкрито виступила проти Временного Правительства і нового ладу, коли можливі контрреволюційні виступи та експеси, в цілі рішучої боротьби з контрреволюцією і оборони завойованої волі, для чого в першу чергу необхідна тверда власть, яка користується авторитетом у населення, Українська Центральна Рада просить Тимчасове Правительство поспішитись з затвердженням Генерального Секретаріату в такому складі: Голова Секретаріату і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко, просвіти — І. Стешенко, фінансів — М. Туган-Барановський, хліборобства — М. Савченко-Більський, міжнародних справ — А. Шульгин, Генер. Контрольор — А. Зарубін, Генер. Писарь — А. Лотоцький, Комісар при Тимчасовім Правительстві для справ України — П. Стебницький. Питання про Секретаря праці вирішується, напевно буде не-Українець. Голова У. Ц. Р. — М. Грушевський. Секретарь — Постолювський.“

Після де-якої проволоки і вагань, викликаних корніловським контр-революційним вибухом, Временне Правительство нарешті 1. вересня (14-го н. ст.) 1917 р. затвердило список предложених Центр. Радою Генеральних Секретарів. А 20. вересня (н. ст.) відбулося перше засідання Генерального Секретаріату.

Так закінчився цей національно-політичний період української революції. На ньому кінчається період легальної боротьби українського народу за своє національне визволення, боротьби, яка ще велась в лоні єдиного загально-російського революційно-демократичного фронту. За ним пішло — з одного боку поглиблення соціально-економічної класової боротьби, так на Україні, як і у всій Росії, а з другого — початок кривавої збройної боротьби української демократії проти нівелюючо-централістичних змагань червоної Московщини, боротьби, в якій трагічно сплелися до купи обидва моменти української революції — національно-державницький і соціально-економічний.

Не зараз і не тут дати правдиву оцінку довершеним українським народом в цей період його боротьби за краще існування ділам. Були і в цей час помилки, але досягнені результати, безумовно, покривають їх, свідчуючи про великі творчі сили пробудженого до нового життя українського робітника, селянина і салдата. З тих результатів два являються найбільш значимими: перший — це ствердження факту державного відродження України, і другий — примирення між українською і не українською демократією, тоб-то створення на Україні єдиного революційного демократичного фронту. Обидві ці перемоги українського народу однаково значні і доповнюють одна одну. Після цього вже не було вороття до старих часів безпросвітної неволі, коли український народ викреслювався цілком з великої книги всесвітнього буття.

Додатки до тексту.

1. Склад Виконавчого Комітету Державної Думи: 1) Родзянко, посол з Катеринославщини, октябрист, великий дідич (походить з старовинного українського козацького роду), Голова Державної Думи; 2) М. Чхеїдзе, провідник думської соц.-дем. фракції, Грузин, посол від Грузії; 3) О. Керенський — адвокат з Петербурга, провідник фракції трудовиків; 4) М. Мілюков, один з лідерів „партії народної свободи“, посол від Петрограду, дворянин; 5) Б. Енгельгардт, посол від мінської губ., земельний власник, належав до фракції так званого центра; 6) О. Коновалов, великий фабрикант з Костромської губ., посол від Костромської губ., належав до фракції поступовців; 7) М. Караулов, козацький старшина з Терщини, земельний власник, провідник козацької групи в Д. Думі; 8) І. Дмитрюков, посол від Калузької губернії, земельний власник, належав до фракції октябристів; 9) В. Ржевський, посол від Московської губ., дворянин, належав до фракції поступовців; 10) Шидловський — октябрист, посол від Вороніжчини; 11) М. Некрасов, професор, посол від Томської губ., кадет; 12) В. Шультин, дідич з Волині, посол звідти само; московський націоналіст (хоч самі українського роду — „малорос“).

2. Склад Временного Правительства: Князь Львов, міністр-президент; Проф. Мануйлов, кадет; А. Гучков, основатель партії октябристів; А. Шінгарьов — кадет; І. Годнев — октябрист; Терещенко — великий київський землевласник і сахарозаводчик і, нарешті, члени Виконавчого Комітету Держ. Думи — Керенський, Мілюков, Коновалов та Некрасов.

3. В такому ж дусі було складено і „Заяву Петроградського Відділу Союзу Українських Поступовців“ (вміщену в газеті „День“, Ч. 4, з 9 (22) марта 1917 р.). Відділ, висловивши в своїй заяві думку, „що скликання Установчих Зборів, які мають відбутися в найближчій будучині, ставить на денний порядок питання про здійснення основного домагання нашої програми — повернення національно-територіальної автономії України в зв'язку з загальною перебудовою Росії на основах федеративного устрою“, підкреслив, що неодложним і негайно необхідним для населення України він вважає: „заведення в народніх школах українських губерній рідної мови населення“, „допущення української мови до існуючих на території України середніх шкіл“, „допущення викладів на українській мові й заведення курсів вивчення краю по всіх університетах і иньших вищих школах України“, „допущення української мови до практики судових, адміністраційних і церковних інституцій українських губерній з українським місцевим населенням“, „привернення в зайнятих російськими військами частинах Галичини й Буковини всього устрою місцевого політичного та громадського життя і тих національних прав, які мало перед війною місцеве українське населення“, і, нарешті, „негайне освободження з арешту і повернення з заслання всіх галицьких і буковинських Українців“ в тому числі й голови уніятської галицької церкви — митрополита А. Шептицького.

4. Перший всеукраїнський педагогічний з'їзд, що відбувся в Києві в початку квітня місяця (ст. ст.) 1917 року при близькій участі більше 500 педагогів нижчих, середніх і вищих шкіл України, в своїх постановках зазначив необхідність негайної українізації вчительських семінарів та інститутів, народніх сільських шкіл на Україні, встановлення при університетах кафедр україн-

ської мови та українознавства для підготовки вчителів для середніх шкіл, необхідність негайної організації педагогічних курсів для підготовки вчителів для початкових шкіл і заведення українських бібліотек для шкіл, вчителів і народу.

Між иньшим, З'їзд підкреслив, що „у вищих початкових школах українізацію треба перевести що-до мови викладу ступнево, відповідно до педагогічного такту“, а також звернув увагу на необхідність забезпечення інтересів не-українських дітей при переведенні шкільної реформи.

В такому ж дусі виніс постанови і II Всеукраїнський Педагогічний З'їзд, що відбувся 10—12 серпня (ст. ст.) 1917 р. також в Києві. З'їзд цей уділив велику увагу справі практичного переведення в життя українізації освіти на Україні. Домагаючись, щоби з вересня місяця 1917 року в початковій школі на Україні навчання у всіх групах провадилося українською мовою, З'їзд одночасно зазначив, що українізація вищої початкової і середньої школи, а також вчительських інститутів та семінарів, повинна переводитись в згоді з вимогами I Всеукр. Вчит. З'їзду. Між иньшим, З'їзд постановив закласти „Просвіти“ по всіх селах України і завести учительські українські спілки по всіх повітах, а також закласти в Києві науково-педагогічну академію для підготовки кадрів науково і педагогічно освічених лекторів та інструкторів по шкільних справах, а також вчителів для середніх шкіл.

5. Довідавшись про заснування Ц. Ради, українські громадські організації в Америці післали на руки її голови, М. Грушевського, досить значну по тому часу суму, 200 тис. рублів, як пригадується, признаючи її для підмоги для інтернованих в Росії Галичан. З огляду на ті інсинуації, які розсівалися весь час в чорносотенній пресі, що українство, і сама Ц. Рада, працює на заграничній гроші, проф. Грушевський, одержавши банківий чек, оповістив про се всю Ц. Раду, підчеркуючи, що се перша грошева сума, яку Ц. Рада дістає з-за кордону, просив директиви в сій справі. Представники меншостей, які були вже тоді в Ц. Раді, висловили своє здивування, що голова доводить до їх відома таку справу: само собою зрозуміло, що ці гроші треба взяти й ужити відповідно призначенню. Але не довго по тім пок. Пугач в „Нар. Волі“ відкрив систему шпionажу, котру російська тайна поліція далі веде і під режимом Врем. Правительства над усім, що так чи инакше дотикалось українства, і се ясно показало, як оправдана була бережність, яку виявляли україн. провідники в своїй діяльності: дійсно против україн. руху нічого компромітуючого не можна було підняти.

6. Для характеристики тодішніх настроїв і домагань Українців з Петрограді, подаємо тут, за московською газетою „День“ (від 21 марта), розмову української депутації з князем Львовим.

„Дня 17. марта міністр-президент князь Львов прийняв українську депутацію в складі представників петроградських груп Союзу Українських Поступовців, українського студентства в Петрограді й зорганізованих українських салдатів та робітників. Делегати: А. Лотоцький, М. Корчинський, М. Славинський, студент М. Чечель і члени ради салдатських і робітничих депутатів Гайдар і Лобода вложили перед міністром-президентом ті домагання, здійснення яких не потрібно відкладати до скликання Установчих Зборів, а які широко виложено у врученій міністрові записці. Ці домагання такі: призначення в українських губерніях на всі адміністративні посади осіб, котрі були б знайомі з краєм і мовою місцевого населення; призначення на губернських комісарів Українців і призначення при Временнім Правительстві особного Комісара для українських справ. По окремим галузям державного управління делегація поставила такі домагання: по міністерству юстиції — найскоршого заведення практики у всіх судових установих української мови у всіх випадках зносин з місцевим населенням; по міністерству просвіти — заведення української мови в народніх школах і допущення української мови до середніх наукових заведень, українізації вчительських шкіл і заснування нових, з програмами, пристосованими до місцевих потреб; аж до остаточного та всестороннього пристосовання вищої школи на Україні до потреб місцевого населення — заведення у вищих наукових закладах українських курсів і катедр, а в першу чергу в київській університеті, а також і у всіх иньших вищих наукових

закладах, де зажадають того ученики і де знайдуться відповідні професори; організацій під час літніх ферій коротких курсів для підготовки народних вчителів для українських шкіл і чим скоршого призначення необхідних кредитів у розпоряди́мсть київського Наукового Товариства, що об'єднує всі українські наукові організації, та в розпоряди́мсть петроградського Добродійного Т-ва для видавання загально користних і дешевих книг; з компетенції духовної управи: видання пояснення, що духовенства не можна тепер переслідувати за уживання української мови в проповіді, та найскоршого усунення церковної православної адміністрації в Галичині, яка незаконно захопила там в свої руки владу, і повернення прав греко-уніятській церкві. Незалежно від цього — в цілі повернення брутально-подушеного старим режимом загально-людського і міжнародного права депутація домагалася, щоб негайно було відновлено в окупованих російськими військами областях Галичини і Буковини цілий уклад місцевого політичного та громадського життя і повернено національні права, які мало перед війною місцеве українське населення; повернення з заслання і увільнення з-під арешту всіх галицьких і буковинських Українців, які попали під переслідування виключно через те, що старе правительство з ненавистю відносилося до української культури.

Міністр-президент заявив депутації, що правительство принципово не розходить з тими домаганнями, які Українці предложили“.

Звертаємо тут увагу на те, що домагання, заявлені делегацією кн. Львову, дуже подібні до тих домагань, які виложив в своїй заяві на початку березня (ст. ст.). Петроградський відділ Україн. Поступовців.

7. Правда, вже і в той час більш далекозорими і досвідченими українськими політичними діячами робились докори великоруському поступовому громадянству за його байдуже відношення до страждань українського народу в минулому, а також застереження щодо його сучасного і майбутнього відношення до українського визволення. Проф. М. Грушевський писав в одній своїй статті (під заголовком „Повороту нема“, — „Нова Рада“ з 12. квітня пов. ст.):

„Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім звязку — се та програма даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства може мати тільки один наслідок — се повне пересунення центра ваги в бік українського самостійництва. Прихильники України тепер годяться зістатися на сильній платформі широкої національно-територіальної автономії і федеративного забезпечення державного права України. Але прапор самостійної України стоїть і розгорнеться з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній російській республіці. Се — ясно і повинно бути ясно керманічам російської держави.“

Та як бачимо з наведених слів пр. М. Грушевського, навіть і ті з українських політичних діячів, які дуже добре знали на українсько-московських відносинах і мали з своєї попередньої політично-громадської практики серйозні підстави не покладатись особливо на „революційність“ московської демократії в національних справах, і навіть вони, що йшли далеко напереді широких народніх мас в своїх національно-політичних домаганнях, — центр ваги розв'язання української проблеми проєктували в площині федеративної демократичної російської республіки.

8. На з'їзд прибули представники від українських громад, які входили в склад Т-ва, — Полтави, Чернигова, Харькова, Одеси, Житомира, Камінця-Подільського, Катеринослава, Чорноморщини та Кубанщини, Сумів, Сосниць, Кременчука, Костянтинівград, Переяслава, Уманя, Винниці, Азова, Гадяча, Лубен, Золотоноші, а також з інших міст України та з Москви і Петрограду. В президії з'їзду були: М. Грушевський, І. Шраг, О. Лотоцький, І. Крижановський і Приходько. Між иньшим, на з'їзді С. Єфремов прочитав історичний нарис діяльності „Товариства“, ставлячи його повстання і роботу у зв'язок з історією національного відродження України і традиційним домаганням українського народу-автономизмом-федералізмом.

9. На конференції, між иншим, трактувалось питання про об'єднання укр. с.-д. роб. партії з російською соц.-дем. роб. партією. Конференція постановила, що „основою об'єднання повинно бути признання злученою російською соц.-дем. партією принципів, виставлених давніми з'їздами у. с.-д. р. партії: національної програми укр. с.-д. р. партії і принципу національних організацій“. Признаючи в той же час, що при тодішніх умовах негайне об'єднання з російською с.-д. р. партією являлось неможливим, хоч і бажаним, конференція постановила вважати необхідним: „а) входити в частинні порозуміння і об'єднання з окремими с.-д. організаціями рос. соц.-дем. партії при умові признання ними наших домагань і б) доручити Бюрові у. с.-д. р. партії навязати зносини з окремими фракціями р. с.-д. р. партії в цілі вияснення їх відношення до нашої національної програми та справи об'єднання.“

Само собою розуміється, що з цих балачок про об'єднання нічого не вийшло, а „окремі фракції рос. соц.-дем. роб. партії“ вияснили своє відношення до національної програми укр. соц.-дем. не в кабінетах і не резолюціями, а запеклою боротьбою проти тієї програми і навіть самої партії, називаючи її не соціалістичною і не робітничою, а дрібно-буржуазною, міщанською і шовіністичною, хоч українська соц.-дем. партія була (за винятком частини національного її програму і діяльності в цій галузі) типовою меншевицькою російського типу соц.-дем. партією.

10. Найбільш діяльною була київська група, яка провадила свою роботу між студенською молоддю і робітництвом (вона діяльно підпирала і Український Політичний Черв. Хрест). Силами цієї групи видавалась „Боротьба“, під редакцією М. Ковалевського, при участі Л. Коваліва, А. Половського, О. Олеся, С. Єфремова, В. Прокоповича, А. Ніковського, Пригари та инших. Останні п'ятеро хоч і не належали до партії, але давали літературний матеріал для „Боротьби“. Техничну частину видавництва обслуговували студенти Сенюк, Ксендзюк, М. Чижевський і курсистка З. Засулч. Перед 1. V. 1915 р. вийшло останнє число нелегальної „Боротьби“. В виданню „Боротьби“ брала участь (правда більш технічну — збиранням потрібних на видання фондів) також і московська організація У. Д. С.-Р.

Начерк програму партії, вміщений в одному з чисел „Боротьби“, був складений М. Ковалевським і прийнятий київською групою. Торкався він головним чином двох точок програму — національного питання і земельного. По першому виставлялось домагання національно-територіальної автономії України, як ступня до національно-персональної автономії. Земельна реформа мислилась в формі націоналізації землі (в дусі Пешехоновської націоналізації).

Баришівська і Ново-Басанська організації були закладені членом партії селянином Одинцем, який був адміністративно висланий з Чернігівщини на Полтавщину.

В 1915 році відбувся в Москві (в січні місяці) з'їзд делегатів українських соціалістичних партій, на якому були укр. соц.-дем. і соц.-рев. З'їзд дебатував питання про утворення одної української соціалістичної партії, шляхом об'єднання існуючих тоді партій і груп. Однак до порозуміння не дійшло. Після закриття з'їзду, есерівська частина його відбула окреме своє засідання, в якому, в числі инших, брали участь М. Полозов, М. Шрат, М. Ковалевський і Л. Ковалів.

11. Привітати Конгрес прибули представники місцевої влади і майже всіх громадських і політичних організацій м. Києва без різниці національностей. В ніяковім становищі опинився при виголошенні своєї привітальної промови п. Суковкін — київський комісар Временного Правительства, якого делегати-селяне, почувши російську мову, спинили вигуками: „Просимо по-українському!“ Комісар, не знаючи української мови, зніяковів і мусів прохати вибачення за те, що говорить московською мовою.

12. Конгрес заслухав слідуєчі доклади: Д. Дорошенка — „Державне право і федеративні домагання на Україні“; О. Шульгина — „Федералізм і перебудова Росії на федералістичних основах“; Х. Магумевського — „Права національних меншостей та їх гарантії“; М. Ткаченка — „Автономія України в федеративній республіці“; Х. Крижановського — „Про способи утворення ав-

тономного ладу на Україні“, В. Садовського — Про територію автономної України“; П. Полятенка — „Про забезпечення прав національних меншостей“.

13. „Русск. Слово“ (від 13 мая н. ст.) писало, між иньшим, таке: „На окружний з'їзд прибуло досить велике число селян-Українців, котрі з'їхалися у Київї наслідком агітації групи українських шовіністів. Прибувши селянам ніхто не дав повновласти і послідовно їх не допущено на окружний з'їзд, члени якого мали відповідні мандати.“

„Київ. Мысль“ (в передовій статті від 9. мая н. ст.), ілюструючи, як вона сама писала, „практику українського буржуазного руху кількома свіжими прикладами останніх днів“, між иньшим пригадала і окружний з'їзд, написавши з приводу нього слідуючі ядовиті рядки: „але ось київська рада робітничих депутатів постановила скликати окружний з'їзд представників рад робітничих і салдатських депутатів, запросивши також представників селянських союзів. З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, яко центрів, довкола яких збираються сили революційної демократії, мав перемінитися в черговий український з'їзд неорганізованого селянства. . . В справу революційної демократії, поставленої перед незвичайно складними задачами, вдерся суспільний націоналізм, котрий нічого не знає, крім своїх національних інтересів, готовий внести дезорганізацію навіть до рад робітничих і салдатських депутатів, все в ім'я тої самої своєї національної виключности. . . І з цього приводу наше третє запитання: Як зведете розуміти тактику подібного роду? Чи вона свідчить, не говоримо про розуміння задач революційної хвилі — те розуміння не кожному дане, — а хоч би про розуміння значіння рад робітничих і салдатських депутатів! Чи заховано у всій тій історії інтереси загально-російської революції, чи їх легкодушно — щоб не сказати сильніше — принесено в жертву національному шовінізмові?“

Наведемо тут вже при купі і виривок з статті петроградської с.-д. „Рабочей Газети“ (цитуюмо за „Київ. М.“ ч. 114, з—18 мая) про український рух взагалі. „Федералістичний“ рух на Україні, — пише „Р. Г.“, — має, либонь, характер національної виключности, дрібно-буржуазно-реакційний характер. Коло гасла відділення України гуртуються, як радикальне крило українських націоналістів, так і багацько бувших століпінців, що сподіваються знайти в ньому основу для контр-революційної кампанії.“ Далі газета радить рос. соц.-дем. партії на Україні обстоювати українську школу, літературу і гасла „широкого краевого самозначення“, запевняючи, що тільки така тактика партії „зможе протиділати тому розпадові революційного руху в Росії, якому загрожує вузько-український націоналізм.“

14. З'їзд одкрив Голова Центральної Ради М. Грушевський. До президії з'їзду було обрано: С. Петлюру (делегат фронту — урядник земського союзу), П. Міхновського (представник запілля), Письменного (делегат фльоти) і В. Винниченка (представник Центр. Ради). М. Грушевського було обрано почесним головою з'їзду. Між иньшим, з-за пропозиції В. Винниченка обрати головою з'їзду С. Петлюру, на з'їзді вивязалась пристрасна дискусія. Частина делегатів рішуче не годилась на кандидатуру С. Петлюри, як людини не військової. Як компроміс, було ухвалено не вибрати голови, а вибрати збірну президію.

15. Наводимо тут кінець цієї постанови, що має більш технічний характер: . . . „В цій справі з'їзд визнає: а) що в існуючих військових одиницях та військових частинах всі українські вояки, як офіцери так і салдати, повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) в військових одиницях на фронті виділення повинно провадитись поволі, в залежности від тактичних і иньших військових обставин, постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті; в) що ж до фльоти, то з'їзд вважає, по тим самим мотивам, можливим і необхідним: в Балтійській фльоті укомплектувати де-котрі з кораблів виключно командами української національности; що ж до фльоти Чорноморської, то, зважаючи на те, що вона і зараз складається в переважній більшості з Українців, — поповнювати її надалі виключно Українцями.“

16. В справі земельній з'їзд виніс слідуючу ухвалу: „1) Право власности на землю та підземні багатства в автономній Україні повинно належати виключно цілому народові. Умови розподілення цієї землі між працюючим на ній людом має виробити і визначити Український Сойм, на підставі справедливости та рівности

всіх людей, що живуть на території України. Разом з тим повинні бути вироблені закони користування лісами, визискування водних та мінеральних багатств на громадських засадах. 2. До остаточного розв'язання цього питання Тимчасове Правильство повинно негайно припинити всякі акти купівлі та продажу і взагалі передачі землі і лісу з рук до рук і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також урегулювати орендні відносини."

В справі освіти з'їзд постановив: „1) З осені 1917 року повинно бути переведено Тимчасовим Правильством навчання по школах України на українській мові, з забезпеченням прав національних меншостей; 2) українська початкова школа повинна бути обов'язковою, загальною і утримуваною на державні кошти; 3) ті українські гімназії та інші середні школи, що будуть одчинені вже з осені біжучого року, повинно утримувати на державні кошти; 4) справу переведення в життя українських шкіл — середньої та вищої — з'їзд залишає компетенції Української Центральної Ради; 5) Що-до освіти для українського війська, то, відповідно до ухвалені з'їздом українізації, і військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку: а) на українській мові, б) шляхом відкриття військових шкіл од найнижчих до вищих, до академії генерального штабу включно; 6) При сучасних умовах, як в армії, так і у фльотах, з'їзд вважає необхідним: а) щоб в учених командах, де є змога, можна було навчати Українців на їх мові; б) статуті військові і різні підручники щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосуванням; в) щоб для українських військових громад і гуртів виписувалось літературу (газети, журнали, книжки і авіаційну літературу) на державні кошти на таких самих умовах, як виписується ця література на мові російській; г) щоб було одкрито просвітні курси у війську; 7) що-до перетворення існуючих вже на Україні шкіл (як от юнкерські, прапорщицькі, морські, авіаційні й інші школи), то практичне переведення цієї справи з'їзд доручає Центральній Українській Раді з обраним з'їздом українським Генеральним військовим Комітетом; 8) щоб була вільна народна школа."

17. Після конгресу Українська Центральна Рада виділила з свого складу Виконавчий Комітет, що згодом перетворився в стає законопідготовче і в певних межах законодавче тіло, так звану Малу Раду. Існування Виконавчого Комітету в той час являлось вже необхідним. З одного боку треба було мати постійний орган для зв'язку з революційними організаціями на місцях і для керування ними, а з другого — для зносин з Временим Правильством в справі заведення автономного ладу на Україні. В склад першого Виконавчого Комітету Ради (обраного на початку квітня ст. ст. на першому засіданні реорганізованої Центр. Ради) було обрано такі особи: Головою — М. Грушевського, товаришами — В. Винниченка і С. Єфремова, членами: Х. Барановського, Х. Крижановського, М. Стасюка, Запорожця, Ковалю, С. Веселовського, П. Христюка, Бойка, Одиця, Прокоповича, А. Ніковського, пані З. Мірну, Вілінського, Колоса і пані Черняхівську-Старицьку.

18. Коли Делегація Центр. Ради прибула до Петрограду, там вже працював реформований склад Временного Правильства. Зміни в складі Правильства полягали головним чином в тому, що уступили з своїх посад міністр закордонних справ Мілюков і міністр війни Гучков, великі прихильники війни до „побідоносного кінця“. Власне, боротьба між Правильством і радою робітничих та солдатських депутатів за справу мира і викликала цю кризу. Міністром військових і морських справ став Керенський (що перед тим був міністром справедливості); міністром закордонних справ сахарозаводчик і землевласник Терещенко, земельних справ с.-р. Чернов, міністром праці с.-д. Скобелев, міністром пошт і телеграфів с.-д. Церетелі, міністром освіти Мануйлов, міністром фінансів Шінгарьов, міністром комунікації Некрасов. Міністром-президентом залишився кн. Львов.

Це коаліційне, „доповнене заступниками революційної демократії“ (як воно себе саме називало в своїй декларації) правительство опублікувало програмову заяву, в якій торкнулось: 1) справи війни (обіцяючи вжити заходів до закінчення загального мира без анексії і контрибуцій і одкидаючи сепаратний мир); 2) економічно-фінансового становища Росії (обіцяючи запровадити контроль над

продукцією, обміном і розділом продуктів, поладження продовольчої справи і урегулювання справи оброблення ґрунтів, фінансові реформи на демократичній основі); 3) робітничого питання (обіцяючи поробити заходи до охорони праці) і 4) справи скликання Установчих Зборів. Отже в свою революційну програму нове — „доповнене представниками революційної демократії“ — правительство зовсім не вносило справи національної.

19. До речі, приблизно так, як оце кадеди, розв'язували національне питання і московські соц.-демократи. На Окружному З'їзді російських соц.-дем. меншевиків, що відбувся в Києві в кінці квітня (ст. ст.), було винесено в національній справі таку ухвалу: „Вважаючи, що при нинішній стадії економічного розвитку, коли для капіталізму тісні навіть рямки великих держав, домагання федеративного ладу Росії, на основах договірного зв'язку її окремих самостійних частей, суперечить історичному ходові річей і грозить при державнім роздробленню створити нові перешкоди для розвитку продукційних сил і єдності класової боротьби пролетаріату; признаючи рівночасно, що з'огляду на незвичайну широкість території Росії, величезної різнородности її частей, під економічним, культурним, побутовим і етнографічним оглядом, неможливе дальше збереження умертвляючого централізму, що панував досі, — київська окружна нарада російської соціал-демократичної робітничої партії вважає, що демократична республіка, з признанням краям, які відрізняються етнографічними і культурно-економічними особливостями, права на автономію з власними представницькими зібраннями, зберігаючи єдність Росії, яко державно-економічного організму, вповні забезпечує окремим краям приспособлення державних форм до їх особливостей і гарантує їх населенню можливість найширшого культурно-національного розвитку.“

Отже і в с.-д. все кінчалось на можливостях „культурно-національного розвитку“. Це — теорія; що ж торкається щоденної практики в пристосованні її до українського руху, то справа стояла, звичайно, ще гірше. На цій же самій с.-д. нараді, докладчик по національній справі В. Дрелін, заявив, між иньшим, що „є навіть сумніви, чи українська мова — справжня мова, чи наріччя“; Д. Давідзон, немов обороняючи Українців, також сказав, що складність розв'язання української проблеми міститься також і в тому, „що українська мова не розвинулася ще так, щоб прийняти всю загально-людську культуру“, а „землячок“ — „малорос“ Кірієнко (як і годиться всім ренегатам — політичним, релігійним, чи національним), ще більш гостро виступав проти українського руху, заявляючи, що „українська мова знаходиться в процесі вироблення, і через те необхідно вести пропаганду і давати робітництву літературу в російській мові“.

Само собою розуміється, що ще з більшою неацією ставилась до української справи московська демократія на Московщині. Ідучи в теоретичних своїх заявах часом далі пануючої демократії на Україні, вона в своєму буденному житті, в своїй акції, дії — зовсім не брала на увагу української справи. Цим треба пояснити той факт, що делегація Центр. Ради довгий час не могла добитись побачення з Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і сел. депутатів, а, добившись його — не могла одержати жадної відповіді.

20. На з'їзді було обрано в склад Ради Сел. Депутатів, депутатів від тих повітів, які були представлені на з'їзді, всього біля двохсот душ. Одночасно з вибранням Ради Сел. Деп. було обрано і Центральний (Виконавчий) Комітет Селянської Спілки, в склад якого, в числі иньших, увійшли: М. Стасюк, В. Винниченко, М. Ковалевський, П. Христюк, Б. Мартос, Арк. Степаненко, М. Осадчий, І. Пугач і А. Лівницький. З'їзд одностайно ухвалив, щоб Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки увійшов в склад Української Ради Селянських Депутатів і щоб ця остання в повнім своїм складі увійшла з правом рішального голосу в склад Української Центральної Ради. Входженням Ради Сел. Депутатів в склад Центр. Ради було покладено початок переформованню Ц. Ради на нових, класових основах. З цього часу почавши, Центр. Рада виразно стала на шлях перетворення в орган українського революційного селянства, робітництва і селадів.

21. До президії з'їзду в числі иньших було обрано: Гаврилюка, Сивошанку, Левицького, Петлюру, Винниченка. М. С. Грушевський був обраний почесним головою З'їзду.

Як розгорілися московські націоналістичні пристрасти біля цього з'їзду, свідчить, крім заборони з'їзду Керенським, ще й ганебний вчинок прибічника Керенського — Начальника Київської Військової округи полк. Оберучева („тоже соціаліста“), який — чи свідомо, в цілях дискредитації і провокації з'їзду на якийсь нерозважний вчинок, чи, може, з переляку і будучи введений в блуд Начальником Київської Міліції Лепарським, — опублікував у газетах повідомлення про те, що немов би з'їзд виніс постанову п. о. оружне захоплення Київського Відділу Державного Банку та Київського Губерніального Казначейства. Хоч подібної постанови на з'їзді не було і не могло бути, але Оберучев все-таки настільки твердо повірив в існування вигаданої ним же самим чи Лепарським постанови, що навіть поставив був збільшену військову охорону біля банку й казначейства.

Ця явна провокація надзвичайно обурила з'їзд. Де-які делетати вимагали негайного арешту Нач. Округи Оберучева. Коли б такий арешт відбувся, то невідомо, чим би скінчився з'їзд і як пішов би дальший революційний рух. Можливо, що з'їзд, а разом з ним і Центральну Раду було б після цього розігнано збройною силою військ київської залоги (в більшості великоруського складу).

Коли провокація не вдалась, Нач. Округи п. Оберучев перепрошував і поспрявав свій вчинок тим, що його ввів в блуд Нач. Міл. Лепарський.

22. В справах військових Генеральний Військовий Комітет подав докладне звітлення про свою минулу працю і плани на майбутнє, спинившись на тих перешкодах, які він зустрічав раз-у-раз з боку російських військових властей в своїй роботі. По обмірковуванню звітлення, праця І. Комітету була з'їздом ухвалена, при чому з'їзд зажадав, щоб вищі військові влади затвердили Укр. Ген. Комітет, як українську військову інституцію.

Далі з'їзд потвердив постанову Першого Військ. З'їзду про українізацію війська і доручив Комітетові розробити докладний план практичного переведення українізації, взявши при цім на увагу також і „вільне козацтво“, що в той час вже ширилось в де-яких повітах Київщини.

Відповідно до тої нової важної ролі, яка припоручалася з'їздом Військовому Комітетові, з'їзд ухвалив постанову про обов'язковість наказів Українського Військового Генерального Комітету для всіх українських вояків та українських військових організацій.

Затвердивши далі (по докладу С. Петлюри) схему організації Українського Військового Генерального Комітету (складену відповідно вимогам військової науки і практики) і Української Ради Військових Депутатів (по докладу Полозова), — з'їзд перевів вибори членів до цих організацій (власне, перевибори Військ. Генер. Комітету і вибори Тимчасового складу Ради Військових Депутатів).

В земельній справі з'їзд ухвалив слідуєчу постанову: „Всеукраїнський Військовий З'їзд в земельнім питанню на Україні цілком приєднує свій голос до постанов про земельну справу Всеукраїнського Селянського З'їзду, що відбувся 28. травня — 2. червня 1917 р. у. Київі, і всіма засобами буде підтримувати його постанови.“ (Ці постанови наведено нами далі).

23. „Київ. Мисль“ (з 19. червня н. ст. 1917 р.) так описує цю присягу вояків:

... „Сильно гудів з дзвіниці Софійського Собору лзвін „Рафаїл“ і сквапливо сипав звінні дрібні звуки збір менших дзвонів. Ціла площа, яка вже потонула в сутінках вечора, предстала незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського Собору до Михайлівського монастиря. У самого пам'ятника Хмельницького відслужено молебінь. Український Полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколівки й публіка. В сутінках блищала щетина сталевих багнетів над головами вояків, що стали навколівки ...

А потім почулися пристрастні промови.

— Брати-Українці! Ви вже присягали раз... Присягнемо ж ще, що без автономії нашої матері-України не вернемося до своїх частей!...

— Присягайте ж!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що виривався з грудей...

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда, й гучно стало переходити вояцтво. Поллялася пісня:

— ... „і докажем, що ми, браття, козацького роду!“

— ... „ще нам, браття-козаки, усміхнеться доля“ ...

— ... „душу й тіло ми положим за свою свободу“ ...

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбився темною бронзовою купою Богдан на коні з піднесеною булавою ...

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон ...

24. Дійсно, в ті дні (коли відбувались селянський і військовий з'їзди) в Києві буквально кипіло. Здається, не було тоді на цілий півмільйонний Київ ні одної людини, якої б національності і класової приналежності вона не була, яка б не приймала безпосередньої участі в вирішенні української справи на тих безконечних великих і малих народніх вічах-мітингах.

„Київ. М.“, в статті „Недільні віча“ (з 19. червня н. ст.), між иньшим, так описувала київські нас рої й ті віча:

„Минулої неділі хвилі українського народнього руху піднесли високо і круто. Тимчасове Правительство передає домагання Центральної Ради Установчим Зборам. Керенський не признає відповідним скликання в даній хвилі українського військового з'їзду. Ці два факти розхвилювали українство і викликали гучний і шумний прилив. У суботу до пізньої ночі в Педагогічнім Музею відбувалося тайне засідання Центральної Ради. Прийнято відому вже резолюцію. На н.д.лю на 11 г. з ранку в Троїцькім Народнім Домі назначено відкриття українського військового з'їзду.“

Був гарячий день. Хоч з ранку перейшов дощ, але він не овісвіжив атмосфери. Входу до Народнього Дому бережуть салдати і до середини поки що нікого не пускають. Довкола величезні натовпи салдатів-Українців, матросів у білих сорочках, і тут і там між тою товпою, що косяться, мов муравлище, окремі постаті горожан. Виясняється, що відкриття з'їзду відкладається на 5 г. попол. тому, що не всі ще делегати прибули до Києва. А народ усе підходить — і знов салдати, знов матроси. Багато офіцерства, делегованого на з'їзд. Майже половина делегатів — з боевими нагородами на грудях, з „георіями“, з медалями, орденами. Трапляються салдати, груди котрих прикрашені всіма степенями георієвських хрестів. Поневолі любешся рослими, поставними, свободними в рухах матросами. Засмалені молоді люде видаються відлитою з прегарної бронзи, і загалом поневолі піддаєшся, поневолі захоплюєшся настроєм, який тут царює.

Але настрої напружені. Довкола летючі імпровізовані віча майже на цілїм просторі від Народнього Дому до Миколаївського Парку. Всюди — розмови про українські справи, — горячі, одушевлені, але ба! — Часто переходять у роздражнений крик, трохи що не взаємні образи.

— Нас Московщина раніше душила! — чути з одної товпи, — триста літ душила. І тепер ваше правительство не дозволяє нам збиратися, коли ми захотіли уладити своє життя ...

А доброволець-Українець просто рубає, без надуми:

— Російська демократія проти нас!

— Позвольте, товаришу, — мягко пробує хтось полемізувати, — я розумію, коли ви ще говорите про буржуазію, але сором вам говорити так про російську демократію ...

— А чого ваша демократія мовчить? І московське правительство, чи не з демократії?

— Буржуазія скрізь є ...

— У нас, на Україні, нема буржуазії. У нас — одна партія, один народ.

— Російська демократія зовсім не проти домагань Українців ...

— А звідки ви це знаєте? — різко перебиває доброволець.

— А звідки ви знаєте, що демократія проти вас?

Уже почулося роздраження, і люде спішно або замовкають, або розходяться. Українці говорять сміливо, свободіно і часто різко. Ті, що з ними полемізують, почувають себе змішаними: бо справу ставиться так, що їх обвинувачують трохи не в насильствах.

— Им з'їзд став більшом в очах, а польський з'їзд дозволений? — говорить високий український салдат. — Чому нам не можна?

Скрізь товпу протискається гарно вдягнений маленький повний пан. Витягнувши вперед руку з відтатим вказуючим пальцем, він гаряче говорить з сильним польським наголосом:

— Я вам скажу дуже коротко: польський з'їзд скликається для того, щоб всадити ніж у груди Німцеві. А український з'їзд, — для того, щоб всадити ніж у спину великої російської революції... Більше я вам нічого не скажу!... — Він нагло повертається на каблуках і швидко віддаляється.

В одній товпі підстаркуватий Жид-ремісник з Великої Васильківської пробус спорити:

— Я так думаю, що всі називаються „русскіє“: і Українці, і Поляки, і Жида і Вірмени — я уважаю, що все „русскіє“... Іроничний сміх.

— А ви історію знаєте? — сиплеться на нього град питань.

— Ні, — змішано відповідає той, — історії не знаю...

— Ну, то раніше довідайтесь, а потім говоріть...

Той самий спір у другій товпі. Обступили російського ремісника.

— Та що ви говорите? Корінь „русского“ народу це — Українці, як хочете знати, а північні народи — це галузи...

І знову:

— А історію знаєте, читали?

— Читав...

— Ну й багато ж знаєте! Прочитайте ще!

Салдат Великорос стоїть проти салдата Українця. Спорять і зачинають сердитися:

— Що ж то буде, говорить Великорос: всі зачнуть відокремлятися, Українці, Литва, Сібір... Ви хочете всіх звідси вигнати...

— Товаришу! Ви говорите дурницю! Ви не читали нашої програми.

— Яку дурницю, коли я сам чув: і то наше, і то наше... Вчора на станції кричать: „І станція наша!“ Чому ми від вас не відокремлюємося, а ви хочете від нас відокремлюватися?

— Що? — дивується Українець.

— Я говорю: чому ми вас не кидаємо, а ви хочете нас кинути?

Українець вигукає:

— Та йдіть собі, куди хочете! геть на всі чотири! Ми вас не тримаємо! Ще з-заду дамо коняка!

Вибухає і Великорос: тяжко дишучи, обидва міряють один одного недобрими поглядами.

— Та ви не хвилюйтесь, товаришу! новолі відзивається Великорос.

— Ну, і ви так само заспокойтесь! многозначно говорить Українець.

І цілий день бурилося людське море розхвилюваних пристрастей. І думалося: далеко ще до повної перемоги ідей соціалізму...

* * *

Перед Музейом також салдатське море. Тут видаються картки для вступу на з'їзд. Черга почалася від першої гімназії і тягнулася вздовж давньої стіни з залізними ґратами.

— Ось тобі й заборонили з'їзд! Дивіться, як народ іде хмарою! весело говорить добре збудований салдат, що обливається потом від налячого проміння гарячого сонця.

Народ прибуває. При вході до Музею зібралася величезна товпа, і ніяк не може дістатись до середини. Величезний вестібюль Музею гуде. Гомін відбивається луною десь нагорі від тисячі голосів, від тупоту тисячів ніг військових людей, що входять і виходять. Під стінами за столами писарі безперервно пишуть сині членські картки та й дають пояснення... А на горі засідає Військовий Генеральний Комітет, куди приходять за розв'язкою різних організаційних справ.

* * *

О 5. годині Народний Дім переповнений. Величезна густа товпа лишається на вулиці. Не всі делегати з синіми картками попадають сюди, а тим, хто хотів би бути присутнім, яко публіка, відмовляють:

— Добродію! Нема ні одного місця. Ось повірте ж. — І дійсно, нема ні одного місця! Театр з низу до верху заллятий народом — салдати, офіцерство, жатроси. Одна суцільна маса, що густо збилася. Коли зі сцени глянеш на галерею й інші верхні місця, бачиш чорніючу купу народу. Коли глянеш у партер, — одно салдатське людське обличчя. На сцені президія. Голова — Винниченко. Він досвідчений, умілий голова: спокійно і ділово проводить цим незвичайним вічем, з огляду на скількість народу. Послух голові, дисципліна — взірцеві. Але й тут настрій напружений. Ухвалюють, що буде віче, а з'їзд відкривається в понеділок рано в городським театрі.

— А дадуть театр? — питає хтось.

— Його сусід усміхнувся і не відповів нічого. На сцені один з перших бесідників віча — людина в салдатській формі. Бесідник починає говорити, але не знає добре української мови. Чуються бурхливі протести. Від бесідника домагаються пояснень: хто він? Він поясняє: він поштово-телеграфічний урядовець, родом з Катеринославщини; просить вибачення, що умови життя були такі, що він забув свою рідну мову. У відповідь несуться палкі оклики. Віче ухвалює: Хай говорить, як може, як уміє!...

Про що говорили на вічу? Про автономію.

— А чи буде з'їзд? — запитує бесідник. У відповідь — бурхливі оплески.

— Ось і відповідь! — закінчує бесідник.

— Керенський не міг заборонити з'їзду!

— Попросіть Керенського, хай він сам прийде сюди, хай почує від нас, чого нам треба!...

— Ми — вільний народ! І ні Керенському, ні Тимчасовому Правительству, щоб-то російському народові, й нікому іншому не вдається спинити вільний народ!...

— Як народ захоче, так і уладить своє життя!...

Один з делегатів докладно оповідає, як трудно було йому дістатися на з'їзд: всюди робили перепони, на кожній станції пропонували вернутися назад.

— Лекше мені було в Карпатах наступати, — говорить офіцер, ніж приїхати зі Пскова до Києва.

А коли одну групу спинили і бесідник спитав їх, чи їдуть вони далі, отримав відповідь:

— Часу не гаємо, їдемо в Київ!

— І так, з'їзд повинен відбутися. Це не буде дезорганізацією. Дезорганізація буде тоді, коли з'їзду не відбудеться!

— Розв'яжім українську справу тепер. Вони запихають її то сюди, то туди — в ріжні кутки. Коли не розв'яжемо, — скажуть, що боїмося!

25. Привітання Центральній Раді та постанови про прилучення до I Універсалу і визнання Центр. Ради своїм Урядом дуже інтересні, як своїм змістом, так і формою. Українські газети того часу (та й російські) переповнені ними. На жаль, не всі вони попали в пресу, а й ті, що попали, не зібрані до купи і не систематизовані. Тут ми наведемо кілька таких привітань та постанов:

„Збори харківської губернської Ради, що відбулись 11. червня, вітають поповнену представниками війська і селянства Центральну Раду, цілком поділяють напрямок її діяльності та признають її своїм тимчасовим Урядом. Голова Ради Рубас. („Р. Г.“ 6. VII.)

„Кременчуцьке Земське (надзвичайне) Зібрання, приєднуючись до Універсалу і визнаючи Центральну Раду органом правительственої влади, асигнувало до розпорядимости Ради 15.000 рубл.“ („Р'яч“ з 14. VII.)

„Золотоноське повітове Земство, приєднуючись до I Універсалу і визнаючи Ц. Раду за Уряд, асигнувало до розпорядимости Ради 15.000 карб.“ (Г. II.)

„Полтавська Шкільна Рада вітає Українську Центральну Раду, яко єдиний правомочний орган українського народу, і заявляє, що буде підтримувати всі її заходи, направлені до здобуття прав українському народові. Голова Зборів Я. Стенька“ („Р. Г.“ 30. VI.).

„Остерський повітовий український з'їзд (на Чернигівщині), прилучаючись до I Універсалу, заявляє, що він визнає Українську Центральну Раду Тимчасовим Правительством в межах України“ („Рѣчь“, 12 VII.).

„Ми, Українці, громадяне і козаки катеринославської і гусаківської волостей авенитордського повіту (на Київщині), зібравшись 15. червня на віче, з великою радістю вислухали й прийняли Універсал. Щиро дякуємо Центральній Раді за її заходи і кажемо, що ми будемо всіма силами підтримувати її, яко наш Тимчасовий Уряд. З доручення громадян, комісар катеринославської Полішук.“ („Р. І.“ 6. VII.).

„Члени всіх організацій м. Яготина (на Полтавщині), обміркувавши на загальнім черговім зібранні Універсал Укр. Центр. Ради до українського народу, ухвалили прилучитися до Української Центральної Ради і виявити їй свою повну покінність і своє повне довіря, підтримуючи її до того часу, поки вона буде захищати інтереси люду України в демократичнім напрямку“ („Р. І.“ 6. VII.).

„В де-яких волостях Бердичівського повіту селяне, виконуючи наказ Універсалу про самооподаткування, наложили податок по 10 коп. від десятини на свої і поміщицькі землі.“ („Рус. Сл.“ 4. VII.).

„Зорганізовані салдати й офіцери винницького гарнізону (на Поділля), зібрані на вічу в городськім театрі в числі звиш 2000 чоловіка, поставили: визнати український Військовий Генеральний Комітет найвищою нашою законною властю і завсідги та всюди виконувати його розпорядки; признати Укр. Центр. Раду найвищою установою на Україні, правомочною вести всі справи України. Голова Струминський. Товариш Голови Дудич“ („Р. Г.“ 30. VI.).

„Українці салдати егерського, семенівського та ізмайлівського гвардейських полків, зібравшись 5. липня (н. ст.) в манежі егерського полку, постановили: всіма силами підтримувати волю українського народу, висловлену в Універсалі Української Центральної Ради“ („Русск. Вол.“ 6. VII. н. ст.). (Ці ті салдати, що перші повстали оружно проти царату на вулицях Петрограду).

„Українці офіцери, урядники і салдати Головного Штабу на загальних зборах постановили: привітати Універсал Української Центр. Ради, визнавши його справжнім висловом домагань української революційної демократії; визнати Укр. Центр. Раду за своє Тимчасове Правительство автономної України і довести до відома Ради, що всіма силами будемо боротися і боронити волі українського народу“ („Русск. Вол.“ 8. VII. н. ст.).

„Канівська Повітова земська Управа, обговоривши Універсал Української Центральної Ради, постановила привітати Українську Центр. Раду з великим почном в справі організації спокою і порядку на Україні. Узнаючи Укр. Центр. Раду Тимчасовим Українським Правительством, повітова Управа, яко репрезентантка населення канівського повіту, приймає до виконання вказівки Ради, яко найвищої адміністративної влади на Україні. Слава Українській Центральній Раді! Слава українському народові! Слава українському війську!“ („Русск. Сл.“ 30. VI. н. ст.).

„Нарада представників повітових земських управ цілої київської губернії, обміркувавши I Універсал Центральної Ради, постановила: Вітаючи Універсал Укр. Центр. Ради, як найвищого органу зорганізованого українського народу, нарада представників київської губернської земської Управи та представників повітових земств київської губернії, висловлює повну готовність працювати в контакт з Радою; признає потрібним давати Раді матеріяльну піддержку і з свого боку просить Раду давати земським організаціям моральну піддержку в їх роботі на користь населення.“ („Рус. Сл.“ 30. VI. н. ст.).

„В Полтаву прибуло зі східних губерній до 4000 салдатів Українців в офіцерами, в цілі сформування українських військових частей. Салдатів і офіцерів урочисто привітала місцева українська військова Рада під проводом голови Ради — салдата Панченка. На честь прибувших, при величезнім зібранні народу, відбулося величне віче коло пам'ятника полтавської побіди. На вічу проголошено постанови ради робітничих і салдатських депутатів і всіх соціалістичних партій про прилучення до виданого Українською Центр. Радою Універсалу. Вислано до Центр. Ради телеграму з запевненням підтримки її діяльності.“ („Рус. Вол.“ 3. VII. н. ст.).

„Після молебня і прочитання Універсалу Укр. Центр. Ради, 5. український полк (в Умані) прийняв присягу на вірність Центральній Раді“ („Рус. Ст. і. VII. н. ст.).

„Через Харків переїхали до Київа два ешелони українських військ. Майже на кожному вагоні розвивався національний український прапор. На запитання відповідали садати, що вони їдуть до Київа, щоб віддати себе в розпорядження Укр. Центр. Ради“ („Ръч“, 6. VII.).

„Надзвичайні борзенські земські збори ухвалили признати Укр. Центр. Раду найвищою урядовою інституцією й асигнувати в її розпорядження 3000 карб.“ („Р. Г.“).

„Українці професійного з'їзду праці писарства московсько-київсько-вороницької залізниці, отримавши Універсал, з радістю щиро вітають Центр. Раду, бажаючи певного й негайного здійснення давно жданої святої мети — визволення Рідного Краю. Товариш Голови Воронуха“ („Р. Г.“).

„Селяне с. Насташки, васильківського повіту на Київщині, зібравшись на віче 27. червня (н. ст.) в числі 600 душ, ухвалили привітати Універсал Укр. Центр. Ради й висловити Раді повне довірря, яко найголовнішому правительственному органі на Україні. Голова віча Козик, писарь Ванара“ („Р. Г.“).

„Громадяне села Броварки гадяцького повіту на Полтавщині на своїх зборах одноголосно постановили піти за Центр. Радою і віддати до скарбниці Ради по 10 коп. з десятини“ (Н. Р.).

„В селі Диканьці полтавського повіту, селяне, вислухавши з радістю Універсал, одноголосно постановили коритися цілком Центр. Раді, яко своєму Тимчасовому Правительству“ (Н. Р.).

„Збори робітників-Українців півного й штампального заводів у Катеринославі, що відбулись 7. липня (н. ст.), вітаючи Укр. Центральну Раду, яко єдиного виразника інтересів українського народу, ухвалили: вважати Універсал актом величезного значіння в історії українського руху і висловити Укр. Центр. Раді своє повне довірря, заявляючи готовність підтримувати її доти, поки вона буде боронити інтересів українського народу в демократичнім напрямку.“ (Р. Г.)

26. Внутрішня конституція Центральної Ради до часу утворення Генерального Секретаріату определялась слідуючим „Наказом“, прийнятим на Загальних Зборах Ради, що відбулись невдовзі після Національного Конгресу (а саме 6. мая н. ст. 1917 р.):

„I. Українська Центральна Рада, будучи представницьким органом усієї зорганізованої української людности, має своїм завданням виконати волю тої людности, висловлену на Українським Національним З'їзді, це-б-то переведення автономії України в федеративній демократичній російській республіці, з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України. Переймаючи ту волю людности, У. Ц. Рада тим самим переймає право ініціативи, об'єднання і керування в сьому завданню діяльності організацій, що мають в ній представництво, й виконання постанов Національного З'їзду.

II. Склад Ради обрано на з'їзді представників українських організацій і його має поповняти сама Рада, згідно з постановою з'їзду, через кооптацію.

III. Робота У. Ц. Р. провадиться через загальні збори та через Комітет Ради.

A. 1) Загальні збори визначають напрям і характер всієї роботи Ради; 2) загальні збори є звичайні (чергові) або надзвичайні; 3) звичайні збори мають відбуватися не рідше, як раз на місяць; 4) ... 5) надзвичайні загальні збори скликає Комітет при нагальній потребі; 6) ... 7) ... (пропущені точки — технічного характеру, про порядок скликання зборів то-що).

B. 1) Через Комітет Ради провадить роботу Рада в конкретній обстановці моменту, яка постійно змінюється; 2) В склад Комітету входять: а) вибрана З'їздом президія Ради — Голова та два заступники Голови; б) члени, вибрані загальними зборами Ради в числі 17 чоловіка; в) вибрані Комітетом голови комісій Ради, не більше восьми; 2) окремі особи, кооптовані Комітетом до повного його складу в числі 33 членів; 3) Комітет вибірає з-поміж своїх членів секретарів і скарбника Ради, а також голов комісій; 4) на голов комісій можуть бути вибрані і не члени Ц. Ради, які тим самим стають членами Ради.

і Комітету, згідно з постановою З'їзду; 5) Членами комісії Ради можуть бути... 6) Комісії утворюються Комітетом... 7) Комітет веде й керує роботою канцелярії Ради; 8) Комітет повинен повідомляти як найскорше про постанови Ради і Комітету губернські і повітові Ради."

З утворенням Генер. Секретаріату, ця „внутрішня конституція“ Ц. Ради цілком природно підлягала деяким змінам в напрямі більш виразного закреслення законодавчих функцій Комітету, що став з того часу справжньою „Малою Радою“, і передачі всієї повноти виконавчої влади (правительственої) Генер. Секретаріатові.

До речі, тут зауважимо, що на п'ятій сесії Центральної Ради (від 20. червня ст. ст. до кінця цього місяця), на якій було затверджено першу Декларацію першого складу Генер. Секретаріату, відбулась реорганізація Президії Центральної Ради. Товаришами Голови Центр. Ради було обрано (замість Єфремова і Винниченка, що пішли в уряд): М. Шрага (с.-р.), С. Веселовського (с.-д.), Х. Крижановського („трудовик“) і А. Ніковського (с.-ф.); секретарями Центр. Ради: М. Чечеля (с.-р.), Л. Постоловського (с.-р.), Л. Чикаленка (с.-д.) і Я. Левченка (с.-д.).

27. Дебати над декларацією тяглися в Центральній Раді два дні — 26. і 27. червня (ст. ст.). Виступали промовці від фракцій і відчитували свої формули переходу до чергових справ, які, що-правда, мало різнилися одна від одної, бо всі висловлювались за затвердження декларації, зустрінутої, після її прочитання, загальними оплесками зборів. На найбільш радикальній позиції заявила фракція укр. с.-р., промовець якої М. Ковалевський, між иньшим, зазначив, що Секретаріат повинен змагатися до утворення національного бюджету і одверто заявити, що „організацію нації ми мусимо закінчити на своїх Установчих Зборах."

Після дебатів Рада ухвалила слідуючу, запропоновану фракцією у. с.-р. формулу переходу:

„Вислухавши декларацію Генерального Секретаріату, Українська Центральна Рада висловлює йому повне довіря. Уважаючи Генеральний Секретаріат найвищим народоправним органом українського народу та його найвищою властю, маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народу взагалі являється скликання Українських Установчих Зборів, визнаючи потрібним, щоб Генеральний Секретаріат в чергову сесію Центральної Ради представив доклад про Українські Установчі Збори, Центральна Рада переходить до чергових справ."

Між иньшим, на цій сесії Центр. Ради вперше виразно заявила себе своїм виступом в справі декларації фракція так званих „націонал-революціонерів." Група ця (під проводом М. Любинського) ставила на першу чергу довершення національно-політичної української революції і тільки на другу чергу ставила питання соціально-економічні. Пізніше ця фракція розпалась, не встигнувши навіть утворити окремої політичної партії, хоч по своїй природі вона являлась досить життєвою.

28. Перша нарада міністрів з президією Центр. Ради і Генер. Секретарями відбулась вранці 12. липня (н. ст.) в помешканні Центр. Ради. Вечером того самого дня відбулась там-таки друга нарада, в якій брав участь і Керенський.

Того ж дня ввечері відбулося об'єднане засідання виконавчих комітетів громадських організацій, рад робітничих і солдатських депутатів, коаліційної студентської ради та представників політичних партій, на якому до 1. год. ночі обмірковувалось, при участі міністрів — Терещенка, Церетелі і Керенського, українське питання.

Другого дня — 13 липня (н. ст.) — знову відбулось, з участю міністрів Церетелі і Терещенка, засідання в будинку Ради з Генер. Секретарями і президією Ради, на якому остаточно було вироблено точки умови.

На всіх сих засіданнях міністр Терещенко поведився здебільшого пасивно, хоч загалом прихильно до Центр. Ради. Церетелі ж за всяку ціну хотів, щоб в тексті універсалу було упомянуто, що Центральна Рада одмовляється від самочинного здійснення автономії України і, навіть, засуджує наперед можливі спроби иньших народів Росії до самочинного здійснення їх автономії. І взагалі, йдучи

по суті на великі уступки, Церетелі весь час уникав в постанові і в універсали слова „автономія України“. А що саме про автономію України вів річ і сам Церетелі, видно з його поздоровлення з автономією України, яке зробив він, відіздючи до Петрограду, голові Іен. Секретаріату — В. Вишинченкові.

29. Новообраний, чи ліпше сказати — переобраний і доповнений склад Іенерального Секретаріату, що був поданий на затвердження Временного Правительства, мав такий склад: 1) Голова Іен. Секретаріату і Іенер. Секретарь внутрішніх справ — В. Вишинченко (у. с.-д.), 2) Іенеральний Секретарь земельних справ — Б. Мартос (у. с.-д.), 3) Іенеральний Секретарь судових справ — В. Садовський (у. с.-д.), 4) Іенеральний Секретарь освітніх справ — І. Стещенко (у. с.-д.), 5) Іенеральний Секретарь військових справ — С. Петлюра (у. с.-д.), 6) Іенеральний Секретарь залізничних справ — В. Голубович (у. с.-р.), 7) Іенеральний Писарь — П. Христюк (у. с.-р.), 8) Іенеральний Секретарь національних справ — О. Шультин (соц.-федер.), 9) Іенеральний Секретарь фінансових справ — Х. А. Барановський (непарт., хоч спочатку прихилився до с.-р.), 10) Іенеральний Секретарь харчових справ — М. Стасюк (кандидат Селян. Спільноти, непартійний, пізніше вступив до укр. партії соц.-рев.), 11) Іенеральний Секретарь пошти й телеграфу — О. Зарубін (рос. с.-р.), 12) Іенеральний Контрольор — М. Рафес (евр. „Бунд“), 13) Іенеральний Секретарь праці — (кандидат мали дати націон. меньшости), 14) Іенеральний Секретарь торгу і промисловости — (кандидат також мали дати націон. меньшости).

Товаришами Іенерального Секретаря по національних справах було обрано: по єврейських справах — І. Зільберфарба; по польських — М. Міцкевича, по великоруських (пізніше було обрано Д. Одинця).

Комісаром для справ України при Временнім Правительстві було обрано П. Стебницького (с.-фед.).

Як бачимо, і в цьому другому складі Іен. Секретаріату більшість, як і в першій, складалась з у. с.-д. Це поясняється, звичайно, не фактичним значінням укр. соц.-дем. партії в українській революції (значіння цієї партії, як масової, завше було невелике), а лише тим, що ця партія мала в своїх, взагалі нечисленних рядах чимало інтелігенції (педагогів, адвокатів, письменників, журналістів і так далі), тоді як друга укр. соціалістична партія — соц.-революціонерів — мала за собою маси (селянство і робітництво) і була дуже бідна на інтелігентські сили.

30. З'їзд визнав, що національно-культурне та економічне становище українського робітництва ставило перед робітництвом такі завдання:

А. Що-до професійних союзів: 1) В професійних союзах, які організуються на основі об'єднання робітників даної професії, без різниці національностей, українські робітники мають домагатись: а) заснування українських секцій для ведення культурної та агітаційної роботи, б) визнання рівноправности української мови в діловодстві й урядуванні, в) видання літератури коштам союзу на українській мові. Що-до професійних товариств, то українські робітники будуть обстоювати: а) Щоб групи кожного союзу на Україні об'єдналися в одно автономне ціле, б) щоб всі союзи на території України об'єдналися в одно бюро професійних союзів України.

Б. В справі культурно-просвітніх організацій: з огляду на те, що українське робітництво дуже низько стоїть щодо свого духовного розвитку — 1) З'їзд закликає робітників засновувати культурно-просвітні робітничі товариства; 2) з'їзд думає, що загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва або дати робітникові всієї справжньої освіти, потрібної трудовому людові; 3) З'їзд визнає потрібним заснувати Всеукраїнське Центральне Бюро просвітніх робітничих товариств, яке буде показувати цим товариствам, як треба добре освітлювати робочим масам їх класове становище в сучасному капіталістичному устроєві.

Між иньшим, в справі відношення до селянства З'їзд виніс таку ухвалу: „Трудове селянство і робітництво єсть дві різні частини одного трудового народу; тому в своїй економічній боротьбі українське робітництво буде йти в згоді з нашим селянством, памятаючи, що всі пригночені можуть дійти до кращої долі тільки в дружньому єднанні.“

31. Після того, як в склад Центр. Ради ввійшла рада робітничих депутатів і представники національних меншостей (в зв'язку з чим було переведено ревізію і національного, українського представництва в Раді), числовий склад її виносив коло 800 депутатів, які так поділялися в національному і класовому відношенню:

1. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів	чол. 212
2. Всеукраїнська Рада Військових Депутатів	158
3. Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів	100
4. Представників загальних (неукраїнських) рад робітнич. і селдаських депутатів	5)
5. Українські соціалістичні партії	27
6. Російські соціалістичні партії	40
7. Єврейські соціалістичні партії	35
8. Польські соціалістичні партії	15
9. Представники від міст і губерній (котрих вибиралась переважно на селянських, робітничих і загально-націон. з'їздах)	84
10. Представників професійних, просвітніх, економічних та громадських організацій і національних партій (Молдованів, Німців, Татарів, Білорусинів і иньших)	108

Реально число мандатів ніколи не досягало зазначеної тут кількості.

32. Організація селянства переводилась по слідуючій, ухваленій Першим Всеукраїнським Селянським З'їздом (на початку червня ст. ст.) „селянській конституції“:

„Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, заслухавши доклад про організацію селянства, постановив: *)

1. Забезпечити волю і землю українському народові може тільки саме планомерно організоване селянство.

2. Платформою для організації селянства повинні бути постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду.

3. Формою організації Українського Селянства повинна бути Селянська Спілка.

4. Законодавчими органами Української Селянської Спілки являються всеукраїнські, губернські і повітові селянські з'їзди, а в часи від одного з'їзду до другого — всеукраїнська, губернські та повітові ради селянських депутатів. Виконавчими органами останніх являються їх центральний, губернські, повітові, волосні і сільські комітети Селянської Спілки.

5. В кожному селі повинен бути заснований (не менш, як з 5 душ — чоловіків і жінок) комітет Селянської Спілки, вибраний на підставі всенароднього, рівного, прямого і таємного голосування.

6. Волосні Комітети Селянської Спілки складаються з представників по одному на 200 дорослих (20 років) чоловіків і жінок, але не менше одного села.

7. Повітові Ради Селянських Депутатів складаються з представників од волостей, по одному на 2.000 дорослих чоловіків і жінок.

Примітка. Тимчасова Рада Селянських Депутатів може бути вибрана на повітовому селянському з'їзді.

8. Губернська Рада Селянських Депутатів складається з представників повітових рад — по 5 од повіту.

9. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів складається з представників — по 2 од кожного повіту, вибраних повітовими селянськими з'їздами.

Примітка: Тимчасова Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вибирається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

10. Повітові, Губернські і Центральний Комітет Української Селянської Спілки вибираються відповідними Радами Селянських Депутатів, а до організації рад — відповідними з'їздами.

Примітка. Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки вибирається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

*) Доклад І. Пугача (у. с.-р.), забитого в Києві більшовиками (підчас першого їх наїзду), разом з міністром хліборобства Зарудним (теж укр. соц.-рев.).

11. Членом Української Селянської Спілки вважається кожен, хто признає для себе обов'язковими всі постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду та Рад Селянських Депутатів і їх виконавчих органів.

12. Всі члени Укр. Сел. Спілки платять щорічний внесок в розмірі 1 карб. на рік.

Примітка. Повітовим Радам дається право встановляти в своєму повіті членську вkladу і вище.

13. Ці гроші поділяються так: село 30 коп., волость 25 коп., повіт 20 коп., губернія 15 коп. і Центральний Вик. Комітет 10 коп. від кожного рубля. Гроші збираються сільськими Комітетами Селянської Спілки і посилаються у всі Комітети безпосередньо.

14. Членські вкладки вносяться скарбникові Комітету Селянської Спілки. На кожен внесок скарбник Комітету повинен видавати квит. Скарбник веде шпуровану касову книгу і не менше разу на 2 місяці здає справоздання.

15. Для перевірки всього діловодства і касових справоздань загальні збори членів України. Селянської Спілки вибирають Ревізійну Комісію з трьох членів.

16. Всі адміністративні, громадські і земські інституції, земельні, продовольчі та інші комітети, як технічні організації, які обслужують селянство, підлягають в своїй діяльності Радам Селянських Депутатів і Комітетам Селянської Спілки (по своїй поступовості), як виразникам волі трудового народу.

17. Для встановлення безпосереднього зв'язку Комітетів і Рад Селянських Депутатів з всіма іншими комітетами і громадянськими організаціями бажано, щоб селянство вибрало в ці організації членів Комітетів Селянської Спілки та Рад Селянських Депутатів.

18. Для об'єднання роботи Селянських Депутатів з Радами Селянських та Робітничих Депутатів повинно організувати спільні органи при умові представництва селянства пропорційно до його кількості.

Цю конституцію де-що було доповнено потім на сесіях Всеукр. Ради Селянських Депутатів. Між іншим, перша сесія Ради винесла слідуючі, доповнюючі „конституцію“ ухвали:

1. „Зважаючи на те, що організація селянства на Україні в сей час вимагає напруження всіх сил для її здійснення і що проведення організації потребує і відповідних коштів, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів звертається до всього організованого трудового селянства на Україні, щоб воно як найшвидше давало кошти Центральному Комітетові Всеукр. Ради Сел. Депутатів, а також губернським, повітовим і волосним комітетам, згідно з постановою I Всеукр. Селянського З'їзду.

2. Зважаючи на те, що організоване селянство перебуває тепер надзвичайно гарячий час, який потребує і напруження коштів, Всеукр. Рада Селянських Депутатів звертається до земств на Україні, які існують на селянські гроші і повинні в першу чергу дбати про селянство, дати одноразово Виконавчому Комітетові Ради Сел. Депутатів певні кошти: губерніяльні земства не менше 10.000 рубл. і кожне повітове земство по 2.000 рублів. Місцеві ж організації селянства на Україні мають, по можливості, дістати асіновки для організаційної роботи з запасних капіталів різних народніх самоуправ (волосних і сільських), а також і місцевих кооперативів.

3. Кошти Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів ідуть на удержання Центр. Комітету Укр. Сел. Спілки і його канцелярії, удержання кадрів агітаторів, улаштування різних агітаційних курсів, видання книжок, удержання книгарні, на підтримання місцевих, слабих ще організацій; утримання селянських делегацій, утримання членів Всеукр. Ради Сел. Депутатів за час сесії і так далі.

4. Зважаючи на те, що трудове селянство України організується територіально коло свого природного центра — Києва, Всеукр. Рада Селян. Депутатів звертається до всього організованого трудового селянства на Україні з закликом, щоб воно всі самоподаткування посилало тільки в українські центри. (22.—25. червня ст. ст.)

В наведеній ухвалі З'їзду про організацію селянства особливої уваги заслуговує § 16., яким намічався шлях і основи будування організації влади на місцях

в автономній Україні. На жаль, цим шляхом не захотіло піти тодішнє революційне українське правительство під проводом В. Винниченка. Захоплюючись творенням державности по старих російських зразках, де-що змінених Временним Правительством, Ген. Секретарство внутрішніх справ головну увагу звернуло на насадження всюди комісарів (губерніяльних та повітових) з їх бюрократичними, ні до чого непридатними канцеляріями. Пізніше це питання, розв'язка якого так щасливо намічалась ще на I Всеукр. Сел. З'їзді, стало цілою трагедією в історії українського державного будівництва. Налякавшись „радянської системи влади“, пізніші українські уряди вже і слухати не хотіли про те, щоб на місцях передати владу Радам Селянських Депутатів, підпорядкувавши їм, вже як технічні органи, земства і різні комітети. Відгуками цієї боротьби між двома системами влади на місцях були пізніше спроби і Центр. Ради і Директорії утворити на місцях: першої — Громадські Комітети при Комісарах (витвір В. Винниченка), другої — Трудові Ради (витвір укр. с.-р.), а ще пізніша — проект утворення Народніх Рад.

33. Початок свого існування партія „соціалістів-федералістів“ бере ще з 1904 року від „Української Демократичної Партії“, сколка з російської великобуржуазної ліберальної конституційно-демократичної („кадетської“) партії. В 1905 році від цієї партії одкололася ліва частина і заснувала „Українську Радикальну Партію“. Але окреме існування цих двох партій тяглося не довго. В кінці 1905 року вони знову зєдналися під назвою — „Української Радикально — Демократичної Партії“, програм якої було затверджено на з'їзді партії в 1906 році. Після цього Українська Радикально-Демократична Партія пераз міняла свій програм, аж поки знову, вже на згаданій конференції, не прибрала собі нової назви і де-що заново не змінила свого програму.

Остаточну програм партії (соц.-федер.) було затверджено на з'їзді партії 2.—4. вересня (ст. ст.) у Києві (в 1917 році). Програм нічим не рїзнилися від постанов конференції. В національно-політичних справах партія викинула домагання автономії України і прийняла гасло перебудови Росії на федеративних основах.

34. При обміржуванні земельного і національного питання на з'їзді виникли дуже палкі суперечки по-між різними течіями партії — основною, інтер-націоналістичною, і конфедералістичною.

Ліва течія, чи як вона себе називала — група інтернаціоналістів, складалась майже виключно з представників лівобережних організацій партії — Харківщини та Полтавщини, що були під великим ідейним впливом російських соц.-рев. і взагалі російської соціалістичної інтелігенції. Ця течія не особливо налягала на національний момент в революції, висовуючи на перше місце момент соціально-економічний.

Конфедералісти, що були переважно представниками правобережних організацій партії, навпаки, видвигали на перше місце момент національно-політичний, виставляючи передовсім гасло самостійности Української Республіки.

Наведені нижче постанови були, проте, ухвалені майже одностайно. Їх, разом з іншими, партія поклала в основу свого програму, який був прийнятий на цьому з'їзді.

Між іншим, на цьому-таки з'їзді було переобрано Центр. Комітет партії, в склад якого ввійшли: Салтан, Охримович, Севрюк, Ісаєвич, Христюк, Лизанівський, Чечель, Полонський, Шлейченко, Базяк, Шраг, Полозов, Ковалевський, Корж, Коваленко, Пугач і Панченко.

35. На IX з'їзді партії нар. свободи (кадетів), що відбувся трохи пізніше, а саме — 5.—8. серпня (нов. ст.), дійсно було переглянуто каде́тами національне питання взагалі і українське зокрема.

В загально-національній справі з'їзд став на позицію заведення нетериторіальної автономії (платформа єврейського „Бунду“), ухваливши (по докладу бар. Нольде) постанову слідуючого змісту:

„Держава може передати національностям, яко єдиним нетериторіальним публічним союзам, здійснення означених законом завдань управи в культурних справах (просвітних, релігійних, добродійних, економічних і т. и.) у відношенні

до всіх осіб, які признають свою приналежність до цих національностей. Організація цих національних союзів, предмет їх компетенції і обсяг влади, розміри заомог для них з державних засобів і умови оподаткування учасників, а так само відношення союзів до держави, означаються загально-державним законодавством“.

В справі внутрішньої державної перебудови Росії з'їзд потвердив свою попередню позицію так званої „провінційальної автономії“, з правом окремим територіяльним союзам лучитися в більші області.

В українській справі було прийнято до відома доклад Мілюкова, в якому той заявив, що „вимоги життя примусили Центр. Комітет партії висунути питання про краєву автономію України“ і що „Центр. Комітет постановив утворити особну комісію для розроблення до часу скликання Установчих Зборів проекта закону про автономію України“.

Отже крок наперед не дуже великий. Екстериторіяльна автономія, яку українська демократія готувалася дати своїм національним меншостям, і спеціально для України — надії на Установчі Збори, які, на думку кадетів, могли б дати Україні краєву автономію. З цієї точки погляду разглядали потім кадети і „Статут Вищого Управління України“.

36. В склад Нового Правительства, в числі інших, входили: 1) Міністр-Предсідатель і міністр війни та фльоти — А. Керенський (с.-р.), 2) управитель міністерства війни — Б. Савінков (с.-р.), 3) управитель міністерства фльоти — Лебедев, 4) міністр шляхів — Некрасов, 5) управитель міністерства фінансів — проф. Бернацький, 6) міністр внутр. справ — Авксентьев (с.-р.), 7) міністр закордонних справ — Терещенко, 8) міністр торгу і промисловости — Прокорювич, 9) міністр продовольчих справ — Пешехонов (народник), 10) міністр хліборобства — Чернов (с.-р.), 11) міністр праці — Скобелев (с.-д.), 12) міністр пошти і телеграфу Нікітін, 13) міністр просвіти — академик Ольденбург (к.-д.), 14) державний контрольор — Кокошкін (к.-д.), 15) міністр справедливости — Зарудний (народний соц.).

37. Інтересними і характерними являються настрої членів Малої Ради в той час і Генеральних Секретарів, що залишилися в Києві.

15. серпня (н. ст.) в Малій Раді, після заслухання повідомлень з Петрограду про хід переговорів, відбулись палкі дебати, в яких дійшло до нових сутичок з меншостями. Ось виривки з газетного відчиту про те засідання:

„Секретарь для міжнаціональних справ О. Шульгин, доповнюючи реферат В. Садовського (Секретаря судових справ, що заступав тоді Голову Секретаріату і давав як-раз справоздання про хід переговорів. Авт.), заявив, що Генеральний Секретаріат ухвалив, що незалежно від затвердження його Правительством, він вестиме далі свою роботу.

Заява Шульгина викликала оплески Українців і протести представників неукраїнської демократії. Балабанов в імені соціал-демократів (російських меншевиків. Авт.) заявив, що вони не можуть одобрити ухвали Генерального Секретаріату, яка особливо не на місці в теперішню хвилю, коли переговори з Правительством не закінчені. Ми—говорив Балабанов—стоїмо на ґрунті спільної праці, порозуміння Правительства з Радою, тому відносимося негатиивно до заяви п. Шульгина і не можемо прилучитися до оплесків, які з її приводу тут чулися.

Шульгин (соц. фед.) пояснив, що Секретаріат не змагає до захвату влади. Ми—заявив він—станемо красвою властю тільки після того, як Правительство затвердить Секретаріат. Поки що уважаємо потрібним продовжувати нашу працю.

Секретарь для земельних справ Б. Мартос (с.-д.) додав, що про захват влади поки що нема мови, але Секретаріат міг би взяти цю владу, коли пленарне засідання Ц. Ради вкупі з представниками меншостей звеліло б це зробити.

М. Ковалевський від імені укр. соц.-революц. вказав, що соц.-рев. обстоюють цілком революційний шлях творення влади і будуть обстоювати його, незалежно від рішення Правительства. Фракція укр. соц.-рев. задоволена тим, що Правительству визначено річинець до 16 серпня (н. ст.) для затвердження Секретаріату. Статут Секретаріату повинен трактуватись в Петрограді, як статут, а не інструкція.

Українські соц.-дем. прилучилися до соц.-революціонерів.

Українські соц.-федер. також прилучилися, але з застереженням, що результат угоди має вирішити пленум Ц. Ради, а не її Комітет.

До цієї заяви прилучилися представники решти українських і неукраїнських партій, крім російських соц.-дем., єврейського „Бунду“ і російських кадетів.

Як далеко йшла лояльність російських соціал-демокр. до Временного Правительства, видно, між иньшим, з того факту, що ця партія вирішила не давати своїх представників до складу Генер. Секретаріату аж до того часу, доки не буде заключено повної угоди з Правительством і означено компетенції Генер. Секретаріату.

38. Це була дійсно тяжка і сумна подія. Почавши своє існування в формі відомих „трьох тисяч салдатів-Українців“, Перший Український ім. Б. Хмельницького Козацький Полк був весь час предметом самої великої уваги з боку чорнотенців і пануючої демократії. Військове начальство, на чолі з Нач. Київської Військової Округи московським соц.-рев. полк. Оберучевим, разів скільки обома руками збіралося випхати полк на фронт. Їх непокоїло, що полк складений з національно-свідомих, дисциплінованих козаків, які, в разі потреби, завше могли виступити в оборону Центр. Ради і Генерального Секретаріату. Якою „увагою“ користувався цей полк, видно, між иньшим, і з того, що про нього не забував весь час навіть Керенський (військ. міні.), який, під час переговорів з Центральною Радою в Києві, висловив бажання, аби богданівців швидче було послано на фронт, при чім глузливо зауважив, що, на його думку, цей полк так-таки певно і не піде на фронт, хоч Центральна Рада і постановить послати його.

Правду кажучи, Центральна Рада, не маючи під руками якоїсь иньшої прихильної до себе військової сили і в той же час спостерігаючи, як полк. Оберучев, наперекір її проханням прислати до Києва кубанських козаків-чорноморців, стягав сюди натовієм дончаків, кірасирів і иньші великоруські частини — не дуже спішила з одсилкою богданівців на фронт. Та, нарешті, після угоди з Времен. Правительством, рішила випроводити богданівців на позиції. Було урочисто посвячено прапора, відправлено молебінь, і над вечір 26. липня ст. ст. полк рушив ешелонами залізницею на фронт. Минувши вокзал, козаки зробили салют з рушниць на знак прощання з Києвом. Несподівано для козаків, по них відкрили вогонь кірасіри і донські козаки, що заздалегідь були розташовані Оберучевим вздовж залізничної лінії з кулеметами в босвій готовності. Козаки синили потяг, хотіли розвідатись, в чім справа, але на них накинупились з лайками та бійкою великороси-салдати і дончаки під проводом своїх офіцерів. Бючи і забиваючи на смерть богданівців, розлючені кірасіри та дончаки приказували: „Ми вам покажемо автономію!“

Розпочате слідство вияснило, що справа розстрілу була дійсно підготовлена офіцерською групою на чолі з провокатором Геровським. Але слідство було загальмоване Оберучевим, а потім і зовсім припинено Генер. Корниловим, не давши ніяких наслідків. Винних не було знайдено, хоч їх і нічого було шукати, і само собою розуміється, не покарано. Дончаки і кірасіри стояли і далі в Києві „на страх врагам“.

Під час цієї пригоди багацько богданівців було розстріляно, а ще більше поранено, в той час, як з боку кірасирів і дончаків не було ні одного вбитого ні раненого. Так кровію своєю заплатили богданівці за своє „первородство“. Кров їхня була першою, що за часів революції пролялась за визволення українського народу. Пізніше вона полилась ріками. Забитих богданівців було поховано в Києві дуже урочисто. Тисячі людей провожали їх тіла до місця вічного спочинку.

39. Рада професорів київського університету винесла особний протест — проти „українізації Малоросії“. В тому протесті вчені книжники-фарисеї (що не знали української мови і боялись вилетіти з „храму науки“ при українізації, хоч цей страх і був безпідставним), говорили, між иньшим, слідуюче:

„Мова йде про осягнення чогось більшого, ніж краса автономія. Проводирі українського руху змагають до повного політичного відокремлення і відчуження від решти Росії тих областей, котрі уважаються українськими. Для розвязки питання в цім дусі і напрямі немає ґрунту в попередній історії Малоросії. Така розвязка йде в розріз з інтересами не тільки великоруського, але й малоруського племені. Немає ніяких підстав твердити, що воно відповідає почуттю і бажанню більшости місцевого населення. Змагання до заміни загально-

російської літературної мови штучно утвореною і не досить розробленою українською мовою загрожують затримати розвиток освіти того народу, який примушений буде ним користуватись, і не може бути пояснене інакше, як бажанням зруйнувати вікову культуру і духову зв'язь між великоруським і малоруським племенами. Такий напрямок розв'язання українського питання Рада університету вважає суперечним з найбільш життєвими, найсвятішими інтересами російської держави і російського народу....

На жаль, Тимчасове Правильство не тільки не виказало відповідного протиділення цьому рухові, але знайшло навіть можливим увійти в переговори і згоду з провідниками українського руху, та, не запитавши місцевого населення наперед, рішило про долю величезного краю, згодившись на утворення краевого органу. Рада університету вважає своїм обов'язком заявити, що визнає таке відношення російської правительственої влади до українського руху не тільки небезпечним для російських загально-державних інтересів, але й юридично неправильним, для того, що питання про автономію тої або другої області, що входить в склад російської держави, може бути розв'язане волею цілого російського народу, висловленою через його представників на Установчій Зібранню.“ („Нов. Вр.“ — 11. VIII. 1917.)

Інтересно, що зроблена тут київською вченою чорною сотнею оцінка української мови, як „штучної“, йде всупереч з позицією в цім питанні Російської Академії Наук, яка в свій час, в формі окремої постанови-записки, публично виступила в оборону української мови.

Так само характерним являється посилення всіх реакціонерів і ненависників Установчих Зборів саме на ці Установчі Збори, котрі, мовляв, висловлять ту сподівану і бажану для цих гасителів людського духу „народню волю“. Безперечно, що в цих заявах маємо до діла з твердим переконанням буржуазії, що парламентарний устрій, навіть при п'ятихвостці, вона зуміє пристосувати до своїх інтересів, опанувати і використати його — той „голос народу“ (підроблений і сфальшований ріжкими виборчими й иньшими махінаціями) для оборони своїх класових інтересів. Справді, чим інакше (коли, звичайно, одкинути ту можливість, що ці заяви робляться свідомо брехливо, з переконанням, що ніяких Установчих Зборів не буде і що треба тільки балачками про них одтягти час) пояснити, що всі найбільші реакціонери і ненависники робочого люду — Колчаки, Денікіни і так далі — викидали в свій час гасло самого демократичного парламентаризму, заявляючи свою рішучість скоритись волі Уст. Зборів, як би вона не випала?

40. Ми не маємо під руками стенографічного відчиту про засідання Ради в ті дні і через те подамо тут перебіг їх за газетами (перебіг цей досить схематичний і однобічний: промови проти Інструкції подані після великого скорочення):

В „Малій Раді“.

„Дня 18. серпня (н. ст.) в 11^{1/2} г. почалося надзвичайне засідання Малої Ради. На пропозицію М. Грушевського, В. Винниченко зreferував поїздку Секретарів до Петрограду. Не спиняючись на відомих з газет результатах поїздки, В. Винниченко виловив історію переговорів з Правильством, в якій найцікавіші огсі моменти:

І. Церетеллі, котрий заявив з самого початку, що угода зостанеться в силі, почувши зміст Статуту Секретаріату, здивовано спитав: „товаришу Винниченко, що ж це таке?“ і почав трактувати, яко статут союзної держави. Правильство думає, що Комітет не може мати функцій державної влади. Нарада секретарів з ин. Нольде і Гальперінім (юридична нарада) означила ґрунт для Правильства. Зокрема протестувало Правильство проти § 19, котрий говорить про попереднє опублікування роспоряджень Правильства Центральною Радою. Довгі розмови про територію не переконали Правильства. Делегація одержала таке вражіння, що серед де-якої часті Правильства було змагання порвати з делегацією. Настрій Правильства йде напрова. Для нього угода з Українцями неприємна, навізана спадщина від давнього кабінету.

Відіздючи, Секретарі постановили не заявляти про розрив, поки не довідаються про думку Центральної Ради. Тому в Петрограді лишилися три члени Секретаріату.

Рафес поробив деякі доповнення до реферату В. Винниченка. На Інструкцію Правительству ніхто з Секретарів не давав санкції. Це — погляд Правительству, а не угода. Угоді перешкодили такі обставини: богданівський інцидент, конфлікт з Фінляндією, загальний схил правительственої політики. Люде ті самі, але взаємні відносини сил у краю інші, а тому й відносини до української справи інші. Виключення з Секретаріату портфелів для харчових (і інших) справ і домагання 4 місць для не-Українців було для Секретарів-делегатів несподіванкою: про це не було мови.

На пропозицію Крижановського (трудова) оголошено таку телеграму, одержану від Секретарів з Петрограду: „Сьогодні ми зорганізували нараду з українських губернських комісарів і представників губернських комітетів. У нараді брали участь комісари: Суковкін, Лівницький, Іскрицький, Вязлов, Страдомський, Дорошенко і представники комітетів: чернігівського — Левницький і Олещенко. Постановлено подати до відома Ради, що всі учасники наради, з огляду на петроградські настрої, переконують просити Центральну Раду прийняти тимчасову Інструкцію Секретаріатові, затверджену правительством 17. серпня (п. ст.). Свідомі недостатки цієї Інструкції, але передбачаючи рівночасно й наслідки, які були б в результаті розриву з Правительством, учасники наради беруть на себе відповідальність зробити цю пропозицію, бо переконані, що життєві сили України на будуче потвердять правильність шляху, пропонуваного українською демократією, і доведуть до повного здійснення сподівань і справедливих змагань українського народу. Барановський, Зарубін, Міцкевич.“

Крижановський висловив здивування, що в телеграмі є поради Центральної Ради.

В. Винниченко не найшов нічого обидливого в тім, що делегати висловлюють свою думку. На одно з запитань з приводу реферату Винниченко так характеризував настрої Петрограду: слово „демократія“ виговорюють там з ніжковістю, а слово „революція“ уважають „неприличним“.

По раді заяв не-Українців (Золотарьова, Сухових, Смірнова, Литвакова) і Українців (Винниченка, Порша й інших) ухвалено голосуванням перервати дискусію з приводу реферату і перенести її на засідання ближчого дня. По обговоренню реферату Малою Радою обговорить його повна Рада, яка й ухвалить свою постанову.

Цим скінчилося засідання того дня о 1/21 вночі.

На початку засідання з 19. серпня Крижановський поставив Секретаріатові запитання, чи він дійшов до якоїсь виразної постанови в справі відношення до Інструкції.

В. Винниченко відповів, що більшість Секретаріату висловилися за прийняття Інструкції, але ця більшість незначна.

Далі Крижановський поставив питання, чи стаття „Кієв. Мисли“ про Інструкцію є висловом думок тільки самої редакції, чи тих політичних діячів, погляди яких вона висловлює (одної частини національних меншостей в Раді).

Довженко (с.-д.) висловив бажання довідатись про думку про Інструкцію представників російської соц.-дем. партії, котрі не висловилися попереднього дня.

Подано до відома текст телеграми, одержаної від Секретарів, які лишилися в Петрограді. Секретарі запитували, коли буде засідання Ради, присвячене Інструкції, бо цим цікавиться Правительству, бажаючи негайно затвердити склад Секретаріату, котрий пропонує Центральна Рада. Правительству запропонувало, крім того, зложити реєстр справ по окремим ресортам, якими має завідувати Секретаріат. На думку членів Секретаріату, на це потрібно буде 2—3 тижні, тому вони вважають безкорисним лишатися в Петрограді.

Рафес, говорячи про істоту Інструкції, заявив, що вона не відповідає бажанням делегації, не є результатом угоди, тому Комітет Ради не зв'язаний нею і може прийняти її або не прийняти. Признаючи необхідним прийняти Інструкцію, Рафес навів свої погляди з цього приводу. Коли б Комітет взяв за вихідну точку для конфлікту число губерній, це могло б скомпромітувати Раду, бо їй сказали б: „очевидно, ви боїтеся, що земські збори не захочуть йти під власть крайового органу.“ А між тим прийняття цього пункту відкриває перспективу для дальшої боротьби. Навпаки, всі дев'ять губерній дали б Секретарям роботу для

гашення пожегів невдоволення. Тому вигідніше прийняти 5 губерній за основу, щоб вести далі боротьбу. В справі числа Секретарів можливі в будучині зміни, бо, наприклад, міністр харчових справ переконується в утопійності вести справу цю з Петрограду. На перший час менша скількість Секретарів навіть вигідніша для Секретаріату, бо облекшує його роботу. Що торкається переміни Секретарів в урядників Временного Правительства, то не страшно бути урядником революційного правительства. Заходить тільки питання, чи цей урядник буде поставлений у відповідні умови.

Найважливіший з усіх 9. пункт, бо він дає Правительству можливість своїми негайними розпорядками касувати заходи Секретаріату. Але коли Правительство щиро постановило щось дати, то воно не надуживає 9. пункту, тим більше, що цю точку вставив не ворог, а міністр практик Пешехонов. Що торкається розділу портфелів, Рафес заявив, що національні меншости, стоячи на ґрунті угоди про 30% представництва, обмежаться 3 портфелями. Позитивною стороною Інструкції є її розтяглість, що дає можливість пояснювати її ширше. Тому Рафес, признаючи шлях відкритої боротьби химерним і шкідливим у своїх наслідках, запропонував прийняти Інструкцію за основу, скріпившись на котрій, можна йти далі.

В. Садовський (секретарь для справ справедливости, у. с.-д.) висловився за прийняття Інструкції, бо в будучині не буде зростати моральний авторитет Ради. Рада не вибрана на основі загального виборчого права, а між тим органи місцевої самоуправи творяться вже на цій основі. Загальне політичне положення таке, що до влади йде буржуазія. Вплив пролетаріату був хвилиний. Треба рахуватися з поправлінням Правительства. Тому відпір в загально-російській сфері буде рости, а сила на Україні — слабнути. Інструкція дає нам можливість зміцнити свою позицію. Її відкинення відмежує від української демократії якусь частину демократії України. Тому треба прийняти Інструкцію, ставши на ґрунт реальної політики. Відразу не можна всього добитися.

Довженко (у. с.-д.) говорить проти прийняття Інструкції, бо вона не тільки нічого не дає, але й погіршує положення. В ній нема навіть натяку на краєву владу. Прийнявши Інструкцію, Рада була б звязана нею і не могла б нічого зробити. Тому не можна переволити ніякої ухвали, а взятися за організаційну роботу, як і до угоди. А урядником контр-революційного правительства, що забрало всі свободи, Довженко не хотів би бути.

Масевський (у. с.-р.)* виступив проти прийняття Інструкції. Не можна брати що будь. Не можна ждати. Наближається катастрофа фронту. Там тиша перед бурєю, і ми обов'язані думати, що буря піде в наш бік і повинні випередити її. Тому потрібна свобода акції і власть, а цього не дає цей документ. Ми маємо менш, ніж місяць назад, моральної влади. Нам непотрібний цей документ і потрібна інша база, котру треба утворити. Наш обов'язок відмовитися від цього документу, бо він явно нічого не дає, а другий шлях може дати щось.

Золотарьов (Бунд) прилучився до думки Рафеса про інструкцію. Положення таке, що треба рятувати революцію, а розрив з центральною властю приніс би незлічні нещастя. З точки погляду обрахунку сил, абстрагуючи від критичного відношення до документу, бесідник признає розрив неможливим. Ідею Масевського — йти сумнівними шляхами — треба відкинути.

Літваков (обеди. жид. соц. п.) назвав Інструкцію плодом миршавої творчості кадетів, а пониження 4 портфелів (меншостям) — братством по неволі для революційної демократії. Тим не менше цей вивод треба прийняти, але здійснити не так, як мріяли автори документу. Коли відмовимося — вступимо в полосу порожноти.

Крупнов (кадет) заявив, що він насилу витримав, аби терпеливо вислухати протягом двох днів неаслужені напади на партію пароньї свободи. Можна було вщерть наб агити суму, або, коли хочете, гордості, коли повірити всьому тому, що тут говорилось про кадетів. Виходить, що Временне Правительство в полоні у кадетів. Виходить, що відповідальність за Інструкцію мають тільки кадеты, хоч вони і творять меншість у наших Правительствах. Одначе пора

*) Випадкова людина в партії. Приблизившись до партії укр. с.-р. на початку революції, потім швидко був виключений з неї.

кинути стару манеру шукати винуватого стрілочника при кожній залізничній катастрофі. Коли доводиться говорити про розбиття націй, які покладала Центральна Рада на Статут, то винні тут змінні взаємні відносини реальних сил у краю. Як би не оцінювати впливу нашої партії, але не можна, очевидно, твердити, що навіть взаємні відносини сил у краю залежать виключно від кадетів. Временне Правительство не могло затвердити Статуту, бо це значило б, зі становища державного права, признати Україну союзною державою. І перший, хто диву дався, прочитавши Статут, був не кадет, а Церетелі. Статут ішов далше і навіть всупереч угоді, зробленій Церетелі і Терещенком. А Інструкція цілком випливає з цієї угоди. Тому бесідник запропонував прийняти її й уважати базою, на котрій можуть розвинутися справедливі змагання українського народу. Цей детальний шлях забезпечує законність дальшого руху. Він в кождім разі ліпший від того „сумнівного шляху“, котрий рекомендував тут Маєвський.

М. Балабанов (рос. с.-д. меньшевик) запропонував звернути увагу і на позитивний бік Інструкції. Обмеження території дає основу для розширення її на будуче шляхом автоматичного прилучення. М. Балабанов відмовляється іменем фракції від четвертого портфеля і думає, що Інструкція все-таки творить владу. Коли покажеться, що цей акт — проста маскарада, всеросійська демократія, як і демократія України, віднесеться до нього вороже. В акті є принципи прийняття автономії. Факту впливу кадетів на уложення акту не можна відкидати. Відомо, що кадеті з приводу угоди з Українцями не спинилися перед розбиттям Правительства, що привело до прориву фронту. Говорячи про вихід, не був за дорогами Довженка і Маєвського, бо результат розриву не врятує України. Шлях конфлікту, котрий приведе до горожанської війни, шкідливий не тільки для України, але й для Росії. Природний вихід — прийняти Інструкцію.

Мичковський (Поалей-Ціон) бачив у пропозиції чотирьох портфелів для не-Українців виразний політичний хід з боку Правительства. Але Правительству все-таки не вдається добитися спочуття меншостей до цього документа (Опески). Рука московської буржуазії виявилася в усуненню з автономної України багатих природою областей. Документ — чисто класовий. Це — кинена кістка, а не угода. Але все ж де-який успіх. Виграна битва, але не остаточний успіх. Тому треба прийняти Інструкцію, будучи свідомими її недочетів.

Х. Крижановський (укр. труд. парт.) вказує, що документ не дає народові задоволення трьох його найголовніших потреб: прохарчування, землі, кінця війни. Лишається тільки національний принцип, але для селянства це філософичне питання найменше важке. Тому не можна прийняти Інструкції, а коли Правительство вважає необхідним мати краєвий орган, ми не противимось.

М. Ковалевський (у. с.-р.) назвав Інструкцію „дипломою незаконного спільного життя російських соціалістів-революціонерів з кадетами“. Вона дає не краєвий орган, а грамофон петроградської влади. Говорячи про вихід з положення, бесідник відкинув преміси В. Садовського, що завчасно відправив панахиду по революції. Центральна Рада повинна з'їгнорувати Інструкцію, уложену без її згоди, і дати повноважність Генеральному Секретаріатові в давнім складі вести далі роботу. Коли вимагають від нас плебісциту, треба йти найшвидше до Установчих Зборів України.

Сиркін (ціоніст) віднісся критично до Інструкції, котра дає національній свободі по столовій ложці що години, але все ж уважав необхідним прийняти її.

К. Сухових (рос. с.-р.) думав, що спихати всю вину за Інструкцію на кадетів і інші окремі групи — не дуже важко. Треба мати на увазі взаємне недовір'я української і неукраїнської демократії. Частина вини падає на одних і других. Сильну мову найдено тільки в хвилину зустрічі у Києві Церетелі з Винниченком. Революційний рух звернувся в бік націоналістичного відтинку. Оригінально революційна промова Садовського сьогодні зміцнює нитки зв'язи. Політику невідповідальності, запропоновану Маєвським, треба відкинути і постаратися міцніше зв'язати українську демократію з неукраїнською. До велико-державних замислів, в яких підозрівають партію соціалістів-революціонерів, вона не признається.

Чапківський (безп. соц.) висловився проти Інструкції і запропонував політику вичікування.

Дубинський (жид. об. соц. п.) промовляв за прийняттям Інструкції.

В. Винниченко (с.-д.) каже, що перебування делегації в Петрограді пагадувало сидіння в тюрмі в доживданню обвинувачення або звільнення. Збираючи разом думки, висловлені в часі дискусії, Винниченко підкреслив три течії. Перша течія пропонувала вернутись до первісного стану і вичікувати знову приїзду міністрів. Але революція — рух, і сидіти та вичікувати не можна. Ми вступили у фазу правової влади. Ця влада знаходиться в руках Правительства, яке б воно не було. Нічого ганебного нема в тому, щоб дістати власть від Правительства. Я, — говорив Винниченко, — дивлюсь на Інструкцію, як на здобуток, який ми самі взяли, а не дали нам його з любови. Мені соромно було слухати промов плаксиво настроєних українських товаришів. Товариші не-Українці настроєні бадьоріше. Ми дійшли до такої а такої точки: відмовитись від неї — значить спуститись з вершини, щоб знову почати сходити туди. Ні, треба зміцнитися на даній позиції та йти вище. Друга течія пропонувала вмити руки. Це — хитрість і трусливість. Нікому ніякої користи цим не принесемо. Це значить вигорати чужими руками каштани з вогню. Пропозиція зводиться до того, щоб Секретаріат лишився без влади, але з обов'язком. Для такої ролі не знайдете людей. Коли ж приймемо Інструкцію, збережемо революцію в Українській Центральній Раді. В прийнятті Інструкції є і позитивне значіння. Вона дає признание ідеї автономії, а це більше, ніж домагалася перша делегація. Делегація домагалася тоді тільки комісара для справ України, а тут признається принцип автономії. Великий здобуток — спільна праця з неукраїнською демократією. Неприйняття Інструкції знову грозить ворожнечою. Велике значіння Інструкції ще в тім, що вона дає в формі Генерального Секретаріату, хоч і попсоаний, але все ж апарат влади для організації краю. Це апарат необхідний і для підготування до Установчих Зборів. Аналізуючи виступи проти прийняття Інструкції, Винниченко не бачить ніяких серйозних доказів. Ручити за рай на Україні в разі одержання повного Секретаріату і дев'ятих губерній — не можна. Всього і так не може зробити Секретаріат. Коли перед своєю совістю ми скажемо: „можемо взяти власть,“ — то повинні сказати — „зобов'язані“. Нема даних про падання авторитету Центральної Ради. Зі становища оборони краю зовсім незрозуміла думка Маєвського. В разі розриву прийшлося б йти на боротьбу. Та хай і стане сил, але чи варті розриву всі нещастя, ним викликувані — прорив фронту й ниніше? Що дістанемо тоді? Німці дадуть нам також Інструкцію, але вже чисто німецьку. І будуть дві половини України і обидві поневолені. Тому не можна відмовлятися від Інструкції. Треба прилучитися до третьої течії — прийняття Інструкції. Але не можна киснути. Треба гордо піднести голову до гори в свідомості, що нам не дали, а ми вирвали самі. В резолюції треба сказати, що це наше завоювання, але ми на ній не спинимось.

По промові Винниченка наради Малої Ради закінчилися, а до пізньої ночі відбувалися наради фракцій (укр.) соц.-демокр. і (укр.) соц.-революціонерів.

На загальних зборах Ц. Ради.

„Шоста сесія Укр. Ц. Ради почалася 18. серпня (н. ст.) о 7 г. ввечері і по залагодженню всяких формальних справ вислухано привіти представників неукраїнської демократії.

На деннім засіданню 20. серпня велася дискусія з приводу рефератів Генерального Секретаріату про переговори з петроградським Правительством. Записалося 59 бесідників.

Рафес (з початку засідання) доповнив реферат В. Винниченка з попереднього дня характеристикою політичного моменту, в яким з'явилася Інструкція. Взаємні відносини сил за час, що відділював Інструкцію від приїзду до Києва міністрів, змінилися. Делегації прийшлося тепер обороняти саму ідею угоди. Але у Правительства все ж помітно щире бажання зберігти в силі угоду з 15. липня. Члени делегації глибоко переконані в тім, що в дану хвилю і від даного Правительства більше не можна дістати, ніж воно дало. Коли має слушність Церетелі, що революція перейшла від офензиви до дефензиви, то опублікована Інструкція — це тахімум можливого в теперішню хвилю.

М. Любимський (нац.-рев. парт.) говорив про те, що прийняття Інструкції — „цього неграмотного письма“, або посилка його назад, буде мати

принципове значіння, щоб-то вкаже принципову позицію Центральної Ради. В такий босвий день треба членам Ради показати або свою солідарність, або виявити, що в Раді є миші, які тікають з корабля в часі пожежу. Бесідник вірить, що найдеться лінію згоди. Переходячи до Інструкції, Любінський, що стоїть на становищі установлення державного ладу до Установчих Зборів, в які він не вірить, запропонував відкинути цей документ. Він далекий і від українських ідеалів і від гасел, проголошених російською революцією. Це — крок у безодню, в яку, на думку бесідника, хочуть кинути Українців представники „братнього“ (московського) народу. Коли це простий розпорядок Правительства, ми повинні його прийняти, коли признаємо Правительство, і відкинути, коли його не признаємо. В останнім разі — боротьба, для котрої Українці мають досить сили і можуть побідити. Висновки бесідника і суть запропонованої ним резолюції такі: цілком відкинути Інструкцію, заявити Правительству, що ми не признаємо його, і перестерігти його перед дальшими ганебними нападами на українські права.

З великою промовою при напруженій увазі аудиторії виступив В. Винниченко, що зложив наперед таку заяву: „Я постановив сам для себе вийти зі складу Ієн. Секретаріату, незалежно від прийняття або неприйняття Інструкції, тому говорю, як член Центральної Ради і укр. соц.-дем. фракції. Говоритиму зовсім відкрито, не боячися нападів — ні з ліва, ні з права, ні з якого б то не було боку“. Інструкція — говорить бесідник — миршавий клатик паперу, кадетська творчість. Перше вражіння делегації від Інструкції — ганьба, образа. Перша нарада делегатів мала бурливий характер. Але далі делегати зважили всі обставини, виходячи з інтересів краю та революції, і прийшли до иньшого настрою. Нарада делегації з комісарами українських губерній показала, що треба взяти те, чого добилися в дану хвилю. Бесідник зовсім годиться з критикою Інструкції, та заявляє, що не про це треба говорити. Треба говорити про те, що робити? Підсумовуючи відношення членів Ради до Інструкції, Винниченко (повторюючи сказане ним в Малій Раді) вказав на три течії: відкинути, зігнорувати, прийняти. Значну частину промови присвятив докладній аналізі висновків перших двох течій і їх критиці (відомій з промови бесідника в Малій Раді). Де-що докладніше спинився цим разом Винниченко на можливих наслідках пропонованого розриву. Контр-революція на Україні, дозріває, безумовно. Про це говорить успіх чорної сотні у київських виборах і настрій в Одесі. „Відкинувши Інструкцію, ми зірвемо з неукраїнською демократією, а без її підтримки трудно буде нам справитися з контрреволюцією. В результаті: ріст з не-Українцями, розділ між самою українською демократією, сварки і може різня, а організаційної роботи не може бути. Говорять про заклик народу до рішучої боротьби, та забувають про загальне воєнне положення. Для нас небажаний прорив фронту і поява Німців. Спинитися тільки при організаційній роботі нам не вдасться. Наш розрив зрозуміють народні маси по-своєму, переходячи від слова до діла, а розвитку їх поступування ми не можемо передбачити. Тому треба виходити від розуму, а не від почування.“ Я — говорив бесідник — передбачаю настрій в разі відкинення Інструкції: не буде Центральної Ради, а буде нелегальна організація. Почнеться унадок, апатія. Не треба дозволити себе спровокувати. Коли дозволимо так зробити, наші вороги тільки руки потиратимуть від вдоволення. Порівняння з Фінляндією не говорить нічого, бо ми по своєму політичному розвитку не стоїмо нарівні з Фінляндією. П'ять губерній не повинні нас лякати. Так не буде, коли ми віримо в свої сили і революцію. Не клатки паперу дають право. Це тільки відбиток взаємних відносин сил, який зміниться при иньших взаємних відносинах. Треба, крім того, широко сказати, що чотири відтати губерній не піднесли свого рішучого голосу, отже послідовно, формально мали право відтати їх.*) Треба взяти п'ять і добувати далі. Коли відкинемо Інструкцію, скажуть: „Українці не досерили ще до політичної влади.“ Я — закінчив бесідник — оптиміст і вірю, що Центральна Рада не допустить це зробити.

Залужний (рос. с.-р.) полемізував проти заяви про „великодержавний російський народ“ — і доказував, що на завоювання революції треба дивитись

*) Сумнівно, чи сказав саме так про відтати губерній В. Винниченко. Дуже можливо, що це справа газетного репортера. Авт.

не тільки з національної, але й соціальної точки погляду. Бесідник пропонував прийняти Інструкцію.

Шраг (у. с.-р.) у своїй промові полемізував зі становищем В. Винниченка і запропонував в тій або иньшій формі відкинути Інструкцію, яка не тільки нічого не дає, але й багато відбирає. Бесідник заявив, що нелегальний шлях, відкинений Винниченком, не страшить соціалістів-революціонерів, і вони готові піти цим шляхом слідом за більшістю української демократії.

Промовою Шрага закінчилось денне засідання.

На вечірнім засіданню головував М. Шраг. З 70-ти бесідників встигло висловитись тільки п'ятеро.

Золотарьов (Бунд.) від імени російських соц.-дем. і Бунду виступив в обороні прийняття Інструкції. Правда, в Інструкції є багато слабих місць — говорив Золотарьов — і вона далеко не відповідає тим домаганням, які піднесено в Статуті. В Інструкції нема позитивного відношення до української демократії. Ціла Інструкція пересякнена недовір'ям до органів революційної демократії, і в ній можна найти багато поживи для критики. Та треба рахуватися зі зміною взаємного відношення сил у краю. І треба прийняти Інструкцію. Не можна підступувати революції різкими резолюціями зліва, бо це буде ударом в порожнє місце. Не можна проривати революційного фронту демократії. Можна думати, що Правительство робить помилку, робить кроки, які не заслуговують одобрення, але ще не можна обвинувачувати Правительства в контрреволюційности. Далі доводив бесідник, що, з точки погляду на весь хід російської революції, теперішня Інструкція все ж є побідною, бо в ній міститься виразне ствердження ідеї органу краєвої влади. Реальна політика вимагає, щоб Інструкцію використати, як базу для дальших завойовань. Теперішня хвиля не надається до бою. Наближаються вибори до Установчих Зборів. На черзі величезний процес, величезні завдання. Інструкція дає повну можливість працювати в потрібнім напрямку. Всі наші надії — говорив Золотарьов на закінчення своєї великої промови — на наше єднання. Треба передовсім думати про інтереси єдності всієї революційної демократії, і з цієї точки погляду не можна відкидати Інструкції, а треба її прийняти (оплески серед частини Ради).

Священник Матеюк (з Холмщини, безпарт.) піддав різкій критиці позицію Тимчасового Правительства в українській справі, яке, на думку промовця, тільки для людського ока боронило принципу самоозначення народів, а на ділі кривдило український народ і з'окрема холмщаків. Сказавши кілька слів про становище Холмщини і бажання її населення, бесідник говорив далі: „Я не чув ні одного бесідника, котрий одобрив би Інструкцію. Всі критикують її різко, всі говорять, що вона не годиться, але всі додають: а все-таки прийміть її (бурливі оплески) ... Інструкція — це мертво-роджена дитина недавно повінчаної пари — демократичного Петрограду і буржуазної Москви (бурливі оплески). З угоди 16. (н. ст.) липня протягом одного місяця лишилися самі крихти. Де ж гарантія, що за місяць не відберуть від нас і цих крихток? Як можна довірити тим, хто вже раз не дотримав свого слова? ...

О. Шульгин (соц.-фед., секретарь для міжнаціональних справ) виступив з великою промовою. Від розв'язки отсєї справи — говорив бесідник — залежить доля нашої автономії, доля України і цілої російської революції. Тут пропонували виповісти Правительству війну, війну без зброї, иньшу війну — не давати грошей, хліба, салдатів і т. иньшого. Та ми знаємо, що коли зачнемо гостру боротьбу, затрясється фронт, буде новий прорив і доля України буде повторенням долі Польщі. Не час говорити про війну і гостру боротьбу. Треба шукати иньшого шляху. Правительство видало Інструкцію, не питаючись нас про нашу думку. Воно дало нам купу автономію і не питається нашої згоди. Питання в тім, наскільки відповідає Інструкція нашим сподіванням. В другім Універсалі ми самі відмовилися від самовільного здійснення автономії України до Установчих Зборів. І львівичим наслідком цієї нашої постанови і була Інструкція, яка зовсім не порушує другого Універсалу. І треба згодитися, що преславний § 19. дійсно містить поняття союзної держави.*) Бесідник пропонував прийняти

*) О. Шульгин потім спростовував в газетах це місце своєї промови.

Інструкцію і максимально використати її. Під цим оглядом на окрему увагу заслуговує § 4. Інструкції, який дає право Секретаріатові вироблювати і подавати на розгляд Временного Правительства законопроекти, що торкаються життя краю. Необхідно використати цю точку не для того, щоб іти шляхом угоди, а для того, щоб іти шляхом боротьби (оплески). Треба виробити новий проєкт Статуту і, користуючись § 4., подати його Правительству. Підтримувати новий статут будемо ми посилкою не одної делегації до Петрограду, а делегаціями з усіх кінців України. Треба прийняти Інструкцію, яко річище для дальшої боротьби (оплески).

Ісаєвич (укр. соц.-рев.) гостро полемізував проти прийняття Інструкції. Між Українцями і Тимчасовим Правительством викопано пропасть. З російською демократією ми не будемо поривати, але Тимчасове Правительство? Воно само порвало з своєю демократією. Прийняти Інструкцію, значить поставити Центральну Раду в фальшиве положення у відношенні до всієї української демократії і у відношенні до тієї часті України, котра тепер відірвана від неї. Відкинувши Інструкцію, Центральна Рада ще не підіймає прапору повстання. Але Центральна Рада і далі піде шляхом революційної творчости. Інакше Центральна Рада все втратить в очах народу, котрий, поки що, має до неї довіря.

Григорієв (укр. безп. соц.) також виступав проти прийняття Інструкції. Бесідник говорив, що з великоруським народом ми жили, як браття, а торгуємось, як кацети (оплески). Ви підготовляєте не автономію України, а чорт зна — що! (Оплески.) Знавці державного права заявляли в Петрограді нашій делегації, що ніде вони не находили прикладу утворення такого статуту, якого домагається Генеральний Секретаріат. Треба було їм відповісти: „творяться нові форми життя, а коли у ваших книжках це не написано, то, панове державознавці, запишіть це собі.“ (Сміх, оплески.) Чей же Центральної Ради також ніхто не затверджував: ми утворили її самочинно. І тепер також нам непотрібні ніякі штемпелі. Авторитет Центральної Ради зріс по виданню I Універсалу, а по II Універсалі він починає падати. Інструкції не можна прийняти. Поступім так: Переддаймо справу в комісію, і хай вона тягне її так довго, як тягнула справу юридична нарада (оплески). Даймо цей непотрібний папір до архіву, а сами творитимемо життя по своєму статуту (оплески), по нашому статуту, що авторитетніший від „цидулок“ Правительства (бурливі оплески).

На дневнім засіданні 21. серпня велась дебата над відношенням до правительственої Інструкції під проводом М. Грушевського. Список бесідників обіймав 61 осіб.

Перший говорив А. Чапківський (безп. соц.). Він признав, що Інструкція звернена не по адресі, бо це не результат бажань Укр. Центр. Ради. Говорячи в дальшій частині своєї промови про відношення Тимчасового Правительства до українського народу, бесідник навів факт одержаного того дня приказу військового начальства відправитися негайно на фронт двом членам Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. На підставі цього й інших фактів, бесідник виводив, що до такого Правительства не може бути довіря. Полемізуючи з Винниченком, Чапківський каже, що Інструкція є не реалізацією ідей автономії, а тільки її компромітацією. Єднання з неукраїнською демократією не-обхідне, але чи виходячи звідси, в разі розриву з Правительством, представники неукраїнської демократії підуть з нами на розрив? На підставі заяв де-якої часті не-Українців у Малій Раді, бесідник не допускає такого їх відношення до Українців. Предкладений Правительством Секретаріат не є апаратом влади, а тільки її фікцією. „Я розумію, — говорив Чапківський — уступлення Винниченка. Не втомленість, не невдоволення Інструкцією, а просто розуміння неможливості працювати при такому апараті заставило його уступити з Секретаріату“. На основі таких думок, група безпартійних соціалістів запропонувала зовсім з'їгнорувати Інструкцію і перейти до чергових справ.

З особистою заявою виступив Винниченко, сказавши, що ні оден з мотивів, наведених попереднім бесідником, не є причиною його уступлення.

М. Стасюк запитав, чи В. Винниченко вже подався до демісії. Винниченко відповів, що він ще Ієн. Секретарь, але має намір уступитись.

По рішенню обмежити дискусію тільки промовами фракційних бесідників, забрав слово проф. Косинський (кадет). Почав він вказівкою на те, що

в Раді чуються нарікання двоякого роду на кадетів: з приводу ріжниці партії народної свободи з іншими партіями та з приводу приписуваного партії великого впливу на політичне положення. „Так, ми маємо — говорив бесідник — де-який вплив навіть тоді, коли не беремо участі у власті. Наші ріжниці з іншими партіями містяться в тім, що наша партія надклясова і по-за національна. Ми представляємо собі ясно, що не може бути держави, зложеної з одної класи. Тому наша партія державна, неклясова. Ми говоримо, що необхідно йти таку державну будову, при котрій всім можна жити однаково. Що торкається розв'язки національної справи, ми говоримо про країну, а не територіально-національну автономію. Ми, партія реальної політики, не обіцяємо раю на землі. Треба подбати за нинішній день, щоб завтра було краще. Завдань, яких не можна здійснити, ми не ставимо. В цілості признаю глибоку і талановиту аналізу Винниченка. Він ясно сказав: одержати того, чого хочемо, ми не можемо тепер. Не можна повести порівняння між Фінляндією і Україною. Тут нема таких даних для утворення різко відокремленої держави. Я повинен звернути увагу ще й на ту обставину, що всяка державна організація не тільки дає права, але накладає й де-який тягар обов'язків. В теперішній час війни ледве чи можна все досягнути. Тому наша партія пропонує прийняти Інструкцію і таку формулу переходу: „Вислухавши реферат Генеральних Секретарів і Інструкцію, Українська Центральна Рада, вважаючи, що Інструкція утворює правову базу для розвитку законних змагань українського народу, переходить до чергових справ.“ Я прилучаюся до думки високоповажаного товариша Винниченка (в залі голосний сміх), що дана Інструкція представляє собою базу. Ви бачите, що взаємні відносини сил змінюються. Партія боїться, що реакція піде дуже далеко. Я боюся, що коли Інструкція не буде прийнята, реакція піде ще даліше.“ Бесідник заявив, що його партія дуже цікавиться українською справою і, покликуючись на М. Грушевського, навін на доказ факт інформування про українську справу Мілюкова в період першої Думи партією народної свободи тут у Києві. На закінчення своєї промови проф. Косинський бажав, щоб український народ працював в порозумінню з усіма народами Росії, а в такім разі партія піде з ним і об'єднає свою силу підтримку. Промова представника кадетів, переривана кілька разів іронічним сміхом аудиторії, закінчилася повною недостаткою знаків одобрення.

Гутман (жид. обєдн. соц. парт.) заявив, що його партія виставила своїм гаслом домагання національно-територіальної автономії, за що накинулися на неї сусіди-соціалісти, називаючи її націоналістичною. Але партія не відмовилася від цього гасла. При помочі соціалізму вона бажає позискати пролетаріатові національну культуру та признає кожному народові право на самоозначення аж до відокремлення. Проти відокремлення України партія в принципі не маючи нічого, ставить тепер це питання в залежність від умов. Федерацію партія розуміє, як союз рівних. Автономію треба проводити по строго етнографічному принципові. Волю Установчих Зборів можна передіришити не шляхом практичного здійснення, а принциповою заявою про автономію. Признаючи істотні недостаті Інструкції, Гутман вважає її тільки кільцем у ланцюзі і задержується на її позитивнім значінню. Вислідом її відкинення був би розрив з демократією, а цей розрив зміцнить зазіхання і без того напорохого вже обивателя до буржуазних партій, що скріпить контр-революцію. Горожанська війна покажеться в теперішню хвилю грізною небезпечкою для цілої революції. Тому треба прийняти Інструкцію, як основу для дальшої боротьби.

На вечірнім засіданню головував проф. Грушевський. Виступив ряд бесідників за Інструкцію і проти.

Вислухано реферат Х. Барановського, Ієпер. Секретаря, що вернув з Петрограду. Він подав нові дані про перебіг переговорів з Правительством і запропонував не піддаватися провокації та не йти на розрив з Тимчасовим Правительством.

Дубинський (жид. дем. обєдн. парт.) думав, що не можна допустити такого розв'язання питання, яке пропонують противники Інструкції. Шлях розриву веде до небезпечної ізоляції від Временного Правительства і від російської демократії.

Х. Крижановський (укр. труд. п.) вказав, що Інструкції не можна прийняти. Коли ж Правительством забажає мати на Україні Секретаріат, трудова партія не буде противитись цьому.

В. Рудницький (польск. демокр. центр.) сказав, що не можна робити угоди з недемократичним Правительством, але його акт треба використати: цілий Секретаріат затвердить Рада, а 9 секретарів Правительство.

М. Порш (у. с.-д.) пропонував розв'язати справу, на основі гострої аналізи сил у цю хвилину перелому настрою революційної демократії, і, не приймаючи Інструкції, але ставши на її ґрунт, розвивати далі її основи. Бесідник пропонував резолюцію фракції с.-д.

Панченко (укр. с.-р.) заявив, що фракція с.-р. прилучається до резолюції с.-д. з поправками: з 14-ти Секретарів посилається 9 на затвердження Правительству; в резолюції повинно бути вказано, що інструкція не задовольняє не тільки Українців, але й національні меншости.

Г. Бойко (соц.-фед.), Матусевський (лівиця польск. пар. соціал.) і Лукашевич (рев. фракц. п. п. соц.) висловилися за прийняття Інструкції.

Денне засідання 22. серпня почалося о 11. год. перед полуднем. Гологував М. Грушевський. По залагодженню де-яких иньших справ приступила Рада до голосування резолюцій.

В результаті ухвалено наведену нами в тексті резолюцію, при чім при голосуванні її стрималися кадети, рос. соц.-дем., „Бунд“ і частина депутатів Українців (соц.-рев.). Російські соц.-дем. (меньшевики) і „Бунд“ внесли були спочатку свою резолюцію, потім від неї відмовились, заявивши, що прилучаються до резолюції укр. с.-д. з де-якими поправками, які внесуть підчас голосування її по точкам. З огляду ж на те, що їхні поправки до перших же пунктів були більшістю одкинуті, вони від голосування утримались. З Українців утримувалась невелика частина укр. соц.-рев. на чолі з М. Шаповалом і націонал-революціонери на чолі з М. Любінським.“

ЗМІСТ І ТОМУ.

Частина I.

Національно-культурницький період революції.

РОЗДІЛ I.

Початок революції.

Сторінки

1. Росія й Україна перед революцією. — 2. Повалення царського ладу. — 3. Коротка спілка. — 4. З тюрми народів на волю 5—13

РОЗДІЛ II.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. — 6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. — 7. Українська кооперація і поновлені земства. — 8. Народне вчителство і студентство. — 9. Початки організації українського воляцтва, селянства і робітництва. — 10. Маніфестація українських сил і переполюх в колах пануючої демократії. — 11. Перші кроки українських політичних партій. — 12. Всеукраїнський Національний Конгрес — початок національно-політичної боротьби 13—41

Частина II.

Період національно-політичної боротьби.

РОЗДІЛ III.

(Здобуття автономії України.) Боротьба за національно-територіальну автономію України в російській федеративній республіці. „Самочинне“ здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. — 14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. — 15. Центральна Рада висилає делегацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих і салдатських депутатів. — 16. Відповідь українського народу на відмову Врем. Правительства (I Селянський і II Військовий Зізди). — 17. Українська Центральна Рада I Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Генеральний Секретаріат 42—81

РОЗДІЛ IV.

Боротьба за національно-територіальну автономію України в федеративній російській республіці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Временним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. — 19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меншостей. — 20. Поглиблення революційних (соціально-економічних) домагань українського трудового селянства і робітництва. — 21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення“ угоди і затвердження неповноправного Генерального Секретаріату 82—121
Додатки до тексту (§§ 1—40) 122—151